

Χωρίς τη συμβολή ορισμένων
θα ήταν όλα διαφορετικά,
αυτοί το γνωρίζουν,
εγώ τους ευχαριστώ...

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ : ΤΑ ΤΡΙΑ ΜΕΛΛΟΝΤΑ	7
Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΕΝΤΟΠΙΑΣ	11
ΠΡΩΤΑΓΩΝΙΣΤΟΥΝ:	12
ΔΟΜΗ & ΜΕΘΟΔΟΣ, ΜΕΘΟΔΟΣ & ΔΟΜΗ	14
ΑΚΤΙΝΟΒΟΛΟΥΣΑ ΠΟΛΗ	16
Ο ΤΡΟΠΟΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ	20
ΥΒΥ ΡΟΙ	28
ΤΟΚΥΟΜΑΝΙΑ	34
Η ΠΟΛΗ ΤΩΝ 10 ΕΚΑΤΟΜΥΡΙΩΝ	38
JINKO ΤΟΧΙ	46
Η ΓΕΝΙΚΗ ΠΟΛΗ	54
ΤΟ ΤΕΙΧΟΣ	58
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΛΑΒΑ	68
Η ΠΟΛΗ ΤΗΣ ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑΣ	74
“DEAR ΜΑΝΗΑΤΤΑΝ”	78
WORLD EXPO 1970	86
Η ΛΥΟΜΕΝΗ ΠΟΛΗ	90
Ο ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΑΣ ΓΡΑΦΕΙ	98
RETHINK TABULA RASA	102
ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ : ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ	110
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	112
ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ	114

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ : ΤΑ ΤΡΙΑ ΜΕΛΛΟΝΤΑ

Ο βραβευμένος μαθηματικός Κωνσταντίνος Δασκαλάκης, σε ομιλία που δίνει σε φοιτητές παρουσιάζει ένα τριμερές σενάριο για το μέλλον της τεχνητής νοημοσύνης. Wonderland, Pessiland και Stagnatia. Τα δύο πρώτα στοιχεία τα έχουμε συναντήσει σε πληθώρα ταινιών επιστημονικής φαντασίας. Ο άνθρωπος συνυπάρχει αρμονικά με τις νοήμονες μηχανές και προοδεύει ή εμπλέκεται σε έναν καταστροφικό πόλεμο τον οποίο λογικά θα έχανε εάν δεν τον έσωζε ο Arnold Schwarzenegger. Το τρίτο, πιο βαρετό σενάριο, παρουσιάζει σύμφωνα με τον ομιλητή τις περισσότερες πιθανότητες επαλήθευσης. Είναι αυτό της στάσιμης πραγματικότητας όπου ο άνθρωπος δεν καταφέρνει να κάνει το άλμα προς την γενική τεχνητή νοημοσύνη και υπάρχει μόνο τμηματική πρόοδος. Παρά το προβάδισμα του τρίτου σεναρίου, το μέλλον μοιάζει σαν σώμα το οποίο έλκεται μαγνητικά από τις κορυφές ενός νοητικού τριγώνου που αντιπροσωπεύουν τα τρία πιθανά σενάρια.

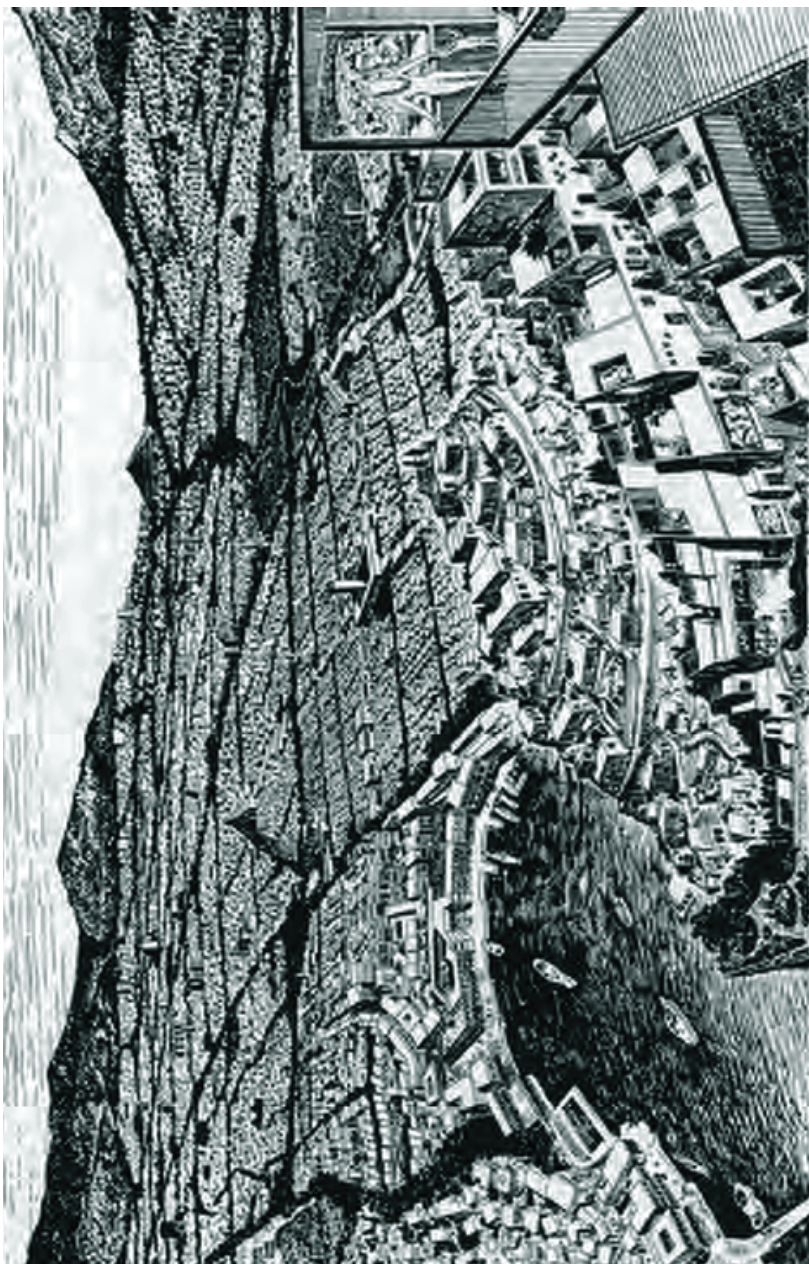
Wonderland, Pessiland και Stagnatia λοιπόν. Ουτοπία, Δυστοπία και Στασιμότητα η μετάφραση σε μία πιο εύηχη, για τους αρχιτέκτονες, γλώσσα. Πρόκειται για υποθέσεις μελλοντολογίας η ακραία έκφανση των πρώτων συναντάται στο λευκό πανί του κινηματογράφου ενώ των δεύτερων στο λευκό χαρτί του αρχιτέκτονα. Όπως ο James Cameron σκηνοθετεί τη διαμάχη μεταξύ ανθρώπων και ρομπότ, έτσι και ο Le Corbusier σχεδιάζει την ακτινοβολούσα πόλη ως το όραμα του για το μέλλον των Μεγάλων Πόλεων. Η διαφορά στην αναλογία που επιχειρείται είναι εμφανής. Στην περίπτωση του τριμερούς του Δασκαλάκη τα όρια μεταξύ των σεναρίων είναι διακριτά. Στην περίπτωση της πόλης του Le Corbusier από την άλλη όχι. Ο ίδιος την αντιμετωπίζει ως ευτοπία και ως βέλτιστη λύση των προβλημάτων του μοντέρνου πολίτη. Σύγχρονοί του και κυρίως μεταγενέστεροι επικριτές του βλέπουν στο σώμα της Πόλης των τριών Εκατομμυρίων την ψυχή μιας δυστοπικής κοινωνίας. Θα ανακαλύπταμε ίσως την αλήθεια εάν οι πολιτικοί φορείς που βρέθηκαν στην παρουσίαση του Plain Voisin για το Παρίσι στο Salon d' Automne ήταν θετικοί στην πρόταση του.

Το Plain Voisin αποτελεί την μετενσάρκωση του οράματος του αρχιτέκτονα για την αστική μορφή και λειτουργία. Τα οράματα όμως, τόσο μεγάλης κλίμακας εμφανίζουν ένα μοτίβο στο γεγονός ότι μένουν στο χαρτί. Ολοκληρες πόλεις επί χάρτου. Στην καθεστηκυία αντίληψη θεωρούνται Ουτοπίες -ου+τόπος-. Κάθε άλλο! Οι επεμβάσεις που θα αφηγηθούν έχουν τόπο. Άλλες περισσότερο και άλλες λιγότερο θα μπορούσαν να αποτελούν τη σημερινή εικόνα των πόλεων για τις οποίες σχεδιάστηκαν.

Η ερευνητική υπόθεση συνοψίζεται στην εξής πρόταση : "Στις μη υλοποιημένες πολεοδομικές μελέτες του αρχιτέκτονα υπάρχει ουσία η οποία συμβάλλει στην πρόοδο της αρχιτεκτονικής σε βαθμό ανάλογο με τις πραγματοποιημένες"

Η πρόταση αυτή ενσυνείδητα ψεύδεται. Η θέση του ερευνητή είναι ότι μελετώντας την ετεροτοπική πραγματικότητα των φαντασιακών αυτών πόλεων είναι δυνατό να αναγνωρίσει η αλήθεια του εκάστοτε δημιουργού σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό από ότι μελετώντας το κτισμένο έργο. Αλλωστε στο χαρτί έχει μείνει η ακραία έκφραση των εμμονών και των υποσυνείδητων πόθων των σημαντικών αρχιτεκτόνων. Το ίζημα της ιδεολογίας αλλά και της πρακτικής τους που αφορά την αστική κλίμακα.

Ως μια χωροχρονική αναπήδηση μεταξύ 9 πόλεων και περίπου 9 δεκαετιών η έρευνα αυτή λοιπόν, προσπαθεί να φωτίσει, μέσω 3 επί 3 αστικών αφηγήσεων, την άποψη 3 σημαντικών αρχιτεκτόνων για την μελλοντική πόλη.

Εικ.1. Απεικόνιση της Εντοπίας, Κωνσταντίνος Δοξιάδης, Σχέδιο, 1975

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΕΝΤΟΠΙΑΣ

“ I do not present an utopia for which there is no place, but an Entopiaia for which there is a place on our globe –on Mars I would act differently-.”¹

Ο Κωνσταντίνος Δοξιάδης στο βιβλίο του “Building Entopias” εισάγει την έννοια της Εν-τοπίας. Αυτή αποτελεί το ένα από τα τρία κατ’ αυτόν σενάρια απεικόνισης του μέλλοντος. Η “Stagnatia” του Δασκαλάκη αντικαθίσταται από το Εντοπικό σενάριο. Αντιδιαστέλλεται εξ’ ορισμού τόσο με τη Δυσ-τοπία -“η κακιά πόλη”- όσο και με την Ου-τοπία -“η μη πραγματοποιήσιμη πόλη”-² και θα αποτελέσει θεωρητική βάση για την ανάπτυξη της συγκεκριμένης έρευνας.

Στο έργο του Δοξιάδη η ου-τοπία διαχωρίζεται από την ευ-τοπία λόγω της υποκειμενικότητας της πρώτης και της αντικειμενικότητας της δεύτερης. Η ουτοπία εδώ είναι συνήθως μία εικασία που επικεντρώνεται στην επίλυση των κοινωνικοπολιτικών ζητημάτων ή των ζητημάτων ποιότητας ζωής της σύγχρονης κατάστασης. Η απόδραση σε ένα νησί παράλληλου χωροχρόνου όπως για παράδειγμα η Ουτοπία του Thomas More αποτελεί την χαρακτηριστικότερη περίπτωση. Περίπτωση όμως, η οποία αρνείται θεμελιώδη χαρακτηριστικά των ανθρώπινων αναγκών οι οποίες σχετίζονται με τη δημιουργία μεγάλων συνοικισμών –settlements-³.

Η λύση για το μέλλον των πόλεων λοιπόν, αναγκαστικά δεν βρίσκεται στην ουτοπία αλλά στις εντοπίες –είναι πολλές-. Αυτές μετουσιώνουν το θεμιτό και ταυτόχρονα πραγματοποιήσιμο μέλλον της πόλης. Τόσο η πρώτη όσο και η δεύτερη έννοια βέβαια έχουν εν μέρει υποκειμενικό χαρακτήρα. Στην παρακάτω έρευνα η υποκειμενικότητα των 9 εντοπιών αντιμετωπίζεται ως ένα κομμάτι ενός ευρύτερου συνόλου το οποίο παραμένει στον αναγνώστη για ερμηνεία. Καμία δεν είναι αντικειμενικά θεμιτή ή πραγματοποιήσιμη. Ούτε το αντίθετο όμως ισχύει!

Η όποια αντικειμενικότητα βρίσκεται στα επιμέρους τμήματα ανάλυσης των επεμβάσεων και αυτά γυρίζουν όπου αυτό είναι δυνατόν γύρω από τα 5 στοιχεία των ανθρώπινων συνοικισμών –5 elements of human settlements- του Δοξιάδη.

ΦΥΣΗ – ΑΝΘΡΩΠΟΣ – ΚΟΙΝΩΝΙΑ – ΚΕΛΥΦΗ - ΔΙΚΤΥΑ⁴

1. Κωνσταντίνος Δοξιάδης, Building Entopia -Athens Publishing Center, 1975-, Preface IX

2. Δοξιάδης, 28

3. Δοξιάδης, 32

4. Δοξιάδης, 45

ΠΡΩΤΑΓΩΝΙΣΤΟΥΝ:

LE CORBUSIER AKA CHARLES JEANNERET, 1887-1965:

Ελβετός, διάσημος, - θα έλεγε κανείς - μοντέρνος, πρωτοπόρος, συγγραφέας, μεγαλοφυής άρα ισχυρογνώμων

KENZO TANGE AKA 丹下 健三, 1913-2005:

Ιάπωνας, καθηγητής, εμπνευστής του μεταβολισμού, ανανεωτική πνοή, μεγάλο κτιστό έργο

REM AKA REMMERT KOOLHAAS, 1944-:

Ολλανδός, σπούδασε κινηματογραφία, δούλεψε ως δημοσιογράφος, τον έπεισε η αρχιτεκτονική, συγγραφέας, καυστικός και ειρων

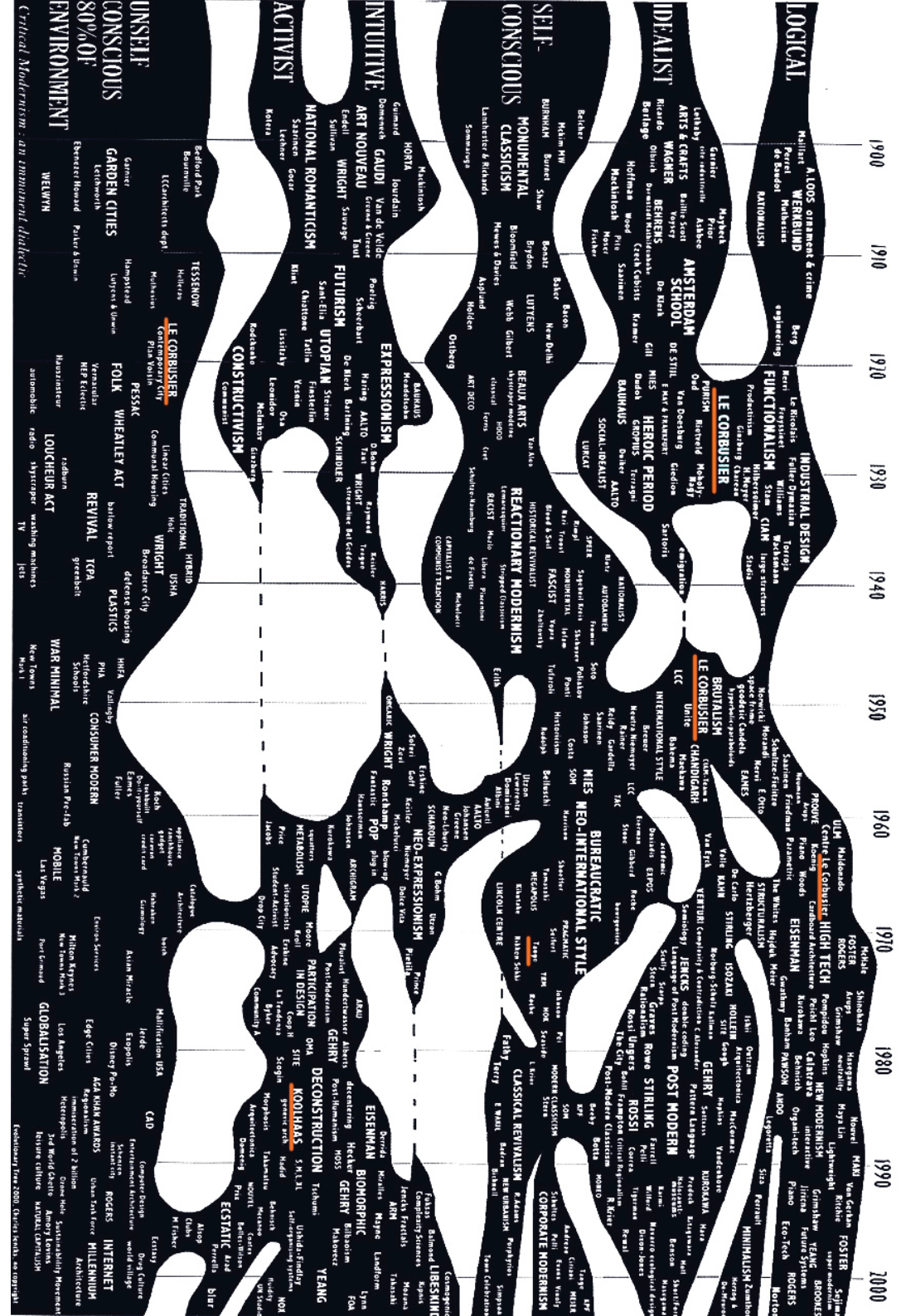

Οι 3 αρχιτέκτονες είτε από επιλογή είτε από απλή τύχη –ο ερευνητής αμφιβάλλει– καταπιάνονται σε μεγάλο βαθμό με τις έννοιες και κυρίως το σχεδιασμό των εντοπιών –το αν γνωρίζουν ή αποδέχονται τον όρο δεν αφορά την έρευνα-. Έχουν δημιουργήσει αρχείο εκατοντάδων σχεδίων που αφορούν τη δυνητική ανάπτυξη πόλεων. Εκπροσωπούν διαφορετικές γενιές αρχιτεκτόνων και έτσι καταφέρνουν να ακολουθήσουν το νήμα της ιστορίας. Από το Μοντέρνο, στο μεταϊχμιακό Μεταβολισμό και εν τέλει στο Μεταμοντέρνο και τη μετανεωτερικότητα.

Τη γραμμικότητα της ιστορίας διαταράσσει το παράδοξο των μεταξύ τους σχέσεων. Ο Kenzo Tange θαυμάζει το Le Corbusier και “ανατρέφεται” στην αρχιτεκτονική από ανθρώπους που δούλεψαν μαζί του –Kunio Maekawa-. Ο Koolhaas σαγηνεύεται από την ιστορία της Ιαπωνικής αρχιτεκτονικής και το “φαινόμενο” Μεταβολισμός σε σημείο που θα εκδώσει βιβλίο προφορικών συνεντεύξεων όλων των μελών –ο Tange έχει πεθάνει, πολλές συζητήσεις όμως θα γίνουν γύρω από αυτόν– για την αφήγηση της ιστορίας τους. Η επαγωγική μέθοδος υποτάσσει στον Koolhaas να αρέσκεται στην κορμπιζιανή θεώρηση της αρχιτεκτονικής. Κάτι τέτοιο είναι πολύ μακριά από την πραγματικότητα.

Παρά τις επιφανειακές συνδέσεις που εμφανίζονται με μία πρώτη ματιά στη βιβλιογραφία, η εργασία αναζητά τις επιρροές, τα σημεία τομής και ρήξης αλλά και την εξέλιξη της αρχιτεκτονικής θεωρίας και πρακτικής, πάνω στον πολεοδομικό σχεδιασμό, μέσω του εντοπικού τους έργου.

Απέναντι : Εικ.2. Εξελικτικό Δέντρο της αρχιτεκτονικής του20^{ου} αιώνα, Charles Jencks, Διάγραμμα, 2000

ΜΕΘΟΔΟΣ & ΔΟΜΗ

ΜΕΘΟΔΟΣ

Οι 3 αρχιτέκτονες εκπροσωπούνται από 3 πολεοδομικές επεμβάσεις οι οποίες θεωρούνται αντιπροσωπευτικές του συνολικού τους έργου. Σε ένα πρώτο στάδιο επιχειρείται η αναζήτηση των προσωπικών χαρακτηριστικών ύφους του καθενός καθώς και η θεωρία που αναπτύσσουν για τη συνδιαλλαγή τους με την πόλη. Η μέθοδος της ανάλυσης των 3+3+3 επεμβάσεων βασίζεται στην Εντοπία κατά Δοξιάδη. Ύστερα εξετάζονται οι σχέσεις επιρροής που εμφανίζονται σε επίπεδο σχεδιασμού μεταξύ των 3 επιμέρους ομάδων επεμβάσεων. Στόχος η ανάδειξη των σχέσεων μεταξύ των 3 αλλά και της σημασίας που αυτές είχαν και έχουν για την εξέλιξη του πολεοδομικού σχεδιασμού.

ΚΥΡΙΑ ΑΦΗΓΗΣΗ

Εδώ βρίσκονται οι 3 επί 3 εντοπίες.

ΔΟΜΗ & ΜΕΘΟΔΟΣ

ΔΟΜΗ

2 αφηγήσεις αναπτύσσονται ταυτόχρονα. Με σκοπό να καλυφθούν τα χωροχρονικά κενά που δημιουργούνται ανάμεσα στις 9 επεμβάσεις της πρώτης, γεννιέται και μία δευτερεύουσα αφήγηση η οποία λειτουργεί συμπληρωματικά. Προσθέτει στην ιστορία γεγονότα τα οποία αν και δε σχετίζονται άμεσα με αυτήν βοηθούν στην καλύτερη αντίληψη της συνολικής εικόνας. Τέλος η έρευνα επιλέγει να σπάσει τη γραμμικότητα της ιστορίας με σκοπό να αναδείξει τις κρυφές και φανερές σχέσεις μεταξύ των πρωταγωνιστών και των εντοπιών τους.

ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΥΣΑ ΑΦΗΓΗΣΗ

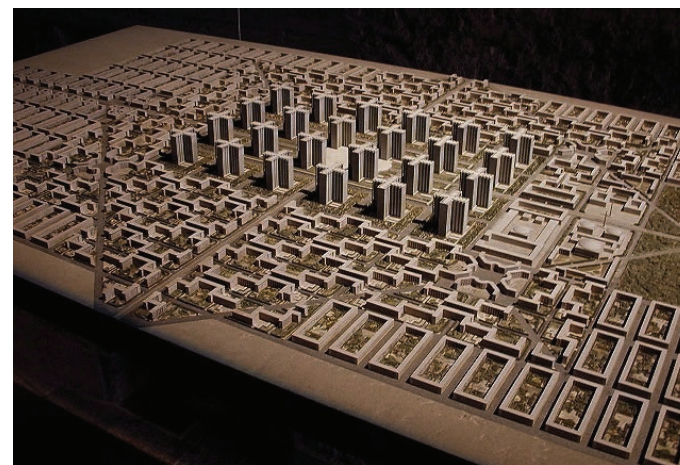
Εδώ βρίσκονται οι συμπληρωματικές ιστορίες που ακολουθούν την αφήγηση των 9.

ΑΚΤΙΝΟΒΟΛΟΥΣΑ ΠΟΛΗ

“The traveler in his airplane, arriving from Constantinople or Peking it may be, suddenly sees appearing through the wavering lines of rivers and patches of forests that clear imprint which marks a city which has grown in accordance with the spirit of man : the mark of the human brain at work. As twilight falls the glass sky-scrapers seem to flame. This is no dangerous futurism, a sort of literary dynamite flung violently at the spectator. It is a spectacle organized by an Architecture which uses plastic resources for the modulation of forms seen in light.”¹

Το 1922 ο Le Corbusier δημοσιεύει για πρώτη φορά τα σχέδιά του για μία ουτοπική πόλη η οποία μπορεί να στεγάσει 3 εκατομμύρια κατοίκους. Αυτή αποτελεί, κατ’ αυτόν, λαμπρή συνέχεια του έργου των Ρωμαίων πολεοδόμων και του “υπουργού των πάντων” του Λουδοβίκου του 14ου Colbert.

Οι χαράξεις της βασίζονται σε κάναβο 400 επί 400 μέτρων στο κέντρο της και 200 επί 400 γύρω από αυτό. Το κέντρο καταλαμβάνεται αποκλειστικά από επιχειρηματικές δραστηριότητες γεγονός που μας δείχνει και την εξουσία που επικρατεί στην πόλη. Εκεί ορθώνονται 24 ουρανο-ξύστες γραφείων σταυροειδούς κάτοψης για την εξασφάλιση του απαραίτητου ηλιασμού. Οι κεντρικοί οδικοί άξονες Βορρά-Νότου και Δύσης-Ανατολής τέμνονται ακριβώς στο κέντρο όπου προβλέπεται υπερυψωμένη πλατφόρμα προσγείωσης και απογείωσης “αεροταξί”. Γύρω από την επιχειρηματική ζώνη αναπτύσσονται ζώνες κατοικίας σε μπάρες κοντά στο κέντρο και σε ένα σύστημα ανάπτυξης γύρω από αίθριο στις γωνίες της πόλης. Ο νοητός ρόμβος που ενώνει τα 4 σημεία του ορίζοντα και αποτελεί το ευρύτερο κέντρο της πόλης. Φυτεύεται στο 80% της έκτασής του και όλα τα κτίρια υψώνονται αφήνοντας στο ισόγειο επίπεδο ελεύθερα υποστυλώματα. Οι κινήσεις πεζών και οχημάτων διαχωρίζονται και αναπτύσσονται σε πολλαπλά επίπεδα ξεκινώντας από το υπόγειο των θεμελίων όπου βρίσκεται το μετρό μέχρι τον πρώτο όροφο όπου πραγματοποιείται η κίνηση ταχείας κυκλοφορίας.

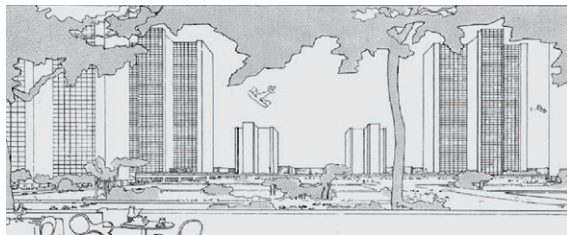
Εικ.3. Η Πόλη των 3 Εκατομμυρίων, Μακέτα, Le Corbusier

Η πόλη περιβάλλεται από μία πράσινη "προστατευτικό ζώνη έξω από την οποία βρίσκονται το αεροδρόμιο, η βιομηχανική περιοχή της αλλά και οι κηπουπόλεις-δορυφόροι για τους λιγότερο οικονομικά ευκατάστατους. Σύμφωνα με τον ίδιο, το κέντρο θα λειτουργεί μόνο την ημέρα για την ανάπτυξη των επιχειρήσεων ενώ τη νύχτα η ζωή θα μετατοπίζεται στις κατοικήσιμες ζώνες και στις κηπουπόλεις². Ο Oliver Bygum θα γράψει χρόνια αργότερα για τις περίφημες "edge cities" του Le Corbusier και του F.L. Wright :

"[...] the same process that creates "edges" is also dividing us by race, income, and culture and may pose a threat to our future well-being that far outweighs the wonder of these places."³

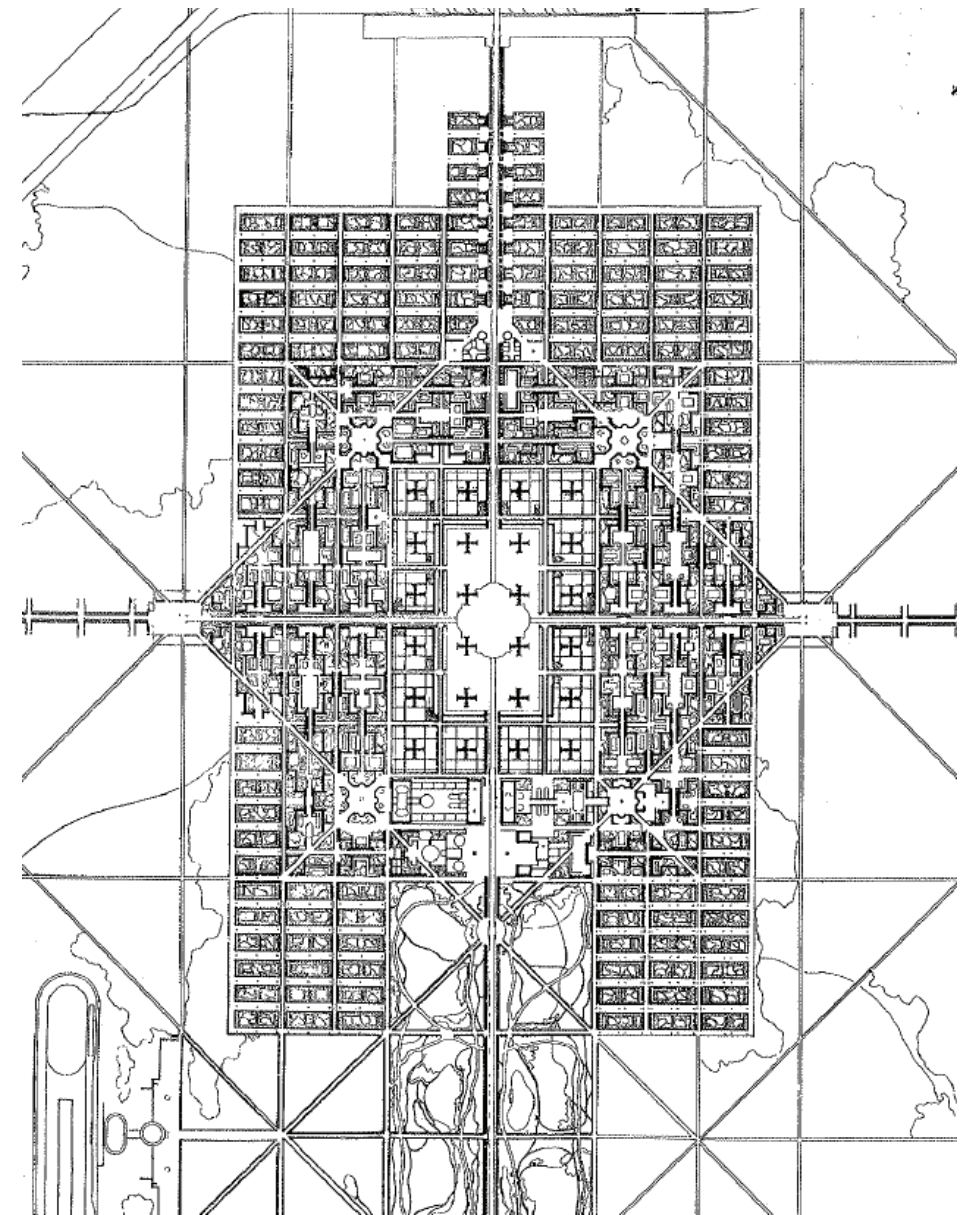
Για την άρχουσα τάξη της νεωτερικότητας, κάτι τέτοιο είχε μικρή σημασία. Τουλάχιστον μπροστά στην αύξηση της αποδοτικότητας της παραγωγής, που υποσχόταν ο Le Corbusier και αργότερα το C.I.A.M.

Το ουτοπικό σχέδιο του Le Corbusier δε θα αργήσει να αναζητά τόπο...

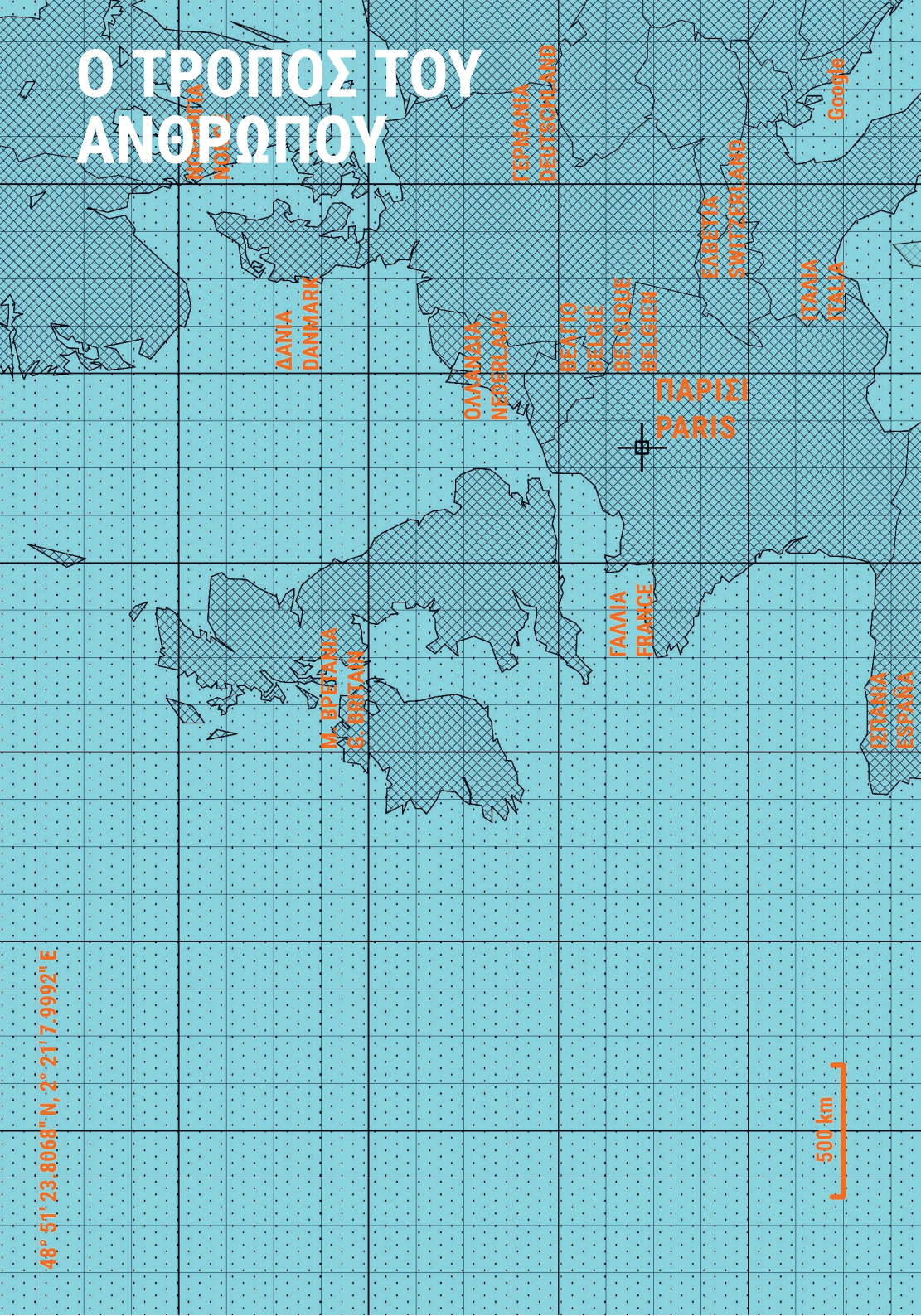
Εικ.4. Η Πόλη των 3 Εκατομμυρίων, Προοπτική Άποψη, Σχέδιο, Le Corbusier, 1929

1. Le Corbusier, The City of To-morrow and its Planning -Dover Publications, 1987-, republication of the work originally published by Payson & Clarke Ltd, 1929, 178
2. Le Corbusier, 163
3. Nun Ellin, Postmodern Urbanism : Revised Edition -Princeton Architectural Press, New York, 1999-, 106

Εικ.5. Η Πόλη των 3 Εκατομμυρίων, Γενική Κάτοψη, Σχέδιο, Le Corbusier, 1929

Ο ΤΡΟΠΟΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Το 1922 ο Le Corbusier ξεκινά μια σειρά πολεοδομικών σχεδίων με σκοπό την αναμόρφωση του κέντρου του Παρισιού. Ταυτόχρονα πραγματοποιώντας τις απαραίτητες προβληματογονικές αναλύσεις, αποφαίνεται ότι τα κέντρα των ιστορικών ευρωπαϊκών πόλεων χρειάζεται να σχεδιαστούν από την αρχή. Κύριο επιχείρημα του είναι οι υποδομικές ελλείψεις τις οποίες αναδεικνύει με το εξής προβοκατόρικο παράδειγμα :

“Αν
 A = οι αρχαίοι δρόμοι και
 B = ο αρχαίος πληθυσμός και οι ανάγκες του -για μετακίνηση, υγιεινή, ηθική κ.α.-
 Και αν
 A1 = οι καινούργιοι δρόμοι και
 B1 = ο σημερινός πληθυσμός και οι ανάγκες του -για μετακίνηση, υγιεινή, ηθική κ.α.-
 Τότε η εξίσωση γίνεται :
 $A/B = A1/B1$
 Το A με το B είναι αναλογικά μεταξύ τους.
 Το A1 είναι πρακτικά ακόμα το ίδιο με το A, άρα $A=A1$.
 Το B1 όμως έχει αυξηθεί κατά πολύ σε σχέση με το B.
 Η εξίσωση λοιπόν γίνεται παράλογη :
 $A/B = A/B1$

και σχηματοποιείται ως εξής :

Το οποίο είναι παράλογο.”¹

Ο τρόπος με τον οποίο πιστεύει ότι θα λυθεί το πρόβλημα είναι ένας. Ο μόνος που εμφανίζεται αντάξιος της λαμπρότητας και της μεγαλειότητας του ανθρώπινου γένους. “Ο τρόπος του ανθρώπου” - “The Man’s Way” - . Αυτός ο τρόπος έχει εφαρμοστεί από τους μόνους σπουδαίους πολεοδόμους της Δύσης. Τους Ρωμαίους και τον Louis XIV με την κατασκευή των Βερσαλλιών. Ο υπόλοιπος “ανάξιος” κόσμος ακολουθεί τον “τρόπο του φορτωμένου γαϊδάρου” - “The Pack-Donkey’s Way” - δηλαδή αυτόν της “μικροτακτοποίησης” με σκοπό την αποφυγή των όποιων εμποδίων.²

Βασισμένος σε αυτή τη συλλογιστική, προτείνει την καταστροφή τμήματος του ιστορικού κέντρου του Παρισιού και τον επανασχεδιασμό της. Η *tabula rasa* την οποία εισάγει, του επιτρέπει να επιβάλλει κατά το δυνατόν ευθείες γραμμές σύμφωνα με τις οποίες άλλωστε πρέπει να δομηθεί η μοντέρνα πόλη.

Η περιοχή η οποία "χειρουργικά" αφαιρείται από το κέντρο του Παρισιού είναι αυτή που βρίσκεται βόρεια του Ιλ ντε λα Σιτέ της Παναγίας των Παρισίων, και του Μουσείου του Λούβρου. Το σχέδιο του αναπτύσσεται παράλληλα στις κεντρικές οδούς Boulevard de Sebastopol και Rue de Rivoli σηματοδοτώντας τους άξονες Βορρά - Νότου και Ανατολή - Δύση και βασίζεται σε τρεις βασικές αρχές με συνθετικό αποτύπωμα:

A. ΠΥΚΝΩΣΗ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

B. ΥΠΟΔΟΜΙΚΗ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ ΤΟΥ ΠΑΡΑΠΑΝΩ

Γ. ΜΑΖΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ - ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ

Το τρίπτυχο αυτό προβλημάτισε τον Le Corbusier και στο σχεδιασμό της ουτοπικής πόλης των 3 εκατομμυρίων. Με δεδομένη άλλωστε την άποψη του περί μιας διεθνούς και επαναλήψιμης αρχιτεκτονικής θα μπορούσε να πει κανείς ότι το Plan Voisin για το Παρίσι είναι η σύγκρουση της ήδη σχεδιασμένης ουτοπίας του Le Corbusier με την πραγματικότητα. Πρόκειται για μία βάνουση σύγκρουση και αυτό φαίνεται στα όρια της επέμβασης του με την εναπομείνουσα πόλη. Το όριο μοιάζει να αναδύει πιο έντονο από ποτέ. Σαν μια γραμμή που χωρίζει το καλό με το κακό. Σαν ένας νοητός τοίχος. Η διαφορά της κλίμακας, της αρχιτεκτονικής έκφρασης ακόμα και ο άσφαλτος τρόπος του "κοψίματος" προσθέτουν στην παραπάνω ιστορία.

Η πρόταση αρθρώνεται σε έναν τριμερή διαχωρισμό λειτουργιών παράλληλο με την Rue de Rivoli. Αυτός αναδεικνύει τον χαρακτήρα του Παρισιού ως μία πόλη κατοικίας και εμπορίου. Δύο θύλακες ουρανο-ξυστών -ανατολικά και δυτικά - αγκαλιάζουν έναν θύλακα κατοικίας. Το δυτικό τμήμα της επέμβασης περιλαμβάνει 8 ουρανο-ξύστες πιθανώς εμπορικών χρήσεων και γραμμικά αναπτυσσόμενο καταλήγει στον πυρήνα κατοικιών εκατέρωθεν της Rue de Rivoli. Ο ανατολικός πυρήνας ο οποίος χαίρει την προσοχή του αρχιτέκτονα -εάν κρίνουμε από τις μακέτες του- αναπτύσσεται παράλληλα με τον άξονα Βορρά - Νότου της Boulevard de Sebastopol και κάθετα προς τη γραμμική ανάπτυξη των δύο προαναφερθέντων τμημάτων. Περιλαμβάνει 18 ουρανο-ξύστες εμπορικών και επιχειρηματικών χρήσεων, δημοτικά κτίρια και μπάρες κατοικιών.

Ο σχεδιασμός έχει τα περισσότερα από τα πλεονεκτήματα της Ville Radieuse. Πύκνωση της ζωής στο κέντρο της πόλης, κατάλληλη εκτόνωση αυτής στο δημόσιο χώρο, επέκταση του ιδίου κατά υπερπολλαπλάσιου του υπάρχοντος, κατά το δυνατόν καναβοποιημένη οργάνωση του δικτύου δρόμων και κατακόρυφη αύξηση του πρασίνου. Τα νούμερα άλλωστε το επιβεβαιώνουν :

ΠΥΚΝΟΤΗΤΑ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ :

ΖΩΝΗ ΟΥΡΑΝΟ-ΞΥΣΤΩΝ : 300.000 άνθρωποι/km²

ΖΩΝΗ ΚΑΤΟΙΚΙΩΝ : 30.000 άνθρωποι/km²

Συγκριτικά παραθέτονται οι αντίστοιχοι αριθμοί πυκνότητας πληθυσμού του τότε Παρισιού = 52.645 άνθρωποι/km² στις πυκνές περιοχές, καθώς και ο μέσος όρος πυκνότητας πληθυσμού του σημερινού Παρισιού = 132.830 άνθρωποι/km².

ΠΟΣΟΣΤΟ ΠΡΑΣΙΝΟΥ :

ΖΩΝΗ ΟΥΡΑΝΟ-ΞΥΣΤΩΝ : 95%

ΖΩΝΗ ΚΑΤΟΙΚΙΩΝ : 85%

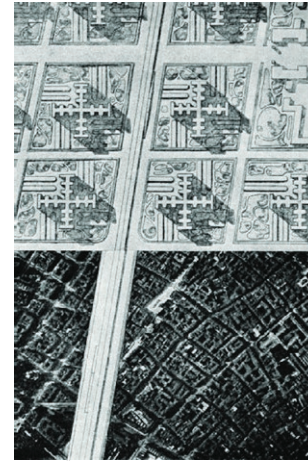
Η Συγκριση κρίνεται μη απαραίτητη.³

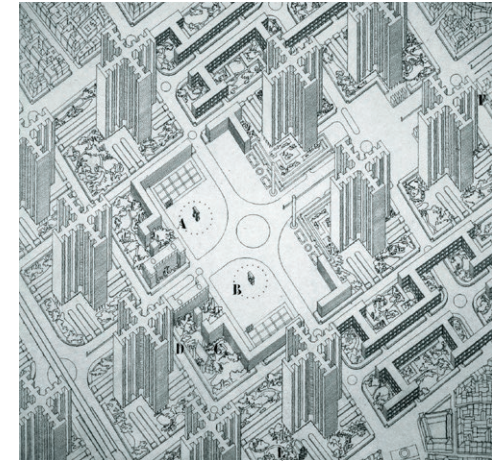
Εικ.6. Plan Voisin, Μακέτα, Le Corbusier

Παρόλες τις δεδομένες αρχιτεκτονικές ποιότητες σχεδιασμού αλλά και τα ελπιδοφόρα νούμερα, ο Le Corbusier ζητά το σχέδιο του να κριθεί ως η αρχή μιας συζήτησης για την πόλη του Παρισιού και όχι ως μια τελική υποβληθείσα πρόταση. Τουλάχιστον στην αρχή. Η συζήτηση αυτή κορυφώνεται στο Salon d'Automne, όπου ο αρχιτέκτονας παρουσιάζει επίσημα τα σχέδια του υπό τον τίτλο "Plan Voisin" σε πολιτικούς φορείς. Αυτοί δεν το αντιμετωπίζουν με τη σοβαρότητα που ο ίδιος θα ήλπιζε και τα σχέδια μένουν στο χαρτί –και σε μία μακέτα-.

Εικ. 8. "Η Αντίθεση"

Εικ.9. Plan Voisin, Αξονομετρική Εστίαση, Η Πλατεία, Le Corbusier, 1929

Εικ.10. Plan Voisin, Προοπτική Άποψη, Le Corbusier, 1929

Απέναντι : Εικ.7. Plan Voisin, Γενική Κάτοψη, Le Corbusier, 1929

100 περίπου χρόνια μετά την έναρξη αυτής της συζήτησης και με τη βοήθεια σύγχρονων εργαλείων ανάλυσης της πόλης η πρόταση του Ελβετού αρχιτέκτονα παρουσιάζει αρκετά προβλήματα. Η προαναφερθείσα σχέση μεταξύ της επέμβασης και του υπάρχοντος αστικού ιστού αποτελεί το βασικότερο. Αναρωτιέται κανείς για παράδειγμα κατά πόσο πράγματι επιτυγχάνεται η ασφαλής και λειτουργική εκτόνωση 18 ουρανο-ξυστών κατά τη διάρκεια των ωρών αιχμής στη συμβολή των μεγάλων δρόμων του κορμπιζιανού κανάβου με τα υπόλοιπα στενά του Παρισιού. Ή τι σχέσεις αναπτύσσει η αυτοαναφορική –λόγω μεγαλεπήβολης και επαναλήψιμης αρχιτεκτονικής έκφρασης– επέμβαση με το εναπομείνον ιστορικό κέντρο. Τέλος, αν κρίνουμε με βάση τη σημερινή ύστερη καπιταλιστική αλλά και την τότε καπιταλιστική κοινωνία θα πούμε με σιγουριά ότι το Plan Voisin θα κατοικούταν εν τέλει από την αφρόκρεμα του Παρισιού. Ότι τα νούμερα δηλαδή που αποδεικνύουν την άνοδο της ποιότητας ζωής θα ήταν άγνωστα στα χαμηλότερα αστικά και λαϊκά στρώματα.

Αν σκεφτεί κανείς βέβαια λίγο βαθύτερα τη λογική του “ανθρώπινου τρόπου” ίσως αναρωτηθεί:

“ Εάν ο Le Corbusier έπειθε πράγματι τους ιθύνοντες φορείς ότι αξίζει να κατεδαφιστεί σημαντικό μέρος του Παρισιού για την κατασκευή της πρότασής του, ποιά θα ήταν η δύναμη αυτή που θα αντιστεκόταν σε μελλοντικούς Le Corbusier να αντιμετωπίσουν με τον ίδιο τρόπο και διαφορετικά επιχειρήματα τη δική του επέμβαση;”

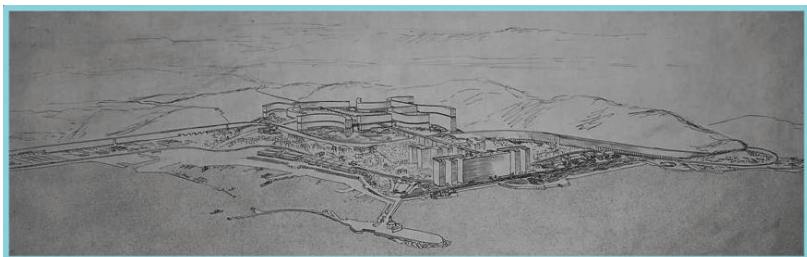
1. Le Corbusier, The City of To-morrow and its Planning -Dover Publications, 1987-, republication of the work originally published by Payson & Clarke Ltd, 1929, 125
2. Le Corbusier, 5
3. Le Corbusier, 172

Εικ.11. Έστω ότι...

Η ευθεία γραμμή η οποία όριζε κατά την περίοδο σχεδιασμού του Plan Voisin τη μοντέρνα πόλη καμπυλώνεται. Ο Charles Jencks αποδίδει την αποστροφή της “ανθρώπινης” ευθείας στην αρχή του Β’ Παγκόσμιου Πολέμου και στη διαφυγή του Le Corbusier στο Οζορ μετά την κατάληψη της Γαλλίας από τους ναζί. Παραθέτοντας Christopher Green εμφανίζει μία αναλογία μεταξύ του Plan Obus και των απάνθρωπων μορφών που δημιούργησε ο Picasso την εποχή του δικτάτορα Franco³. Μια τέτοια υπόθεση δε θα αποδεικνυόταν βέβαια χρονολογικά αφού ο Le Corbusier πρωτοσχεδιάζει για το Αλγέρι το 1930. Η αδυναμία του για τις μπουλντόζες όμως, επιβεβαιώνεται, αφού προφανώς για να πραγματοποιηθεί μιας τέτοιας κλίμακας επέμβαση, θα χρειαζόντουσαν μερικές χιλιάδες κατεδαφίσεις.

Παρόλα αυτά, με έναν περίεργο τρόπο η πρόταση του για το Αλγέρι μοιάζει πιο μετριοπαθής. Ίσως γιατί οι αποικίες αποτέλεσαν από την εποχή των Ρωμαίων πεδίο πολεοδομικών πειραματισμών και επιβολής του “ανθρώπινου τρόπου”. Ίσως πάλι γιατί η σχέση του δυτικού κόσμου με την αραβική κουλτούρα δεν επιτάσσει τη σκληρή κριτική πάνω στη σχέση της επέμβασης με τον ιστορικό-υπάρχον αστικό ιστό. Ο Jencks μάλιστα μανιωδώς επιπλήττει τον Le Corbusier για τη σχέση που έχει το Plan Voisin με την ιστορικότητα του Παρισιού⁴. Στο Αλγέρι αυτό δε θα είναι κάτι που θα τον απασχολήσει.

Εικ.13. Plan Obus, Προοπτική Άποψη, Σχέδιο, Le Corbusier, 1932

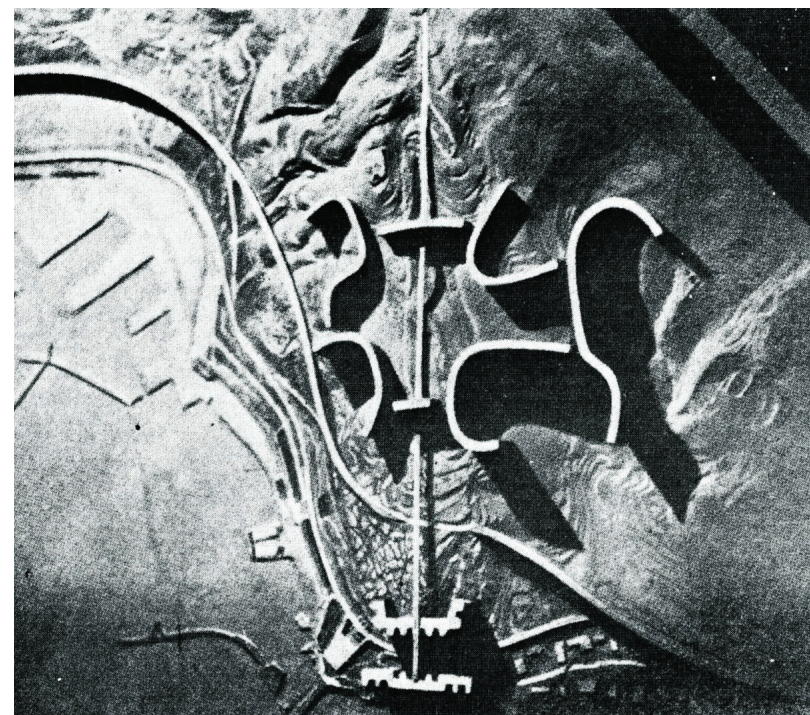

Εικ.14. Plan Obus, Μακέτα, Le Corbusier, 1932

Ο Manfredo Tafuri έχοντας ήδη αναλύσει τη σημασία του στοιχειώδους κελιού ως έναν εκ των δύο παραγόντων που διαμορφώνουν τις μεγάλες πόλεις⁵ θεωρεί ότι το Plan Obus βασίζεται στη διαμόρφωση του συνόλου από το μέρος. Διαβάζει δηλαδή τις χειρονομίες του Le Corbusier, στο Fort l'Empereur και στην ακτογραμμή, ως ένα άθροισμα στοιχειωδών κελιών κατοικίας το οποίο ενεργοποιεί εν τέλει τον κάτοικο ως προς την ενασχόληση του με τα κοινά⁶. Η επέμβαση λοιπόν αναδεικνύει τις πολιτικές πεποιθήσεις του αρχιτέκτονα για μία κοινωνία bottom-top ιεραρχικής οργάνωσης. Ένα μοντέλο στο οποίο η εργατική-ακτογραμμή- και η ανώτερη τάξη -Fort l'Empereur- θα συνεργάζονται. Από τον συλλογικό τρόπο διαβίωσης στο συνονθύλευμα από κατά σειρά κατοικίες μέχρι το συλλογικό τρόπο λήψης αποφάσεων σε μία μορφή συντεχνιακής-συνδικαλιστικής αυτοδιοίκησης.

Ο Jencks διαφωνεί σθεναρά. Πιστεύει ότι κάθε είδους συλλογικότητα που περιγράφει στις προθέσεις του ο Le Corbusier, αναιρείται από τον ολοκληρωτικό και αυταρχικό, κατά αυτόν, τρόπο διαμόρφωσης του master plan της επέμβασης⁷, υπαινισσόμενος πιθανώς ένα πιο συμμετοχικό μοντέλο σχεδιασμού.

Ο ερευνητής αποστασιοποιείται από την παραπάνω διαμάχη. Η κριτική επί των προθέσεων αποτελεί μία άκρως επικοινωνιακή διαδικασία όταν η αντικειμενικότητα του αποτελέσματος υπάρχει για να υποδείξει την όποια της αλήθεια.

Εικ.15. Plan Obus, Μακέτα, Le Corbusier, 1932

1. Charles Jencks, Le Corbusier & The Continual Revolution In Architecture -The Monacelli Press, 2000-, 234
2. Willy Boesiger, Le Corbusier 1910-1965 -Birkhäuser Architecture, 1999-, 327
3. Jencks, 235
4. Jencks, 233
5. Manfredo Tafuri, Architecture and Utopia Design and Capitalist Development -The MIT Press, 1979-, 104
6. Tafuri, 132
7. Jencks, 235

TOKIOMANIA

“Recent research by the UN says that Tokyo has missed two chances for recovery –the Great Kanto Earthquake and the war disaster–and this would be the third, [...] We don’t need to wait for foreigners to tell us that we have been repeating mistakes. Indeed, unless we make a plan, it will be too late to remedy this malaise.”¹

Η ιαπωνική πρωτεύουσα καταστρέφεται σχεδόν ολοκληρωτικά δυο φορές. Το 1923 από μεγάλο σεισμό και προς το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου απο συμμαχικούς –κυρίως Αμερικάνικους– βομβαρδισμούς. Οι ιάπωνες αρχιτέκτονες βρίσκονται 2 φορές σε κομβικό σημείο μπροστά σε tabula rasa. Η έλλειψη όμως ικανού σχεδιασμού και γρήγορων αντανάκλαστικών, αλλά κυρίως η αόρατη διαστρωμάτωση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας που βρισκόταν κάτω από τα κτίρια, δεν επιτρέπουν το σχεδιασμό του Τόκιο. Η πόλη αντιμετωπίζει μέσα σε 15 χρόνια πληθυσμιακή έκρηξη της τάξεως των 6 εκατομμυρίων και η ανάπτυξη του χωρικού της αποτυπώματος γίνεται με χαωτικό τρόπο.

“Tokyo has been left to expand beyond control and is now a huge mess... Learning from my own experience, I arrived at this idea of creating an estate where there are no landowners.”²

Εικ.16. Το κατεστραμμένο από τους βομβαρδισμούς Τόκιο, Φωτογραφία

Δύο σχέδια όμως, ενός καλλιτέχνη και ενός πολιτικού –και οι δύο Ιάπωνες– αναζωπυρώνουν τη συζήτηση για την πόλη του Τόκιο και κυρίως του παράκτιου μετώπου της. Αναπτύσσουν την ιδέα της “τεχνητής γής” ως μοναδικό τρόπο εύρεσης νέας γης. Αυτή θα προστεθεί στον κόλπο της πόλης και έτσι η ανάπτυξη αυτής θα γίνει προς τη θάλασσα. Το στοιχείο αυτό του “τεχνητού εδάφους” θα στιγματίσει μία γενιά αρχιτεκτόνων η οποία θα ασχοληθεί έντονα με το ζήτημα του πολεοδομικού σχεδιασμού. Η γενιά αυτή θα συσπειρωθεί και θα ανατραφεί στο Tange Lab και με τον Ιάπωνα αρχιτέκτονα να “κινεί τα νήματα” θα δημιουργήσουν το κίνημα του Μεταβολισμού. Ο Μεταβολισμός θα επεκτείνει τη ρητορική του από την “τεχνητή γη” στο μεταβαλλόμενο σύγχρονο τρόπο ζωής ο οποίος δεν είναι ανάλογος με τα μη δυναμικά, υπάρχοντα συστήματα και κελύφη.³

Απέναντι : Εικ.17. “Η Τοκουμανία”, Διαγράμματα προτάσεων για τον κόλπο του Τόκιο

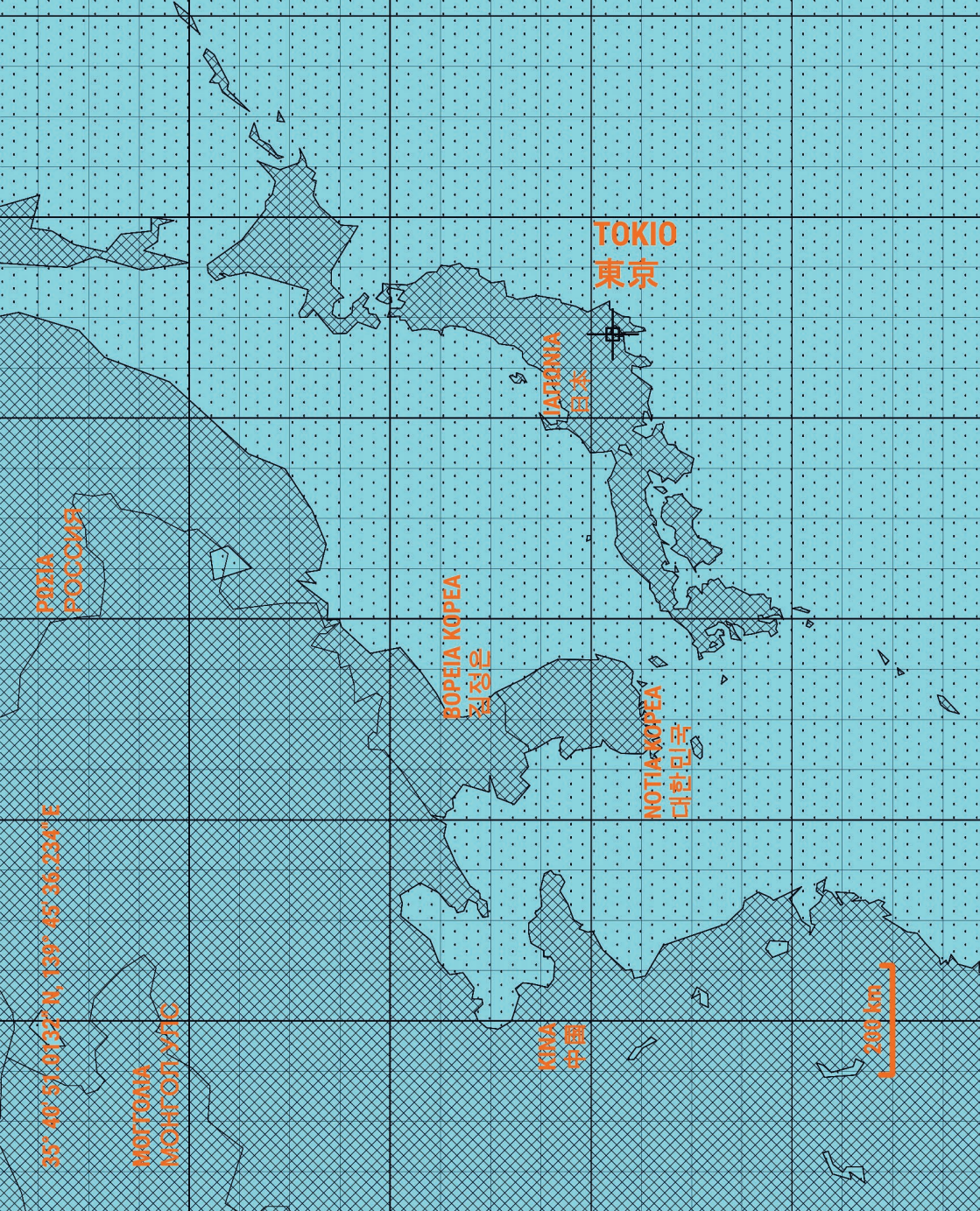
1. Rem Koolhaas and Hans Ulrich Obrist, Project Japan Metabolism Talks... -Taschen, 2011-, 282

2. Koolhaas and Obrist, 266

3. Koolhaas and Obrist, 272, 274

Η ΠΟΛΗ ΤΩΝ 10 ΕΚΑΤΟΜΜΥΡΙΩΝ

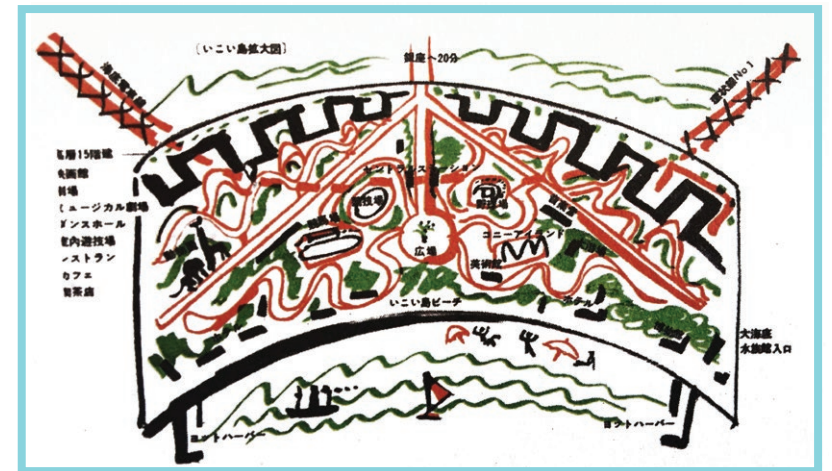
Google

Το 1954 ο Ιάπωνας καλλιτέχνης Taro Okamoto, ζητά από τον Arata Isozaki τότε μέλος του γραφείου του φίλου του Kenzo Tange όσο το δυνατόν περισσότερες χάρτες του Τόκιο. Του λέει ότι θέλει να σχεδιάσει μία ουτοπική πόλη σαν τον Jean Debuffet και τους υπόλοιπους Ευρωπαίους καλλιτέχνες. Τρία χρόνια αργότερα, θα δημοσιεύσει τη δουλειά του με τίτλο "Ghost Tokyo" ή "Ikojima, Island of Leisure". Μία ουτοπική πόλη η οποία καλεί την στρέψη του προσανατολισμού της πόλης από το Αυτοκρατορικό Παλάτι στον κόλπο της πόλης.

Σχεδόν ταυτόχρονα -1958- ένας γραφειοκράτης, και πρόεδρος της Ιαπωνικής Εταιρείας Κατοικίας -Japan Housing Corporation-, ο Hisaakira Kano θα δημοσιεύσει τη δική του βλέψη για το Τόκιο υπό τον τίτλο "Yamato : A New Capital on Tokyo Bay". Προτείνει τη χρήση της ατομικής βόμβας για την καταστροφή ενός βουνού και στη συνέχεια τη χρήση του "βουνού" για το γέμισμα των 2/3 του κόλπου του Τόκιο! Στο "κερδισμένο" πλέον έδαφος προτείνει χρήσεις όπως βιομηχανία, κατοικία, δασικές εκτάσεις, υποδομές και ένα διεθνές αερολιμένα.

Δύο άμεσα εμπλεκόμενοι με το χώρο της αρχιτεκτονικής, μη-αρχιτέκτονες τονώνουν μία συζήτηση η οποία συνεχίζεται μέχρι και σήμερα. Σύμφωνα με τον ερευνητή θα φτάσει νωρίς στην κορύφωσή της και στη συνέχεια θα αναμοχλεύεται άσκοπα.¹

Εικ.18. Ikojima, Island of Leisure, Πίνακας, Taro Okamoto, 1957

Ο επιφανής πλέον Kenzo Tange με τη βοήθεια του Tange Lab, το οποίο γαλουχούσε τις νέες γενιές ιαπωνών αρχιτεκτόνων, απαντά στη συζήτηση για το Tokyo Bay και με τρόπο εκκωφαντικό. Το 1960 δημοσιεύει το όραμα του για το Τόκιο. Για πρώτη φορά σχεδιάζεται μία πόλη η οποία αναφέρεται σε τουλάχιστον 10 εκατομμύρια κατοίκους. Δις απογοητευμένος από τους διοικητικούς φορείς που αφήσαν δύο ευκαιρίες για την αναμόρφωση της ιαπωνικής πρωτεύουσας να πάνε χαμένες -το μεγάλο σεισμό του Kanpo και τις καταστροφές του Β' Παγκοσμίου Πολέμου-, ελπίζει ότι η ενθέρμη συζήτηση που ξεκινά ίσως τελεσφορήσει. Προσπαθεί να δώσει απάντηση σε 3 βασικά ερωτήματα. Την έκρηξη του πληθυσμού της πόλης. Την έλλειψη κατοικίας και οικονομικής γης προς αξιοποίηση. Και το κυκλοφοριακό.

Η δουλειά της ομάδας είναι τρομακτική ως προς τον όγκο της. Ο καταμερισμός της εργασίας θυμίζει σύγχρονες τάσεις. Ο Kamiya είναι υπεύθυνος για τις κατοικίες, ο Isozaki για τους όγκους των γραφείων, ο Kurokawa για τα δίκτυα μεταφορών και ο Tange έχει ρόλο μάεστρου-master planner.

Οι βασικοί στόχοι της επέμβασης είναι οι εξής :

- A. ΜΕΤΑΒΑΣΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΚΤΙΝΩΤΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΗΣ ΣΕ ΜΙΑ ΓΡΑΜΜΙΚΗ ΜΟΡΦΗ
- B. ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΑΡΜΟΝΙΚΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ ΜΕΤΑΞΥ ΔΟΜΗΣ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ – ΜΕΤΑΦΟΡΩΝ – ΑΣΤΙΚΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ
- Γ. ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΜΙΑΣ ΝΕΑΣ ΧΩΡΙΚΗΣ ΤΑΞΗΣ ΜΕ ΒΑΣΙΚΟΥΣ ΑΞΟΝΕΣ ΤΗΝ ΑΝΟΙΧΤΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΙΝΗΤΙΚΟΤΗΤΑ

Οι παραπάνω στόχοι γεννιούνται μετά από μία σειρά “κορμπυζιανού στυλ” αναλύσεων και στατιστικών στοιχείων. Οι απαντήσεις που δίνει ο Tange και η ομάδα του παρόλα αυτά απέχουν σε μεγάλο βαθμό από τις επιδιώξεις του Le Corbusier για μία μοντέρνα πόλη. Αρνούνται τη λογική της ζωνοποίησης και σε αυτήν αντιπροτείνουν τη λογική της κινητικότητας. “Το σχέδιο αναγνωρίζει το γεγονός ότι οι πόλεις είναι οργανισμοί οι οποίοι δεν μπορούν να κρατηθούν σε κάποιου είδους σταθερό σχεδιασμό”. Προσπαθούν λοιπόν, να εντάξουν στο σχέδιο για το Τόκιο την εφήμερη διάσταση του χρόνου και την άτακτη ανάπτυξη διαφόρων τύπων σχέσεων -χωρικών, κοινωνικών, πολιτικών κ.α.

Η πρόταση αρθρώνεται γύρω από έναν άξονα ο οποίος ξεκινά από την υπάρχουσα πόλη, διατρέχει βασικές περιοχές της κοινωνικής ζωής της, συμπεριλαμβανομένου του Αυτοκρατορικού Παλατιού, και διαπερνώντας τον κόλπο της καταλήγει στην αντίπερά του όχθη. Ο άξονας αυτός εντείνεται με σκοπό να παραλάβει όλες τις συλλογικές λειτουργίες της πόλης αλλά και το βαρύ φορτίο των κυκλοφοριών. Κάθετα σε αυτόν αναπτύσσονται

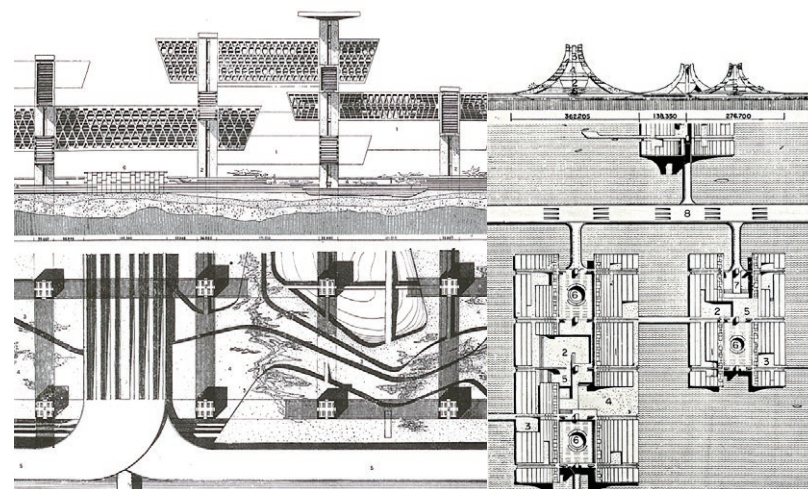

Απέναντι : Εικ.19. Τόκιο 1960, Φωτομοντάζ, Tange Lab, 1960

οι μονάδες κατοικίας. Πέρα από τις δύο βασικές αυτές χειρονομίες, το σχέδιο συμπεριλαμβάνει χωρικό προσδιορισμό των βιομηχανικών χρήσεων, επανασχεδιασμό κρίσιμων, ως προς το σχέδιο, περιοχών του υπάρχοντος δικτύου μαζικών μεταφορών καθώς και σχεδιασμό υποδομών για την υποστήριξη της πρότασης.

Ο γραμμικός, κεντρικός άξονας στον οποίο η ομάδα φαντάζεται ότι θα πραγματοποιείται η πλειοψηφία της συλλογικής ζωής της πόλης, αναπτύσσεται εκατέρωθεν ενός κέντρου συγκέντρωσης των εισροών και εκροών της πόλης. Αυτό διαμορφώνεται από τα δύο αεροδρόμια –εσωτερικού και διεθνές– και από την αλληλοτομία πληθώρας γραμμών του υπόγειου και μη σιδηροδρομικού δικτύου. Ο ένας πόλος της ανάπτυξης αυτής αποτελείται από το "παλιό Τόκιο" το οποίο ενσωματώνεται στο σχέδιο. Ο άλλος, προτείνεται, όχι όμως ως αντιδιαμετρικός αλλά ως συμπληρωματικός. Η νέα δομή έχει σκοπό να δημιουργήσει ένα άξονα κοινωνικής πυκνωσης ο οποίος δε θα ανταγωνίζεται το υπάρχον Τόκιο αλλά θα το συμπληρώνει και θα το νοηματοδοτεί. Το σώμα της προτεινόμενης επέμβασης, σε αντίθεση με τις πολεοδομικές αρχές, έχει μοντέρνες καταβολές. Οι Tange και Isozaki, ξεκινώντας από την ιδέα των pilotis πραγματοποιούν ένα παιχνίδι κλίμακας και στατικής. Δημιουργούν άκαμπτους κατακόρυφους πυρήνες οι οποίοι αναλαμβάνουν τα κλιμακοστάσια, την κίνηση των βοηθητικών εξοπλισμών – τα shaft – και την ανάληψη των φορτίων. Τοποθετούνται σε κνάβο περίπου 200 επί 200 μέτρων και "στηρίζουν" τις δημόσιες κτιριακές λειτουργίες του άξονα οι οποίες αναπτύσσονται σε οριζόντιους όγκους 40 μέτρα πάνω από τη στάθμη του εδάφους. Σύμφωνα με την ομάδα εκπόνησης του σχεδίου, ο άξονας θα δεχόταν περίπου 2,5 εκατομμύρια εργαζόμενους.

Άλλα 5 εκατομμύρια θα επωφεληθούν του σχεδίου μένοντας στις σχεδιαζόμενες κατοικίες που αρθρώνονται σπονδυλωτά του γραμμικού άξονα. Ο Tange βασίζει το επαναλήψιμο σχέδιο αυτών σε μία ιδέα που είχε αναπτύξει μαζί με φοιτητές του στο Harvard για το λιμάνι της Βοστώνης. Πρόκειται για ένα πλαίσιο σχήματος A το οποίο στηρίζει και υποδέχεται τις κατοικίες στις μεγάλες του πλευρές. Ανάμεσά τους αναπτύσσεται αιθριακός χώρος που συγκεντρώνει τις δημόσιες λειτουργίες του συγκροτήματος. Βασική πρόθεση είναι η ενσωμάτωση της "βραχυπρόθεσμης" ιδιωτικής επέμβασης σε ένα "μακροπρόθεσμο" κτιριακό πλαίσιο, καθώς τα συγκροτήματα θα αποτελούν πρακτικά το έδαφος πάνω στο οποίο ο καθένας θα διαμορφώνει τον ιδιωτικό του χώρο. Τόσο ο συλλογικός όσο και οι άξονες κατοικίας αναπτύσσονται σε μία λογική τεχνητού εδάφους το οποίο στηρίζεται συγκεντρωτικά σε επιλεγμένα σημεία υποθαλάσσιων υποστυλωμάτων. Ιδιαίτερη μέριμνα έχει δοθεί στην κυκλοφοριακή μελέτη του σχεδίου. Προτείνεται ο τριμερής διαχωρισμός της κυκλοφορίας σύμφωνα με την ταχύτητα αυτής. Η ιδέα αυτή του Le Corbusier ενσαρκώνεται στο Τόκιο με

Εικ.20,21. Τόκιο 1960, Communal -αριστερά- και Residential -δεξιά- quarters, Σχέδια, Tange Lab, 1960

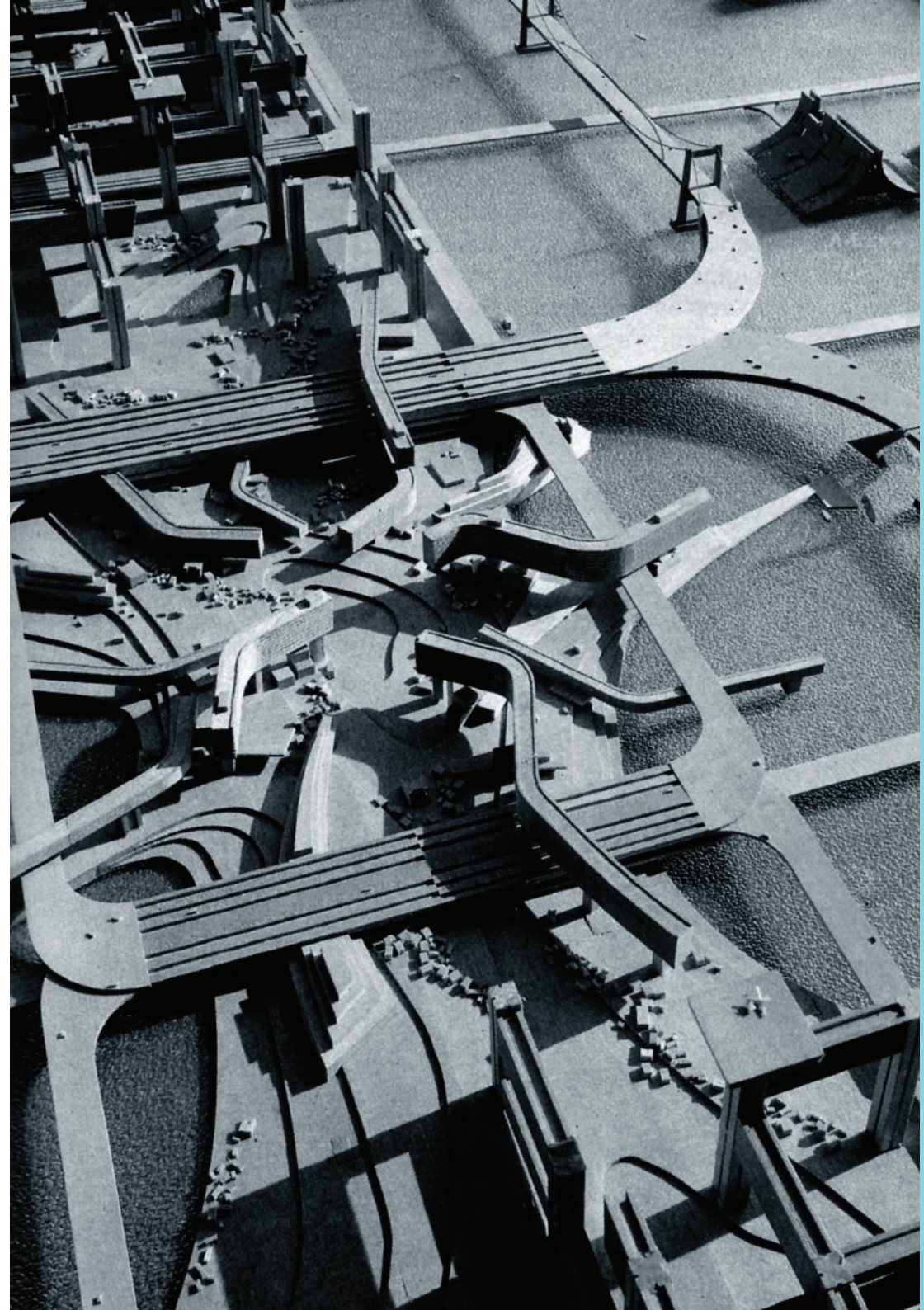
Εικ.22. Τόκιο 1960, Communal -αριστερά- και Residential -δεξιά- quarters, Μακέτα, Tange Lab, 1960

την εφαρμογή τριών επιπέδων κίνησης που αντιπροσωπεύουν το τρίπτυχο πεζός-σιδηρόδρομος-αυτοκίνητο. Ο Tange και η ομάδα του, χρησιμοποιώντας κυκλικές πορείες και πρώιμους ανισόπεδους κόμβους, οραματίζονται το κυκλοφοριακό σύστημα που προτείνουν να αποσυμφορήσει την πόλη και να ορίζει την κυκλοφορία της εκτονώνοντας επαρκώς τις λειτουργίες της.²

Το Tange Lab πραγματοποιεί μία μελέτη η οποία μοιάζει πραγματοποιήσιμη από την οικονομική μελέτη που τη συνοδεύει μέχρι και τις σχεδόν λυμένες οικοδομικές λεπτομέρειες των στατικών πυρήνων. Η μελέτη για το Tokyo Bay θα στιγματίσει τον Tange ως προς την κλίμακα της αλλά κυρίως ως προς την αξονικότητα και τη γραμμικότητα που τη διακατέχει.

Ο Kenzo Tange θα παρουσιάσει το σχέδιο του για το Tokyo Bay την πρώτη μέρα του νέου χρόνου σε ζωντανή παναπωλική αναμετάδοση. Στο τηλεοπτικό πάνελ ο γραφειοκράτης και φίλος του αρχιτέκτονα Atsushi Shimokobe, αφού εκφράσει τις αμφιβολίες του για το σχέδιο θα πει : " όλοι συμφωνούμε ότι το Τόκιο χρειάζεται μία λύση, και αυτή πρέπει να είναι μη συμβατική με θεμελιώδεις διαφορές στην προσέγγιση και στις ιδέες περί πολεοδομικού σχεδιασμού. Αντί λοιπόν να κρίνουμε το σχέδιο πρέπει να βρούμε τρόπο να υποστηρίξουμε την πρόταση!"³

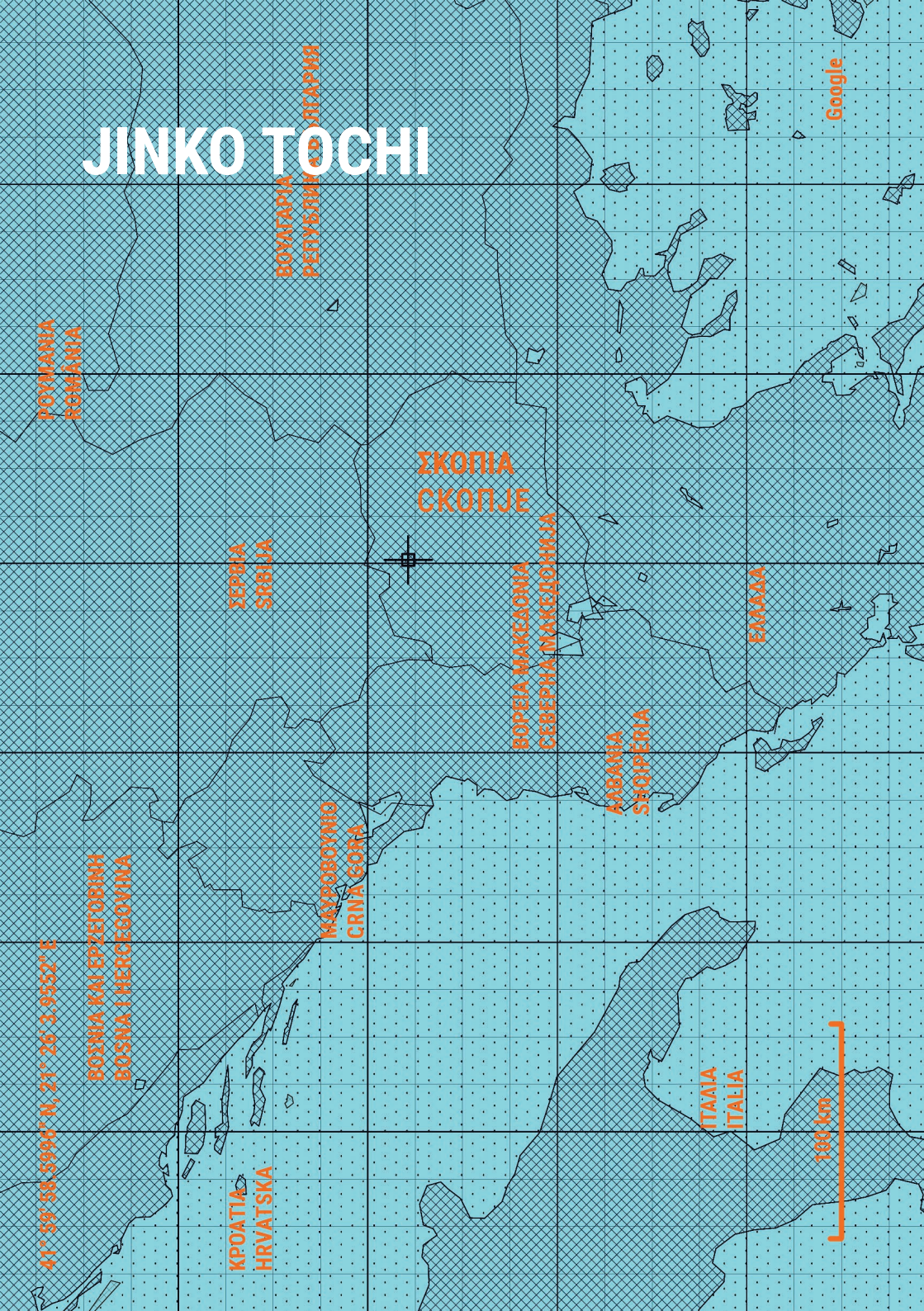
Η πρόταση Tange δέχεται έντονη κριτική και παρά την ακρίβεια της μελέτης αλλά και την πρωτοτυπία των ιδεών που αυτή αναδεικνύει δεν πραγματοποιείται.

Απέναντι : Εικ.23. Τόκιο 1960, Μακέτα, Tange Lab, 1960

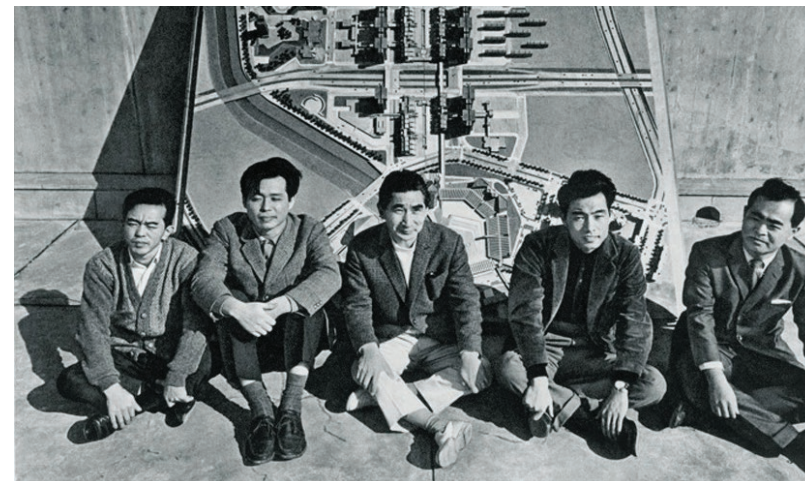
1. Rem Koolhaas and Hans Ulrich Obrist, Project Japan Metabolism Talks... -Taschen, 2011-, 272, 274
2. Udo Kultermann, Kenzo Tange 1946-1969 : Architecture and Urban Design -Praeger Publishers, 1970-, 112
3. Koolhaas and Obrist, 286

JINKO TOCHI

Το 1963 η πόλη των Σκοπίων, της τότε Γιουγκοσλαβίας, καταστρέφεται κατά 65% από μεγάλο σεισμό. Δύο χρόνια αργότερα ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών οργανώνει κλειστό πολεοδομικό διαγωνισμό για τον ανασχεδιασμό και την αναδιοργάνωση της πόλης. Στους προσκεκλημένους που συμμετοχή αρχιτέκτονες ανήκει και ο Kenzo Tange με την ομάδα του. Η επιλογή του ανάμεσα σε ευρωπαϊκές φίρμες –και μία αμερικάνικη– δεν προκαλεί έκπληξη στον ερευνητή. Η πολεοδομική μελέτη για το Tokyo Bay έχει δημοσιευθεί πλήρως 4 χρόνια νωρίτερα και έχει στιγματίσει τον τρόπο με τον οποίο πραγματοποιείται αλλά και παρουσιάζεται μία τέτοιας κλίμακας μελέτη. Πέραν όμως του παραπάνω ο Ιάπωνας αρχιτέκτονας έχει ένα παραπάνω προσόν από τους ανταγωνιστές του. Η έννοια του tabula rasa –jinko tochi στη γλώσσα του– του είναι απόλυτα γνώριμη. Όσο μάλιστα του είναι γνώριμη και η γεννεσιουργός της αιτία. Ο σεισμός. Οι προτάσεις άλλωστε αυτού και των “προπατόρων” για την αναδιοργάνωση κατεστραμμένων περιοχών της Ιαπωνίας, αλλά και τον προληπτικό σχεδιασμό έναντι σεισμικών φορτίων θα παίξουν τόσο συμβολικό όσο και πρακτικό ρόλο στην επιλογή της πρότασης της αρχιτεκτονικής του ομάδας ως νικήτρια με 51% του διαγωνισμού. Το 51% βέβαια θα αποτελέσει ίσως τη βασικότερη δυσκολία που θα κληθεί η ιαπωνική αρχιτεκτονική ομάδα να αντιμετωπίσει τους ερχόμενους μήνες. Την πολλαπλή συνεργασία. Θα κληθεί να συνεργαστεί με τουλάχιστον 3 αρχιτεκτονικά γραφεία χωρίς βέβαια διακριτούς ρόλους και ιεραρχικές σχέσεις –ένα από αυτά θα είναι και το γραφείο του Κ. Δοξιάδη-.

“ Αν ήμασταν μόνο δύο θα ήταν ΟΚ, ακόμα και αν τσακωνόμασταν όλη τη ώρα. Αλλά όλο και περισσότεροι ερχόντουσαν, περισσότεροι συντηρητικοί άνθρωποι πάνω από τα κεφάλια μας. -to be continued-”¹

Εικ.24. Ιάπωνες στην Ευρώπη...

Ο Tange και η ομάδα του ταξιδεύουν από την Ιαπωνία για το σχεδιασμό της πόλης των Σκοπίων φέρνοντας μαζί τους 3 βασικές συνθετικές αρχές οι οποίες θεμελιώθηκαν στο Tokyo Bay:

- A. ΑΞΟΝΙΚΗ-ΓΡΑΜΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ
- B. ΠΟΛΥΕΠΙΠΕΔΟΣ ΚΑΤΑΜΕΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΚΙΝΗΣΗΣ ΑΝΑΛΟΓΑ ΜΕ ΤΗΝ ΤΑΧΥΤΗΤΑ ΑΥΤΗΣ
- Γ. ΚΑΤΑΚΟΡΥΦΗ ΠΡΟΣΒΑΣΗ ΚΑΙ ΑΡΘΡΩΣΗ ΤΩΝ ΥΠΟΔΟΜΩΝ – ΟΡΙΖΟΝΤΙΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΣΤΑ ΨΗΛΑ ΚΤΙΡΙΑ

Η βασική διαφορά των δύο περιπτώσεων είναι η κλίμακα. Τα Σκόπια σύμφωνα με την τότε τελευταία απογραφή του 1961 ήταν μία πόλη –όχι ακόμα πρωτεύουσα αφού η Βόρεια Μακεδονία δεν ήταν ακόμα κράτος– των 172.000 κατοίκων. Οι άξονες σχεδιασμού όπως και οι επιμέρους χειρονομίες έπρεπε να είναι τόσο σαφείς όσο και ανάλογοι με την κλίμακα της επέμβασης. Από τη μία tabula rasa, από την άλλη όμως, περιορισμένος αριθμός κατοίκων αλλά και χώρου. Πόσο μάλλον εάν λάμβανε κανείς υπόψιν του, τα φυσικά όρια, του Βαρδάρη ποταμού και του λόφου του οχυρού Καλέ, καθώς και τα ανθρωπογενή των δύο κεντρικών οδικών αρτηριών, Βελιγραδίου-Αθήνας και Αδριατικής, ανάμεσα στις οποίες βρίσκεται η πόλη.

Παρά τις τεχνικές και θεσμικές δυσκολίες, ο Tange έβλεπε στο συγκεκριμένο εγχείρημα ένα δυναμικό που τον έκανε να αισιοδοξεί. Το πολιτικό σύστημα που επικρατούσε στα Σκόπια. Θεωρούσε λοιπόν, ότι το κομμουνιστικό καθεστώς που είχε προέλθει από το Βορρά είχε αναπτύξει τις συνθήκες εκείνες που ένας αρχιτέκτονας χρειάζεται για την εφαρμογή ενός συνολικού σχεδίου – total plan : διττή σημασία, συνολικό-ολοκληρωτικό. Την συγκέντρωση της περιουσίας στα χέρια ενός αρμόδιου φορέα. Δεν είχε και τόση σημασία εάν αυτός θα ήταν το κράτος.

Ο σχεδιασμός της ομάδας εργασίας χωρίζεται σε 3 επιμέρους επεμβάσεις:

- A. “ΤΗΝ ΠΥΛΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ” - “CITY GATE”
- B. ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΧΩΡΟΥ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΟ ΒΑΡΔΑΡΗ ΠΟΤΑΜΟ
- Γ. “ΤΑ ΤΕΙΧΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ” - “CITY WALLS”

Η “πύλη της πόλης” αποτελεί μια συμβολική χειρονομία εισόδου στην πόλη αλλά και σηματοδότησης του γραμμικού άξονα γύρω από τον οποίο θα αναπτυχθεί η δημόσια ζωή της.

Αρχή της χειρονομίας αποτελεί ο σταθμός των μέσων μεταφοράς-λεωφορείων και σιδηροδρόμων. Ένα μεγάλο στέγαστρο υποδέχεται την πολυεπίπεδη κίνηση των εισερχομένων και εξερχομένων στην πόλη. Το ανώτερο εκ των επιπέδων είναι η αφετηρία μίας διαδρομής η οποία διαπερνώντας την “πύλη” θα καταλήξει συμβολικά στις πλατειακές διαμορφώσεις εκατέρωθεν του Βαρδάρη εντός της πόλης.

Από το χαμηλότερο επίπεδο υψώνονται 6 ομάδες κτιρίων -3 σε κάθε πλευρά-. Τα κτίρια αυτά αποκτούν εμπορικές και διοικητικές χρήσεις

στις χαμηλότερες στάθμες τους που εκτονώνονται σε 2 επίπεδα, ενώ στα ανώτερα τοποθετούνται εμπορικές χρήσεις, κατοικία, χρήσεις γραφείων και 1 ξενοδοχείο.

Κάτω και ανάμεσα από τις προαναφερθείσες στάθμες πραγματοποιείται η ταχεία κυκλοφορία των μηχανοκίνητων, στους υπεραστικούς άξονες -χαμηλότερο επίπεδο- και σε κυκλικές διαμορφώσεις που διαμοιράζουν την κίνηση στα κτίρια της πύλης και στην υπόλοιπη πόλη –ενδιάμεσο επίπεδο. Η πύλη της πόλης λοιπόν, διαδραματίζει το ρόλο του μεταφορικού και του επιχειρηματικού κέντρου της πόλης.

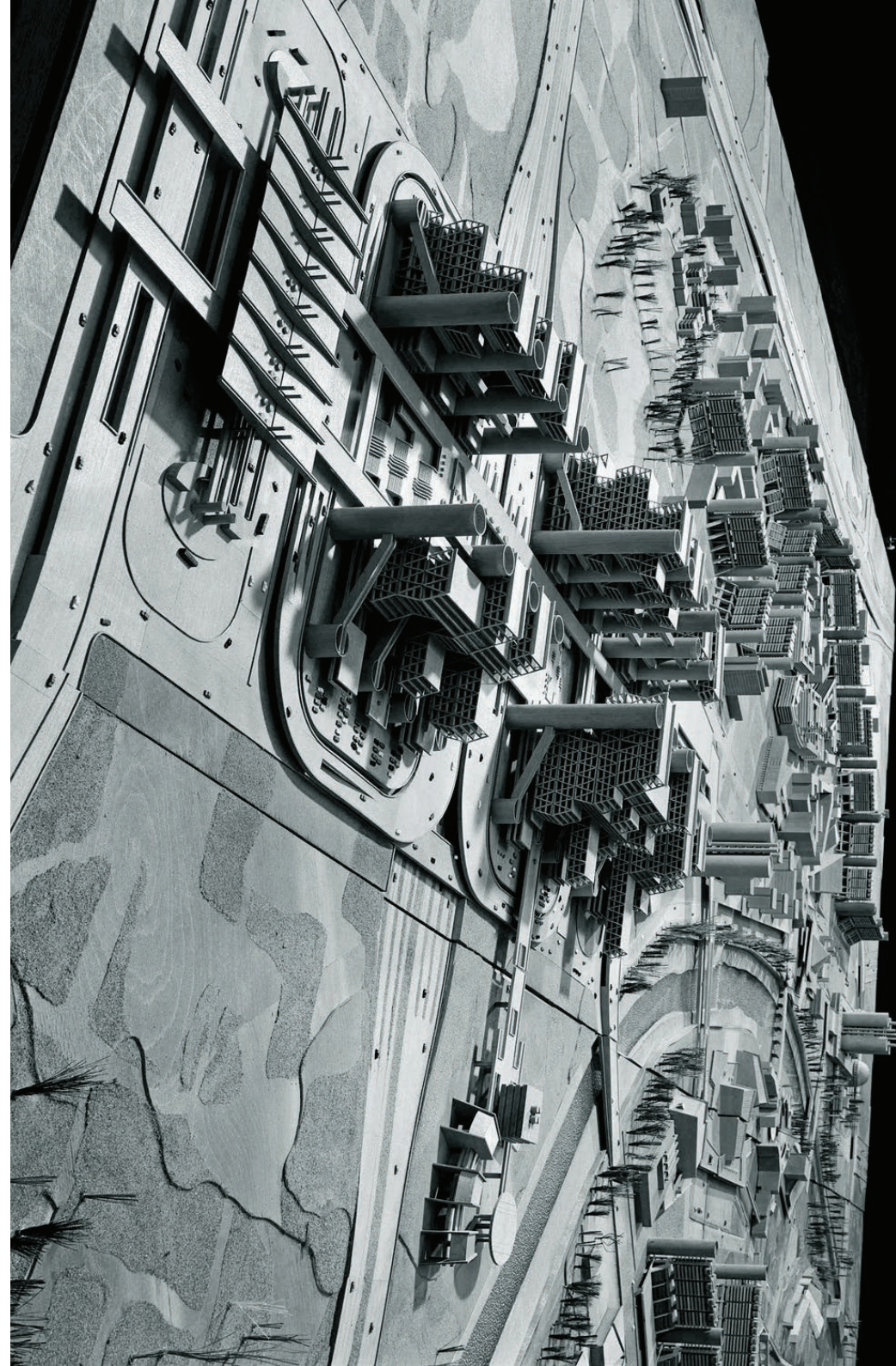
Εικ.25. Σχέδιο για τα Σκόπια, Γενική Κάτοψη, Σχέδιο, Kenzo Tange, 1965

Η "αυστηρή" ευθεία πορεία που εισάγει τον επισκέπτη στα Σκόπια, αλλά και σηματοδοτεί το γραμμικό ταγκειανό άξονα, αποκτά πιά οργανικό χαρακτήρα στο εσωτερικό της πόλης. Εκεί αναπτύσσεται εκατέρωθεν του Βαρδάρη ποταμού ακολουθώντας τα πρότυπα των μεγάλων δυτικών πόλεων. 3 πλατείες χωρίς διακριτά όρια διαμορφώνουν το δημοσιο χώρο της πόλης. Η πλατεία της Δημοκρατίας αποτελεί είσοδο της πόλης καθώς υποδέχεται την promenade που ξεκινά από τον κεντρικό σταθμό της. Πλαισιώνεται από 2 μουσεία, το μέγαρο του Κομμουνιστικού Κόμματος, το δικαστήριο και την τουριστική περιοχή. Η πλατεία της Πόλης σε γραμμική συνέχεια από την πλατεία Δημοκρατίας αναλαμβάνει την εκτόνωση του δημαρχείου, της δημοτικής βιβλιοθήκης, σινεμά, το δημοτικό πανεπιστήμιο και άλλες σχετικές χρήσεις. Τέλος η πλατεία της Ελευθερίας η οποία βρίσκεται στην αντίπερα όχθη του ποταμού θα φιλοξενήσει άλλα 2 μουσεία, όπερα, θέατρο και σχολή μπαλέτου, εκκλησία και ένα σχολείο. Βόρεια αυτής ο Tange ενσωματώνει στο σχέδιο του την περιοχή της Charchia με μουσεία, λαϊκά κτίρια, μαγαζιά και εστιατόρια².

Μία διάρθρωση πόλης με οργανικές και όχι αναγκαστικά σαφώς χωρικά ορισμένες σχέσεις ανάμεσα στα πολλαπλά κέντρα της. Μια σύγχρονη λειτουργικά, όχι μόνον για την εποχή του, αλλά και για τη σημερινή, πόλη!

Τα "τείχη της πόλης" έχουν επίσης συμβολικό χαρακτήρα. Ο Tange σύμφωνα με τον ίδιο, κλήθηκε να επιλέξει για τα Σκόπια μεταξύ μιας δυναμικής ανάπτυξης της πόλης και ενός σαφούς χωρικού αποτυπώματος που θα σηματοδοτεί την "αναγέννηση" της πόλης από τα ερείπια της. Περιέργως – σύμφωνα με τη ρητορική του ίδιου στο Tokyo Bay – και πιθανώς επηρεασμένος από τις δυνατότητες που έβλεπε στο κομμουνιστικό καθεστώς για μία συνολική επιβολή σχεδίου στην πόλη, επέλεξε το τελευταίο. Τα "τείχη" λοιπόν αποτελούν την πεμπουσία της επιλογής του αυτής. Πρόκειται για ψηλά κτίρια κατοικίας τα οποία τοποθετούνται με τέτοιο τρόπο ώστε να ορίζουν τα όρια της πόλης συμβολίζοντας τα μεσαιωνικά τείχη. Οργανώνονται σε ομάδες των 2 ή 3 και στα ισόγεια τους υπάρχουν δημόσιες εμπορικές χρήσεις. Τόσο στα ψηλά κτίρια της "πύλης" όσο και στις κατοικίες, ο Tange εφαρμόζει ένα σύστημα καθ' ύψος "αστικών διαδρόμων" οι οποίοι επιτρέπουν την υπαίθρια εκτόνωση αλλά και τη δημόσια ζωή στα δεδομένα κτιριακά ύψη.³

Το τελευταίο στοιχείο μοιάζει να είναι το πιο αδύναμο στην πρόταση της ομάδας. Κυρίως γιατί έρχεται σε αντίθεση με τη ρητορική που αυτή ανέπτυξε, εισάγοντας νέες προσεγγίσεις αστικού και πολεοδομικού σχεδιασμού, 4 χρόνια νωρίτερα στον κόλπο του Τόκιο. Στη ρητορική περί μιας πόλης ως μεταβλητό δοχείο δυναμικών σχέσεων. Εδώ η πόλη αντιμετωπίζεται ως αρχαιολογία με δεδομένο χώρο. Δημιουργείται ένα όριο στο οποίο θεωρητικά σταματά η ανάπτυξη της πόλης. Θεωρητικά βέβαια, μιας και η σύγχρονη πόλη έχει αποδείξει την εφευρετικότητα της όταν πρόκειται για το πως και προς τα που θα αναπτυχθεί.

Εικ.26. Σχέδιο για τα Σκόπια, Μακέτα, Kenzo Tange, 1965

Οι Γιουγκοσλάβοι αρχιτέκτονες και διοικητικοί φορείς έχουν αντίθετη άποψη με τον ερευνητή. Κρίνουν την πρόταση ως ελλιπής στην διαμόρφωση ενός εθνικού αρχιτεκτονικού λεξιλογίου και απορρίπτουν μεγάλο μέρος της. Το βασικό στοιχείο το οποίο περίτρανα διατηρούν είναι τα περιβόητα "τείχη". Από αυτά διατηρούν το συμβολικό τους χαρακτήρα και τη χωροθέτηση τους και επεμβαίνουν στην αρχιτεκτονική τους γλώσσα. Κρίνεται μη σκόπιμη η επιχειρηματολογία μεταξύ του σχεδίου Tange και των μετέπειτα επεμβάσεων. Οι εικόνες που παισιώνουν το κείμενο θα επιβεβαιώσουν ή θα διαψεύσουν τον ερευνητή.

"Μετά από μερικούς μήνες ήμουν τελείως εξουθενωμένος και σκέφτηκα "Θεέ μου, δεν μπορώ να το κάνω άλλο αυτό". Και ο Tange είπε " OK ήρθε η ώρα να συμβιβαστούμε και να πάμε σπίτι" [...] Για μένα, το εγχείρημα Σκόπια πέθανε, ή το σκότωσαν σε εκείνο το σημείο. Πριν απο κάποιες εβδομάδες κάποιος που πήγε στα Σκόπια ήρθε στο Τόκυο και-
 - Σου έδειξε εικόνες; Υπήρχε κάτι που μπορούσες να αναγνωρίσεις;
 - Όχι, τίποτα απολύτως -γέλια-"⁴

Εικ.27,28. Ο χαρακτήρας που πιθανώς αναζητούσαν οι Γιουγκοσλάβοι αρχιτέκτονες...

Εικ.29. Το μοναδικό αποτύπωμα του σχεδιασμού Tange...

1. Rem Koolhaas and Hans Ulrich Obrist, Project Japan Metabolism Talks... -Taschen, 2011-, 45
2. Η περιοχή αυτή συμβολίζει την παλιά πόλη καθώς είναι το μόνο κομμάτι που μένει όρθιο από το μεγάλο σεισμό. Ο Tange θα το συμπεριλάβει ενεργά στο σχεδιασμό του...
3. Udo Kultermann, Kenzo Tange 1946-1969 : Architecture and Urban Design -Praeger Publishers, 1970-, 262
4. Koolhaas and Obrist, 45

Η ΓΕΝΙΚΗ ΠΟΛΗ

1. ΘΑ ΕΙΝΑΙ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΜΕΝΕΣ ΑΠΟ ΤΟ ΚΕΝΤΡΟ
2. ΘΑ ΕΙΝΑΙ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΜΕΝΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ, ΠΟΛΕΙΣ ΧΩΡΙΣ ΙΣΤΟΡΙΑ
3. ΘΑ ΣΠΑΣΟΥΝ ΤΟΝ ΚΥΚΛΟ ΤΗΣ ΕΞΑΡΤΗΣΗΣ
4. ΘΑ ΑΝΤΑΝΑΚΛΟΥΝ ΤΙΣ ΑΝΑΓΚΕΣ ΚΑΙ ΤΙΣ ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΠΑΡΟΝΤΟΣ ΚΑΙ ΜΟΝΟ ΤΟΥ ΠΑΡΟΝΤΟΣ
5. ΘΑ ΕΙΝΑΙ ΑΡΚΕΤΑ ΜΕΓΑΛΕΣ ΓΙΑ ΟΛΟΥΣ
6. ΘΑ ΕΙΝΑΙ ΕΥΚΟΛΕΣ
7. ΔΕΝ ΘΑ ΧΡΕΙΑΖΟΝΤΑΙ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ
8. ΕΑΝ ΓΙΝΟΥΝ ΜΙΚΡΕΣ ΑΠΛΩΣ ΘΑ ΜΕΓΑΛΩΣΟΥΝ
9. ΕΑΝ ΓΙΝΟΥΝ ΠΑΛΙΕΣ ΑΠΛΩΣ ΘΑ ΑΥΤΟΚΑΤΑΣΤΡΑΦΟΥΝ ΚΑΙ ΘΑ ΑΝΑΝΕΩΘΟΥΝ
10. ΘΑ ΕΙΝΑΙ "ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΚΕΣ", ΟΠΩΣ ΤΑ STUDIO ΤΟΥ HOLLYWOOD ΘΑ ΠΑΡΑΓΕΙ ΜΙΑ ΚΑΙΝΟΥΡΓΙΑ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΚΑΘΕ ΔΕΥΤΕΡΑ ΤΟ ΠΡΩΙ'

Εικ.30,31. Ο Χαρακτήρας της "Γενικής Πόλης"

Στο παχύ S,M,L,XL του ο Koolhaas εισάγει την "Γενική Πόλη" ή "Generic City" ως την πόλη του αύριο για τον κόσμο και του σήμερα για τη σημειακή ανατολική ανάπτυξη –Hong Kong, Dubai, Seoul...². Η πόλη αυτή πραγματεύεται την ιδεολογική κρίση που προφητεύει χρόνια νωρίτερα ο Tafuri και πραγματώνει το ρητό του ίδιου "Ideology is useless in capitalism"³. Πρόκειται για μία πόλη απελευθερωμένη από όλα τα χαρακτηριστικά της ταυτότητας – πολιτισμός, ιστορία, ιδεολογία – μιας και αυτά απλά αποτελούν εμπόδια της προόδου. Ο νέος, "γενικός" χαρακτήρας των πόλεων θα συνοψίζεται στον προαναφερθέντα δεκάλογο.

Η "Γενική Πόλη" με μία πρώτη ματιά μοιάζει με δυστοπία ή όπως ακριβέστερα θα πει ο Tafuri "negative utopia"⁴. Πολλά από τα χαρακτηριστικά της όμως χρησιμοποιούνται από τον Koolhaas για τη δημιουργία ενός μανιφέστο για την πραγματικότητα της πόλης. Εκεί τα όρια μεταξύ σωστού και λάθους διαχέονται και η υποκειμενικότητα θριαμβεύει. Ο Koolhaas ακολουθεί πιστά το πνεύμα των καιρών του.

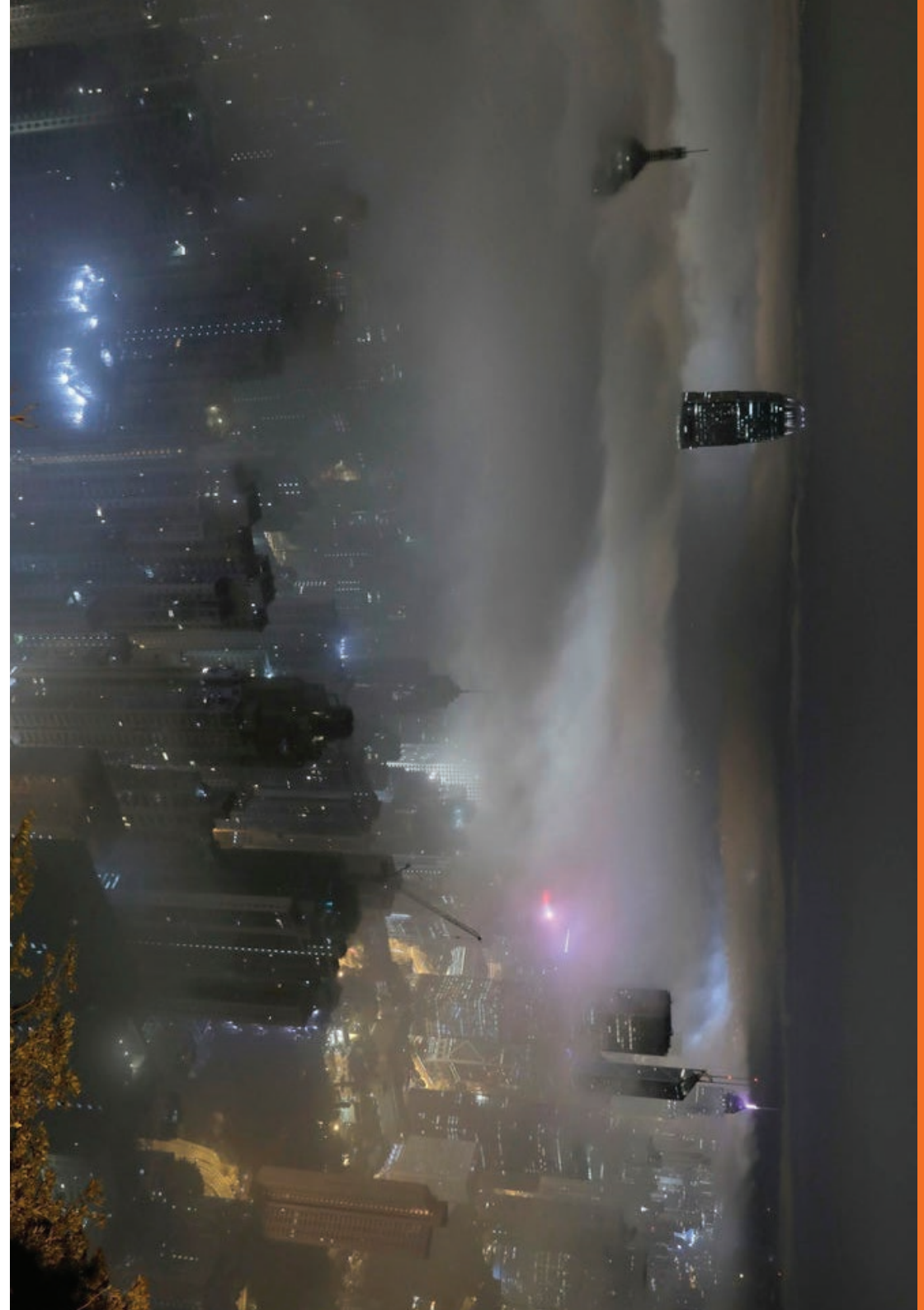
Απέναντι : Εικ.32. Η "Γενική Πόλη" του Hong Kong

1. Rem Koolhaas and Bruce Mau, S,M,L,XL -The Monacelli Press, 1995-, 1238

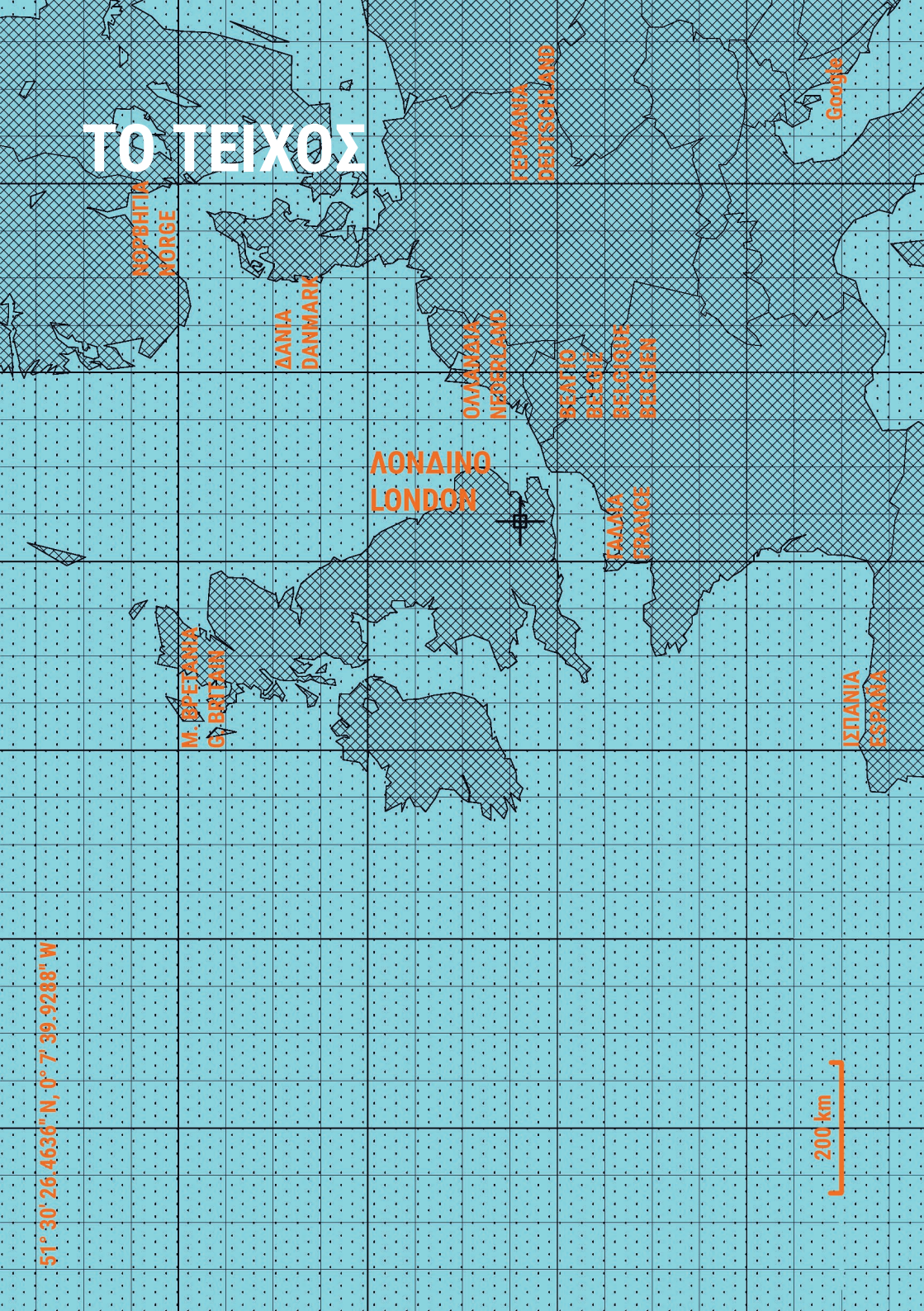
2. Koolhaas and Mau, 1238

3. Manfredo Tafuri, Architecture and Utopia Design and Capitalist Development -The MIT Press, 1979-, Preface xi

4. Tafuri, 54

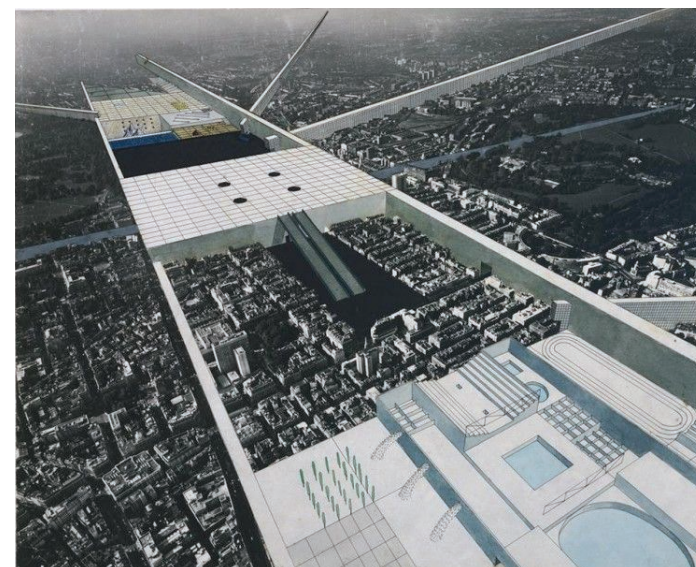
ΤΟ ΤΕΙΧΟΣ

“Το τείχος του Βερολίνου ήταν μία πολύ γραφική επίδειξη δύναμης της αρχιτεκτονικής και κάποιων δυσάρεστων της συνεπειών. Δεν είναι τελικά ο διαχωρισμός, ο εγκλεισμός –π.χ. η φυλάκιση– και η εξαίρεση –τα οποία όρισαν την επίδοση και εξήγησαν την αποτελεσματικότητα του τείχους– τα στοιχειώδη στρατηγήματα της αρχιτεκτονικής;

Σε σύγκριση με τα παραπάνω, η δεκαετία του '60 και το όνειρό της για τις απελευθερωτικές δυναμικές της αρχιτεκτονικής – στο οποίο μαρινιριζόμουν για χρόνια ως φοιτητής– μου φάνηκε μία αδύναμη, ρητορική παράσταση. Εξατμίστηκε απευθείας.”¹

Ο φοιτητής τότε της Architectural Association –AA– του Λονδίνου Rem Koolhaas, συμπεριλαμβάνει τα παραπάνω λόγια στην “καλοκαιρινή” του εργασία. Ενώ οι υπόλοιποι συμφοιτητές του μελετούν Παλλαντιανές βίλες ή Ελληνικούς οικισμούς, αυτός επιλέγει να αναλύσει το τείχος του Βερολίνου και μέσα από αυτό να τοποθετηθεί –με ένα πεντάλογο, αντίστοιχο με αυτόν του Le Corbusier- πάνω στο δίπολο παντοδυναμίας και ασμίας της αρχιτεκτονικής πάνω στο οποίο θα βασίσει τη θεωρητική και δουλειά τα επόμενα χρόνια. Δημιουργεί λοιπόν, τη θεωρία-βάση της διπλωματικής του εργασίας με τίτλο “Exodus, or the Voluntary Prisoners of Architecture”, και στη συνέχεια, προσθέτοντας υλικό και με τη βοήθεια του Ηλία και της Ζωής Ζέγγελη, της συμμετοχής τους σε διαγωνισμό του περιοδικού CasaBella.

Εικ.33. Η Έξοδος του Λονδίνου, Κολάζ, Rem Koolhaas, Elia Zenghelis, Madelon Vriesendorp, Zoe Zenghelis, 1972

Πρόκειται για τη χωρική αφήγηση μιας διαδικασίας εθελοντικής φυλάκισης. Ο Koolhaas αφήνεται στιγμιαία πάνω στην παντοδυναμία της αρχιτεκτονικής και υποθέτει τις θετικές της προθέσεις. Τι και αν; Αναρωτάται, και το Λονδίνο, παίρνει στη συνέχεια το ρόλο του αφηγητή. Η πολεοδομική επέμβαση η οποία θα αναλυθεί παρακάτω είναι για τον αρχιτέκτονα πρόταση της ίδιας της πόλης του Λονδίνου. Γεννάται μόνη της, σαν από ατύχημα, μια λωρίδα σκίζει την πόλη στα δύο. Θυμίζει αρχικά τον πίνακα του Lissitzky.

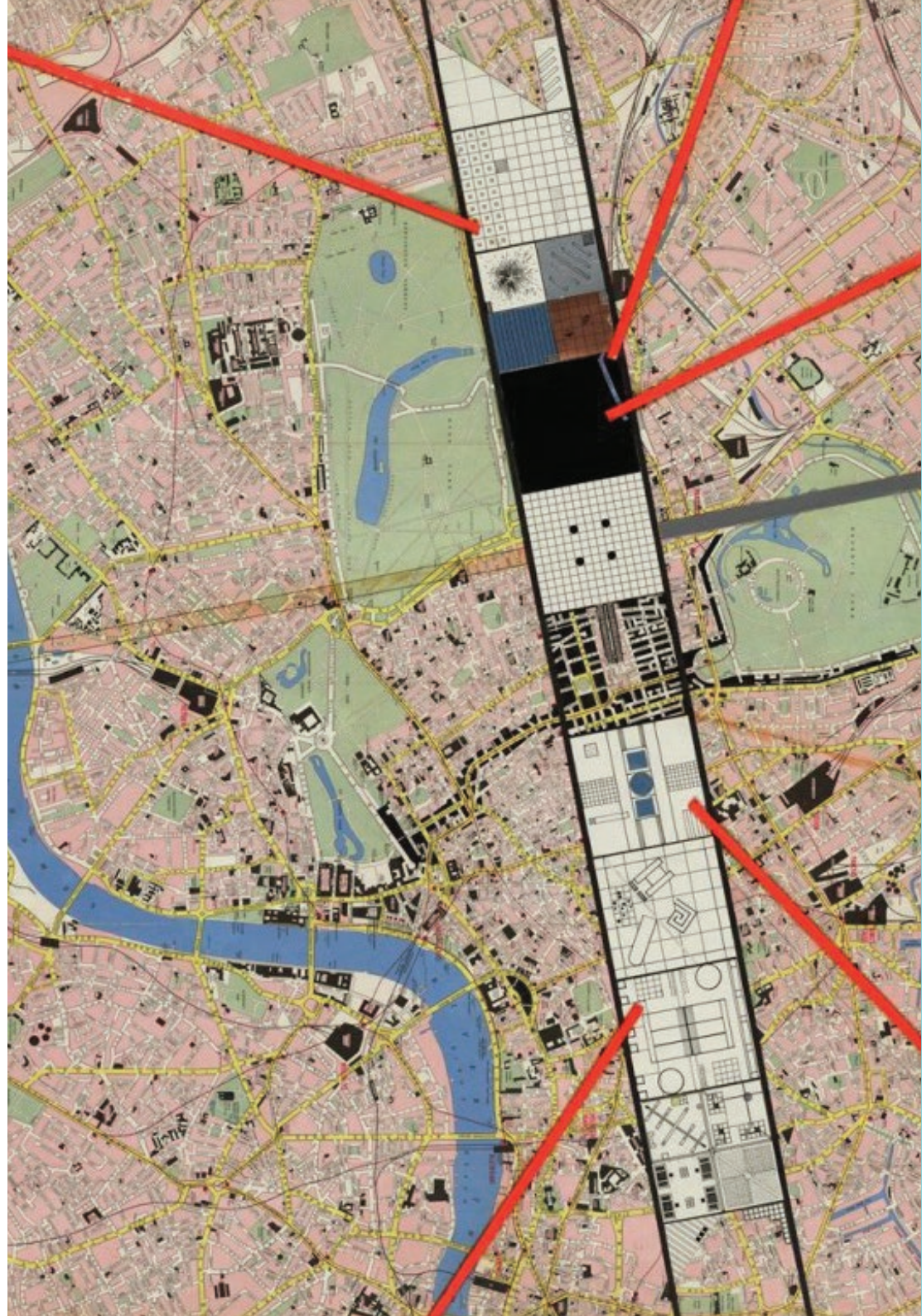
Η λωρίδα χωρίζει την πόλη του Λονδίνου σε βόρειο, νότιο, μέσα και έξω τμήμα. Η αρχική της κατάσταση συμπεριλαμβάνει τους δύο πλαϊνούς τοίχους και ένα συνονθύλευμα 9 δημοσίων κυρίως χώρων στο εσωτερικό τους. Αυτοί τοποθετούνται κατά γραμμική παράταξη σε αντίθεση με το Campro Marzio του Piranesi το οποίο ως κολάζ δημοσίων κτιρίων ίσως αποτέλεσε αναφορά του αρχιτέκτονα. Οι χώροι αυτοί ονομάζονται :

1. RÉCEPTION AREA – ΠΕΡΙΟΧΗ ΥΠΟΔΟΧΗΣ
 2. CENTRAL AREA – ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΧΗ
 3. CEREMONIAL SQUARE – ΠΛΑΤΕΙΑ ΤΕΛΕΤΩΝ Ή ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΚΗ ΠΛΑΤΕΙΑ
 4. THE PARK OF THE FOUR ELEMENTS – ΤΟ ΠΑΡΚΟ ΤΩΝ ΤΕΣΣΑΡΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ
 5. BATHS – ΛΟΥΤΡΑ
 6. SQUARE OF ARTS – ΠΛΑΤΕΙΑ ΤΩΝ ΤΕΧΝΩΝ
 7. PARK OF AGGRESSION – ΠΑΡΚΟ ΤΗΣ ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑΣ
 8. INSTITUTE OF BIOLOGICAL TRANSACTIONS – ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΒΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΣΥΝΑΛΛΑΓΩΝ
 9. THE ALLOTMENTS – ΤΑ ΟΙΚΟΠΕΔΑ ΠΑΡΑΠΟΜΠΗ
- και ενσαρκώνουν διαφορετικά κομμάτια της αφήγησης του αρχιτέκτονα.

Η περιοχή υποδοχής¹ αποτελεί το χώρο εισόδου των νεοφερμένων. Εκεί πραγματοποιείται ενός είδους εκπαίδευση-προσηλυτισμός σε συνθήκες πολυτέλειας και ευζωίας. Οι εισαχθέντες στη Λωρίδα μαθαίνουν να ενδιαφέρονται μόνο για το παρόν και το μέλλον αυτής και να εξασκούν εντός της την “πολιτική τους εφευρετικότητα” μέσω εμπορικών συναλλαγών. Πρόκειται για έναν στεγασμένο χώρο η στέγη του οποίου είναι ένα υπερυψωμένο πλατώ που υποδέχεται την κεντρική περιοχή².

Οι χώροι πέραν της υποδοχής είναι πλέον προσβάσιμοι μόνο από το εσωτερικό και χωρίζονται από τον υπόλοιπο αστικό ιστό με τα δύο διαμήκη τοιχία που περιβάλλουν την επέμβαση. Από την υπερυψωμένη αυτή πλατεία ο “νέος” μπορεί να αντικρίσει για πρώτη φορά την παρακμή της πόλης του Λονδίνου σε σχέση με τα φυσικά χαρίσματα της Λωρίδας. Συνδέεται μέσω ενός γιγαντιαίου κλιμακοστασίου με ένα “βαλσαμωμένο” κομμάτι της πόλης το οποίο διατηρείται και χρησιμοποιείται ως πειραματικό-μεταβατικό περιβάλλον για την προσαρμογή των νεοφερμένων.

Απέναντι : Εικ.34. Η Έξοδος του Λονδίνου, Γενική Κάτοψη, Κολάζ, Rem Koolhaas, Elia Zenghelis, Madelon Vriesendorp, Zoe Zenhelis, 1972

Δυτικότερα των δύο αυτών χώρων, βρίσκονται η Πλατεία Τελετών³, η Πλατεία των Τεσσάρων Στοιχείων⁴ και τα "Οικόπεδα"⁹.

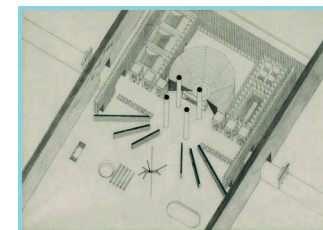
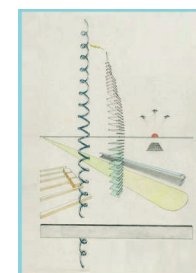
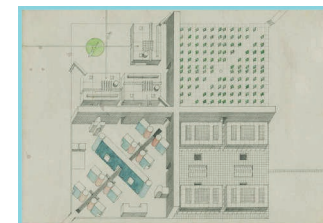
Η πρώτη, αποτελεί έναν άμορφο χώρο ο οποίος στις απεικονίσεις συμβολίζεται με βαθύ μαύρο. Στόχος της πλατείας είναι η δημιουργία σωματικών και εγκεφαλικών εμπειριών στον επισκέπτη. Ένα κέντρο διανοήσης που θα μπορούσε να φιλοξενεί τους αντίστοιχους Ολυμπιακούς Αγώνες. Ο χώρος πιθανώς αποτελεί την πεμπτούσια του τρίτου σημείου του Koolhaas στο "Field Trip" ή "The Berlin Wall As Architecture"². Την ρήξη της όποιας σχέσης μεταξύ μορφής και περιεχομένου. Ένας άμορφος χώρος, βρίθκει περιεχομένου.

Στη συνέχεια, η Πλατεία των Τεσσάρων Στοιχείων⁴, πρόκειται για μία βαθμιδωτή καταβατική εμπειρία τεσσάρων στάθμων. Μία για κάθε στοιχείο. Αέρας, Έρημος, Νερό, Γη. Η στάθμη του Αέρα περιέχει υπόσκαφα περίπτερα στα οποία απελευθερώνονται παραισθησιογόνα αέρια προς τέρψιν του επισκέπτη. Το επίπεδο της Ερήμου, προσομοιώνει το Αιγυπτιακό τοπίο με τις πυραμίδες του ενώ μηχανές προβάλλουν στο χώρο ιδανικά-ψευδαισθήσεις τα οποία εν τέλει κανείς δε μπορεί να φτάσει. Η στάθμη του Νερού, αποτελείται από μια πισίνα με διαρκώς μεταβαλλόμενη στάθμη που προκαλείται από έναν κινούμενο τοίχο ο οποίος δημιουργεί κύματα. Τέλος, το επίπεδο της Γης, συμβολίζεται με ένα βουνό που κατά δήλωση μοιάζει γνώριμο. Εκεί γλύπτες αντιμάχονται ποιανού η προτομή θα πρέπει να σκαλιστεί. "Κανείς δεν είναι σημαντικός όμως για αρκετό καιρό έτσι ώστε να καταλήξουν κάπου!"

Το δυτικότερο άκρο της αρχικής κατάστασης περιλαμβάνει τα "Οικόπεδα"⁹. "The allotments" για την ακρίβεια. Πρόκειται για αγγλική εφεύρεση και αφορά στα οικόπεδα ή μάλλον στο "μερίδιο" γης που νοικιάζει η βασιλική οικογένεια στους υπηκόους της για πεπερασμένο χρονικό διάστημα. Στη Λωρίδα η περιοχή αυτή είναι πλήρως καναβοποιημένη και στο κέντρο του κάθε οικόπεδου δεσπόζει ένα οίκημα φτιαγμένο από τα πιο ακριβά υλικά. Οι χώροι αυτοί προορίζονται για τις ιδιωτικές στιγμές των κατοίκων μετά από τις ακραίες μορφές συλλογικοποίησης που εφαρμόζονται στη Λωρίδα. Τόσο αυτοί βέβαια όπως και οι δημόσιοι χώροι επιβλέπονται με σκοπό να "σιωπήσουν" άμεσα πιθανές αναταραχές.

Ανατολικά από το σημείο εισόδου βρίσκονται διαδοχικά τα Λουτρά⁵, η Πλατεία των Τεχνών⁶, το Πάρκο της Επιθετικότητας⁷ και το Ινστιτούτο Βιολογικών Συναλλαγών⁸.

Τα Λουτρά⁵ αποτυπώνουν την ιδέα του "κοινωνικού πυκνωτή". Έναν αμιγώς δημόσιο χώρο που επικεντρώνεται στην πραγμάτωση ονείρων και φαντασιώσεων. 2 διαμήκης τοίχοι ορίζουν την περιοχή των Λουτρών και εμπεριέχουν ιδιωτικά κελιά εργασίας. Τα παραγόμενα περιέργως -κρίνοντας από την υλική διάσταση που έχει δοθεί σε άλλες περιγραφές- είναι κοινωνικά και πολιτιστικά. 2 αρένες στις εξωτερικές πλευρές των τοίχων αναλαμβάνουν τη δημόσια παρουσίαση των παραγομένων στα προαναφερθέντα κελιά. Από την παραγωγή στην κατανάλωση!

Εικ. 35,36,37. Η Έξοδος του Λονδίνου, Ινστιτούτο Βιολογικών Συναλλαγών, Πάρκο της Επιθετικότητας, Κεντρική Περιοχή, Σχέδια, Rem Koolhaas, Elia Zenghelis, Madelon Vriesendorp, Zoe Zenhelis, 1972

Δίπλα, η Πλατεία των Τεχνών. Επίσης χώρος παραγωγής, αυτή τη φορά αντικειμένων. Το δάπεδο από συνθετικό και πολύ "άνετο" υλικό υποδέχεται τρία κτίρια. Ένα παλιό μουσείο –κρίνοντας από τη θέση και την κάτοψη αναφέρεται στο Βρετανικό– και 2 νέα τα οποία συνδέονται με μυστικό τρόπο και συμπληρωματικά το ένα με το άλλο χρησιμοποιούνται ως σχολείο. Το μουσείο πλέον όμως, εκθέτει άδειες κορνίζες. "Σβησμένες εικόνες του παρελθόντος". Τις αποκωδικοποιεί κανείς μόνο εφόσον έχει μνηθεί από το πλησίον σχολείο.

Στη συνέχεια, το Πάρκο της Επιθετικότητας⁷, ψυχαγωγικού χαρακτήρα. Ψυχαγωγία μέσω βίας και επιθετικότητας η οποία δημιουργείται μέσω της συνεχούς σύγκρουσης ιδεολογιών ελεύθερα στο χώρο. Στο πρώτο επίπεδο του χώρου λειτουργεί "σανατόριο" το οποίο "απολυμαίνει" αρχικά τους νεοφερμένους από τα κατάλοιπα του "παλιού κόσμου" - την υποκρισία και τη γενοκτονία -. Δύο πύργοι πυκνώνουν χωρικά και έτσι εντατικοποιούν την επιθετικότητα. Ο ένας αποτελείται από 42 ορόφους και έχει γνώριμο αρχιτεκτονικό στυλ. Ο δεύτερος, μη πεπερασμένου ύψους, σπειροειδούς ανάβασης. Και οι δύο έχουν γυάλινες όψεις έτσι ώστε το βίαιο θέαμα που διαδραματίζεται στο εσωτερικό τους να είναι εμφανές. Ο ρόλος του ηθοποιού-πρωταγωνιστή και του θεατή διαπλέκεται. Η είσοδος στο πάρκο είναι ελεύθερη!

Τέλος, το Ινστιτούτο Βιολογικών Συναλλαγών⁸. Χωρίζεται στα 4 από ένα σταυροειδές-ψηλό κτίριο. Ένα νοσοκομείο διατρέχεται διαγωνίως από μία κινούμενη κορδέλα. Πάνω σε αυτή εκτίθενται οι ασθενείς οι οποίοι επιλέγονται από τους γιατρούς για πιθανή θεραπεία. Εάν αυτή δεν πετύχει επιστρέφονται, "χαλασμένοι" στην κορδέλα και η διαδικασία επαναλαμβάνεται. Εάν κανείς εν τέλει δεν τους επιλέξει ολοκληρώνουν τη "διαδρομή" τους στο κοιμητήριο που αποτελεί αδιαμφισβήτητη τη φυσική κατάληξη των πάντων. Η διαδικασία εκεί, πιθανώς επιταχύνεται! Οι άλλοι δύο χώροι εκθέτουν τις "νέες" μορφές ιατρικής. "Τα 3 Παλάτια της Γενέσεως" εξασκούν τεχνικές ευγονικής. Αντιδιαμετρικά τους, ενός είδους ψυχιατρική κλινική "μετενσαρκώνει" τους ασθενείς του σε ιστορικά πρόσωπα. Ύστερα τους εκθέτει. Περπατά λοιπόν κανείς ανάμεσα στο Ναπολέοντα, τον Ιησού Χριστό και άλλους. Ο διαχωριστικός ουρανο-ξύστης κλείνοντας, φιλοξενεί το αρχείο όλων των παρόντων και των περασμένων εθελοντών.

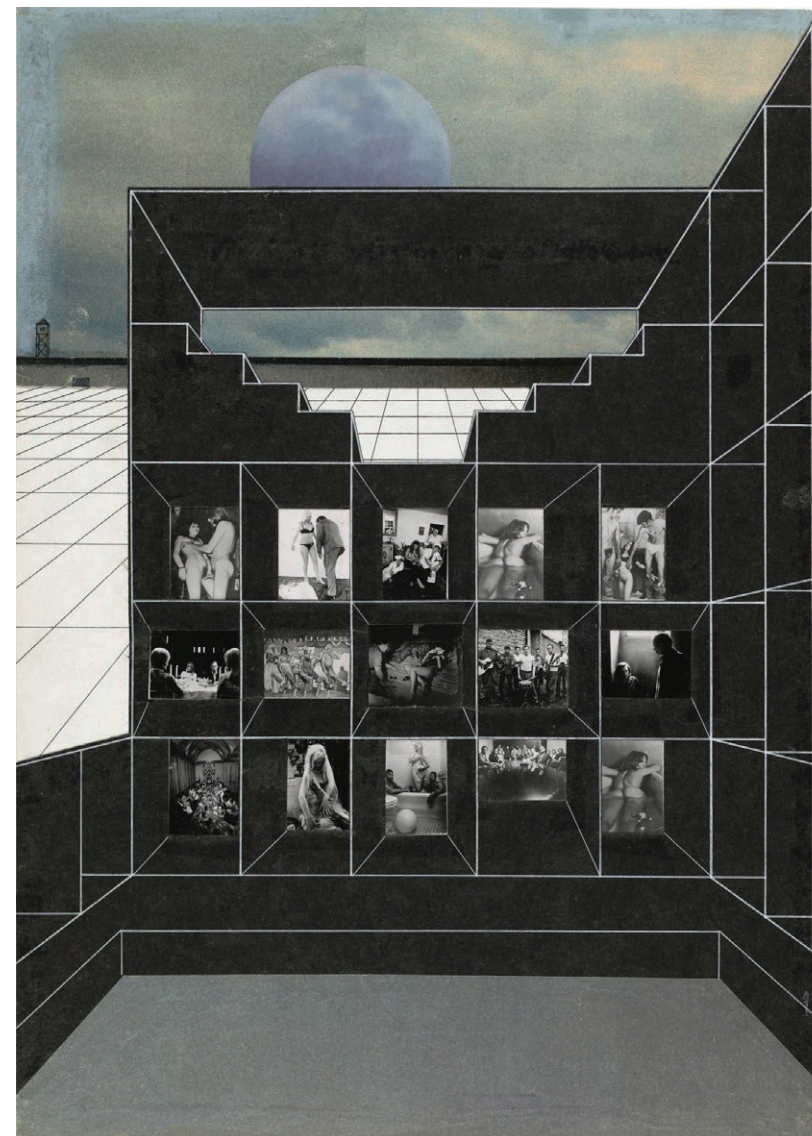
Εξίσου αν όχι περισσότερο σημαντικοί, είναι και οι εν δυνάμει χώροι που βρίσκονται στο ανατολικό και στο δυτικό άκρο της λωρίδας. Δύο "βιομηχανικοί" χώροι που παράγουν *tabula rasa* - με κάποιες εξαιρέσεις - και στη συνέχεια αναπαράγουν τον εαυτό τους -τη λωρίδα- επεκτείνοντας την σταδιακά στο άπειρο, σαν το ξενοδοχείο του Hilbert. Οι ΑΚΡΕΣ ΤΗΣ ΛΩΡΙΔΑΣ Ή ΤΙΠΣ ΟΦ ΤΗΕ ΣΤΡΙΠ όπως ονομάζονται συμβολίζουν τη μεταβλητότητα της πόλης και το οργανωμένο χάος. Το χάος του απείρου υποτάσσεται στην οργάνωση της λωρίδας ή ανάποδα.³

Εικ.38. Τα "Οικόπεδα", Κολάζ, Rem Koolhaas, Elia Zenghelis, Madelon Vriesendorp, Zoe Zenghelis, 1972

Η αλληλουχία της χωρικής αφήγησης της λωρίδας χτίζεται μέσα από ένα σύνολο συμβολισμών και αναφορών ποικίλων τομέων – θρησκευτικών, λογοτεχνικών, αρχιτεκτονικών, φιλοσοφικών κ.α. -. Η Βιβλική αναφορά στο άνοιγμα των θαλασσών από το Μωυσή και στην Έξοδο των Εβραίων. Τα παραισθησιογόνα και η ευγονική βγαλμένα από την καπιταλιστική δυστοπία του “Θαυμαστού Νέου Κόσμου” του Aldous Huxley. Το σπίτι του Salomon από τη “Νέα Ατλαντίδα” του Francis Bacon⁴ . Ο ατέρμονος πύργος της Βαβέλ, οι ουρανο-ξύστες του Μανχάταν και ο σταυροειδής ουρανο-ξύστης της Πολης των 3 Εκατομμυρίων του Le Corbusier. Το “Συνεχές Μνημείο” των Superstudio. Τα γλυπτά των Αμερικανών προέδρων του όρους Rushford. Ο κοινωνικός πυκνωτής των Ρώσων Κονστρουκτιβιστών. Οι ετεροτοπικοί χώροι του θεάτρου, του μουσείου και του κοιμητηρίου και η αντίληψη του θανάτου ως τοξική προς τους γύρω αρρώστια του Foucault⁵. Αυτά και πλήθος άλλων συμβολισμών και μεταφορών υφαίνουν την ιστορία της Εξόδου. Βέβαια, προσπαθώντας να αποκωδικοποιήσει κανείς τις αναφορές και τους συμβολισμούς που εμπεριέχονται στο συγκεκριμένο εγχείρημα, συνειδητοποιεί το πλήθος τους, και εν τέλει την ασημία τους.

Στο Πάρκο της Επιθετικότητας αναγνωρίζει κανείς την επιτομή της τοποθέτησης του αρχιτέκτονα. Διαφορετικές ιδεολογίες συγκρούονται και παράγουν ψυχαγωγία. Η μεταφορά της σύγκρουσης αυτής στην αρχιτεκτονική είναι εμφανής από την πρώτη δημοσίευση έργου του Koolhaas μέχρι και το S,M,L,XL. Στην Έξοδο η αρχιτεκτονική είναι παντοδύναμη –με τη δημιουργία της Λωρίδας– και άσημη ταυτόχρονα –υπόλοιπο Λονδίνο-. Οι αντιθέσεις μεταξύ ακραίας και καπιταλιστικής ιδιώτευσης –στα “Οικόπεδα”, στις παροχές και τις ανέσεις και στην υλική έκφραση– και του συλλογικού τρόπου ζωής διαμορφώνουν την πραγματικότητα της Λωρίδας. Ο ηλεκτρισμός που αναπτύσσεται μεταξύ του άπειρου πύργου υβριστικής συλλογικότητας και του παραγωγικού μανχατανισμού του 42-όροφου ουρανο-ξύστη είναι η θεωρία του πάνω στην πόλη. Τουλάχιστον εκείνη τη στιγμή...

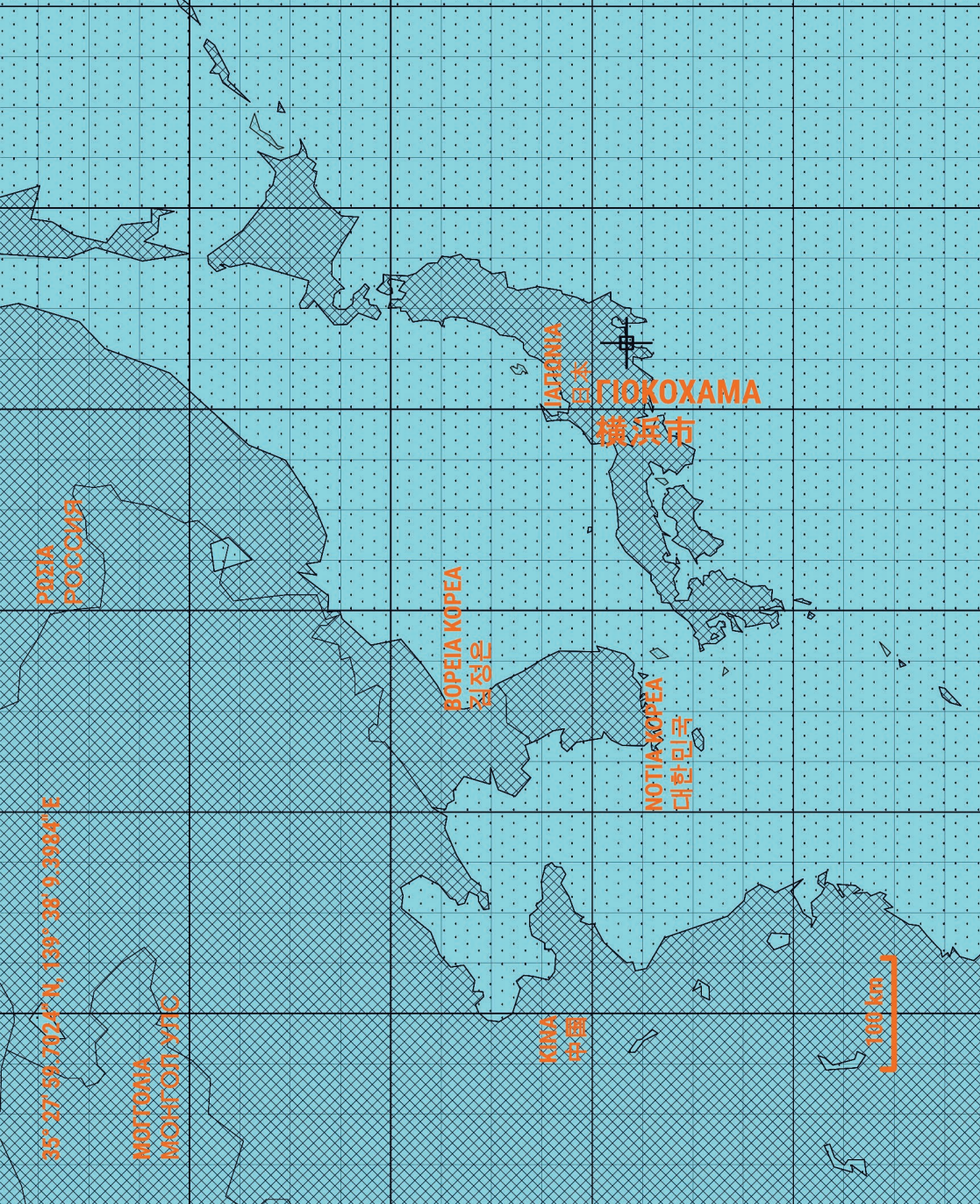

Εικ.39. Τα Λουτρά, Κολάζ, Rem Koolhaas, Elia Zenghelis, Madelon Vriesendorp, Zoe Zenhelis, 1972

1. Rem Koolhaas and Bruce Mau, Field Trip, S,M,L,XL -The Monacelli Press, 1995-, 215
2. Koolhaas and Mau, 215
3. Rem Koolhaas and Bruce Mau, Exodus, S,M,L,XL -The Monacelli Press, 1995-, 2
4. Ingrid Bock, Six Canonical Projects by Rem Koolhaas -Berlin : Jovis Publishers, 2015-, 36
5. Michel Foucault, Of Other Spaces : Utopias and Heterotopias -1967-, translated by Jay Miskowiec

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΛΑΒΑ

Google

Το 1992 ομάδα αρχιτεκτόνων με επικεφαλής τον Rem Koolhaas αναλύει και προτείνει για την Yokohama. Κινητήριος δύναμη η σταδιακή μετάλλαξη της πόλης σε δορυφόρο-αποσυμφορητή του Τόκιο και η μελλοντική κατασκευή του αστικού πυρήνα Minato Mirai – μια πόλη, και μάλιστα πυκνή, μέσα στην πόλη -. Σύμφωνα με τους πολιτικούς φορείς η ανάπτυξη της Yokohama θα γίνει σε έναν δακτύλιο 5 παραθαλάσσιων πόλων οι οποίοι εν τέλει θα ενωθούν με μία γέφυρα. Άλλωστε η αποβιομηχάνιση των λιμανιών έχει δημιουργήσει υπολειμματικές περιοχές χωρίς σαφή σχεδιασμό χρήσεων. Ο σύγχρονος αρχιτέκτονας στρέφεται και τρέφεται από αυτές. Η ομάδα επιλέγει το πεδίο που θα συνδέεται άμεσα με το νέο αστικό κέντρο.

Η κατάσταση στη νησίδα μελέτης είναι δύσκολο να αναλυθεί με μια δυτική ματιά. 2 αγορές, πολυόροφες. Η μία χρησιμοποιείται και σαν πάρκινγκ αυτοκινήτων. Ένας λιμένας στην άκρη. Στο φρενήρη ρυθμό ανάλυσης-σχεδιασμού-κατασκευής τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των ανατολικών αυτών περιοχών επιβάλλουν την υπεροχή του τρίτου σταδίου – της κατασκευής -. Ολόκληρα συγκροτήματα κατασκευάζονται εντός ολίγων μηνών. Πυκνότητα δόμησης και κατοίκησης συνεπάγεται – λένε οι σύγχρονες αντιλήψεις – και προγραμματική πυκνότητα. Κι όμως, στην περίπτωση της Yokohama το παραπάνω δεν ισχύει. Η περιοχή μελέτης, ως παράκτια νησίδα υποτίθεται ότι αποτελεί μαγνητικό πόλο της δημόσιας ζωής κατά τη διάρκεια της μέρας. Πόλο που πρέπει μάλιστα να ενισχυθεί καθώς εκατομμύρια κατοίκων θα έρθουν να πυκνοκατοικήσουν μια περιοχή της πόλης. Παρόλα αυτά, παρατηρείται ένα προγραμματικό μονοπώλιο –του εμπορίου– και επαγωγικά ασυνέχεια στις δημόσιες λειτουργίες των χώρων. “Το εμπόριο δουλεύει 10:00 – 16:00”, λέει η ομάδα, τι γίνεται την υπόλοιπη μέρα;

Ελαφριά-Αστικότητα, εάν είναι αυτή η δόκιμη μετάφραση του Lite-Urbanism του Koolhaas, είναι η προταθείσα λύση. Ένας αστικό σχεδιασμός που δεν έχει “σωματικές” τάσεις επιβολής και όμως επιβάλλεται στην πόλη με διαφορετικό τρόπο.

Ένας αφανής σχεδιασμός! Οι 2 αγορές πρέπει να μείνουν επειδή θα υπηρετήσουν θέλοντας και μη την επερχόμενη αστικοποίηση της περιοχής. Η προγραμματική τους ασυνέχεια όμως δεν είναι επιτρεπτή. Μέσα από κάποια πρωτότυπα στην έκφραση – και σε λίγο καιρό διάσημα – διαγράμματα, η ομάδα θα προτείνει την προγραμματική πυκνωση της νησίδας με : ΘΕΑΤΡΟ, ΦΑΓΗΤΟ, ΜΑΓΑΖΙΑ, ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ, ΕΚΘΕΣΗ, ΣΙΝΕΜΑ, ΑΘΛΗΤΙΣΜΟ, ΣΤΑΔΙΟ, ΑΣΦΑΛΕΙΑ; και ΔΙΑΣΚΕΔΑΣΗ.

Σκοπός η λειτουργία καθ’ όλη τη διάρκεια της ημέρας.

Κέλυφος υποδοχής του νέου προγράμματος δε θα υπάρξει. Μόνο μία άμορφη κατασκευή. Ένα παραμορφωμένο επίπεδο που θα αντικαταστήσει την τοπογραφία της νησίδας. Η κατασκευή της τοπογραφίας ή πιό σωστά η τοπογραφοειδής κατασκευή που προτείνεται μοιάζει αρκετά “ιαπωνική” εάν σκεφτεί κανείς τις μεγακατασκευές του Fumihiko Maki και των υπόλοιπων Μεταβολιστών². Το νέο επίπεδο θα αναπτυχθεί στο χώρο και τελικά θα δημιουργήσει 3 επίπεδα δημόσιας ζωής –ο αριθμός 3 έχει σίγουρα ιερό πλέον

χαρακτήρα- Η ομάδα θα χαρακτηρίσει την κατασκευή αυτή άτυπη. Πώς όμως μπορεί να υπάρξει άτυπος σχεδιασμός; Εάν ο τύπος ενοχοποιηθεί ως αμιγώς μορφολογικό στοιχείο, η απάντηση “έτσι” μοιάζει σωστή.

Πρόκειται για έναν προγραμματικό σχεδιασμό που στοχεύει στη μέγιστη δυνατή αξιοποίηση των υπάρχουσών υποδομών –θέση στην πόλη, 2 αγορές, λιμένας. Το εισαχθέν επίπεδο έχει επίσης χαρακτήρα υποστήριξης των υποδομών. Αλλού χρησιμοποιείται ως δρόμος ή χώρος στάθμευσης, αλλού ως στέγαστρο ή κτίριο. Οι χρήσεις διαπλέκονται στις 3 διαστάσεις και το μότο : “ΜΕΓΙΣΤΗ ΠΥΚΝΟΤΗΤΑ – ΕΛΑΧΙΣΤΗ ΜΟΝΙΜΟΤΗΤΑ” διακατέχει την πρόταση. Μέχρι και το τελευταίο κενό της mega-υποδομής γεμίζεται με πρόγραμμα. Οι δύο υπάρχουσες αγορές φορτίζονται συμπληρωματικά με στάδια, εκθέσεις και αθλητισμό κεντρομολώντας στην περιοχή. Ακόμα και το εμπορικό λιμάνι προγραμματίζεται με φαινομενικά αντικρουόμενες χρήσεις όπως αθλητισμός, πολιτισμός και περίπατος.

Το στάδιο ή η έκθεση όμως, δε σχεδιάζονται. Μόνο χωροθετούνται. Όχι από έλλειψη χρόνου ή από αναμονή επίσημης ανάθεσης. Αυτό που συμβαίνει εδώ είναι η απόλυτη ρήξη μορφής και περιεχομένου την οποία ο Koolhaas προφήτευε από τη μελέτη του για το τείχος του Βερολίνου³. Η αγορά ή μάλλον η ανάγκη για αγορά ή φαγητό υπάρχει και είναι εγγενής στην πόλη. Δε χρειάζεται ειδικό δοχείο.

Τα γεωμετρικά-ποιοτικά χαρακτηριστικά της πρότασης υποτάσσονται στον άμορφο και άτυπο της χαρακτήρα. Παρόλα αυτά υπάρχουν χειρισμοί που αναδεικνύουν την προσπάθεια της ομάδας να εντάξει κατά το δυνατόν περισσότερο την περιοχή μελέτης στον υπάρχων, αλλά και στον προς ανάπτυξη, αστικό ιστό. Η γέφυρα που θα ενοποιήσει την παραλιακή ζωή αντιμετωπίζεται ως μία ελεύθερη γραμμή στον τρισδιάστατο χώρο η οποία τρυπά την περιοχή. Ως μία υπεραστική σύνδεση, που ακουμπά σημειακά τα δρώμενα της νησίδας και φεύγει ξανά. Μία σφηνοειδής πλατεία συνδέει τις χαράξεις παραλληλίας της περιοχής με τον κανάβο των γειτονικών κατοικιών και υποδέχεται την υπαίθρια εκτόνωση εκατέρωθεν. Κατοικία χωροθετείται και στο απέναντι άκρο της επέμβασης – παραθαλάσσια – εντεινόντας το ρόλο της ως “κανάλι” της αστικής ζωής. Τέλος οι δύο προγραμματικοί πυκνωτές αποκτούν αμφιθεατρικότητα μέσω της ανύψωσης της γύρω τους “τοπογραφίας” αναδεικνύοντας το δαιδαλώδες σύστημα που προτείνεται.

Τα χρόνια που ακολουθούν συνοψίζονται στο κλισέ ρητό “ο δολοφόνος πάντα επιστρέφει στον τόπο του εγκλήματος”. Ο Koolhaas θα επιστρέψει στην ανατολή και ανατρέποντας τη σειρά ανάλυση-σχεδιασμός-κατασκευή θα αναλύσει. Το 1995 την Σιγκαπούρη και το 2011 το Μεταβολισμό και τους Ιάπωνες πρωταγωνιστές του. Θα προσπαθήσει να δικαιολογήσει τη

Απέναντι : Εικ. 40. Lite-Urbanism at Yokohama, Σχέδιο απεικόνισης προγράμματος, Rem Koolhaas, 1992

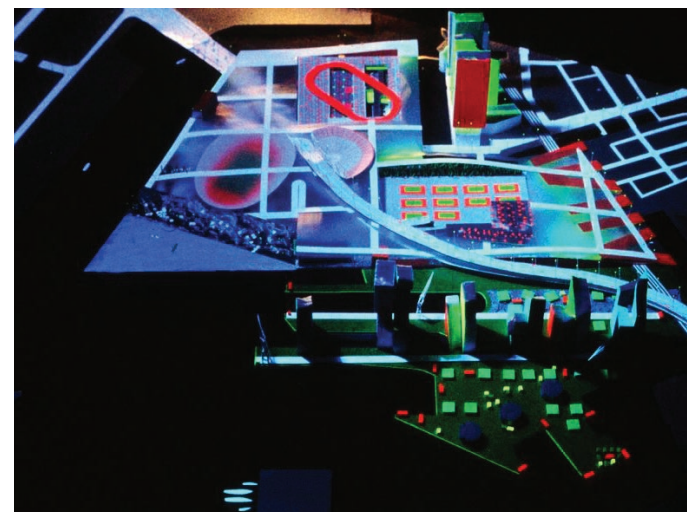
διαφορετική αντιμετώπιση του πολεοδομικού σχεδιασμού που θεμελίωσε στη Yokohama. Ότι τα δημογραφικά νούμερα των περιοχών, άγνωστα στο δυτικό πολιτισμό μπορούν να ωθήσουν σε μία νέα αρχιτεκτονική και μία νέα πόλη. Θα απαρνηθεί το δυτικό τρόπο με τον οποίο η Σιγκαπούρη, πρώην Βρετανική αποικία, ενστερνίστηκε το τρίπτυχο “displace-destroy-replace” του Maki, χαρακτηρίζοντας το δυστοπικό. Σχεδόν θα αυτοαναιρεθεί.⁴

Ο υποδομικός και προγραμματικός σχεδιασμός θα βρει βήμα. Δύο άγνωστοι μέχρι τότε αρχιτέκτονες, η Farshid Moussazi και ο Alejandro Zaera-Polo θα κερδίσουν το διαγωνισμό για τον επιβατικό λιμένα της Yokohama 2 χρόνια αργότερα από τη μελέτη του Koolhaas και ταυτόχρονα με την έκδοση του S,M,L,XL. Η δουλειά τους θα χαρακτηριστεί ως τοπογραφική μεγαμορφή – Frampton -, τοπίομορφο κτίριο – Allen & McQuade - και τοπογραφία των σύγχρονων υποδομών – Shannon & Smets -. Η συζήτηση που ανοίγει το OMA περί του δημόσιου χώρου της υποδομής διευρύνεται στον διεθνή τύπο. Οι 2 καθηγητές τότε στην AA δούλευαν στους OMA την περίοδο που ομάδα του γραφείου δούλεψε στη Yokohama.⁵

Ο Koolhaas ως κριτής στο διαγωνισμό που κερδίζουν θα κοιμηθεί ήσυχος...

Εικ.41. Lite-Urbanism at Yokohama, Μακέτα προγράμματος, Rem Koolhaas, 1992

Εικ.42. Lite-Urbanism at Yokohama, Μακέτα προγράμματος, Rem Koolhaas, 1992

1. Rem Koolhaas and Bruce Mau, S,M,L,XL -The Monacelli Press, 1995-, 1219
2. Koolhaas and Mau, 1048
3. Rem Koolhaas and Bruce Mau, Field Trip, S,M,L,XL -The Monacelli Press, 1995-, 215
4. Koolhaas and Mau, Singapore Portrait of a Potemkin Metropolis Songlines . . . or Thirty Years of Tabula Rasa,S,M,L,XL -The Monacelli Press, 1995-, 1009
5. Steffen Nijhuis, Daniel Jauslin, Frank van der Hoeven, Flowscales : Designing infrastructure as landscape, -TU Delft, 2015-

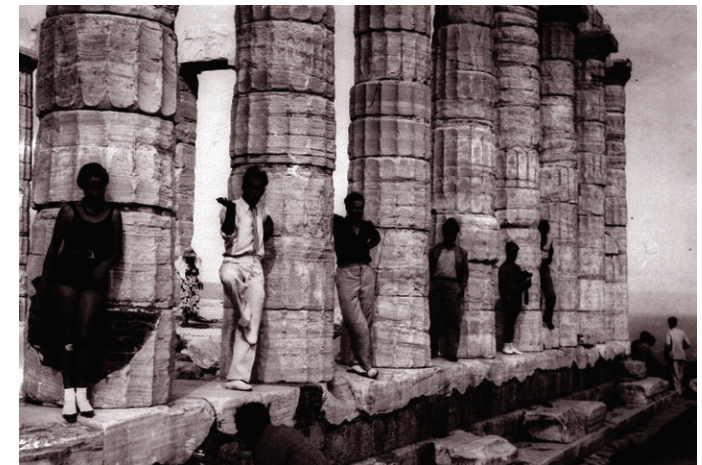
Η ΠΟΛΗ ΤΗΣ ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑΣ

“Η “Χάρτα των Αθηνών” είναι ίσως το πλέον αμφιλεγόμενο κείμενο του “μοντέρνου κινήματος” στην αρχιτεκτονική. Θεωρήθηκε από πολλούς υπαίτια για την κατάρρευση των πόλεων κατά την περίοδο της μεταπολεμικής ανοικοδόμησης, και ιδίως στις δεκαετίες 1950 και 1960. Άλλοι πάλι, συνεχίζουν να τη θεωρούν ως ένα ανεκπλήρωτο μανιφέστο της σύγχρονης πολεοδομίας, που συνοψίζει ταυτόχρονα τις προσπάθειες του 19ου και 20ου αιώνα για την αντιμετώπιση των προβλημάτων των πόλεων.”¹

Κατά τη διάρκεια των 10 συνεδριών -ή μάλλον 9- του C.I.A.M., οι εμπλεκόμενοι αρχιτέκτονες παγιώνουν τις απόψεις τους για τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να δομείται η μοντέρνα πόλη. Πολλές από τις αρχές τους έχουν αποτυπωθεί ήδη στο έργο του Le Corbusier. Δύο οι βασικότερες με πρώτη τη μαζική παραγωγή της κατοικίας με σκοπό τη βελτίωση των συνθηκών ζωής των κατώτερων στρωμάτων. Το αφήγημα βασιζόταν στη βελτιστοποίηση -οικονομική και σχεδιαστική- μέσω της μαζικότητας. Το δεύτερο και σημαντικότερο σημείο της μοντέρνας ρητορικής πάνω στην πόλη ήταν ο τρόπος με τον οποίο διαχωρίζονταν οι λειτουργίες της, γνωστός και ως “zoning”. Απώτερος σκοπός ήταν η ανάλυση της πόλης στις 4 στοιχειώδεις χρήσεις που αναπτύσσονται στο σώμα της και ο “καθαρός” διαχωρισμός τους :

- 1.DWELLING – ΚΑΤΟΙΚΙΑ
- 2.LEISURE – ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΧΡΟΝΟΣ-ΑΝΑΠΑΥΣΗ
- 3.WORK – ΕΡΓΑΣΙΑ
- 4.TRANSPORTATION – ΜΕΤΑΦΟΡΑ

Η Εργασία³ καταλαμβάνει το κέντρο – γραφεία – αλλά και τα πέριξ – βιομηχανία – της πόλης. Η Κατοικία¹ τοποθετείται στο ελεύθερο σε ένα γιγάντιο πάρκο που αποτελεί και τον χώρο της Ανάπαυσης². Έτσι απομακρύνεται από την οχλούσα λειτουργία της Μεταφοράς⁴ που εξασφαλίζει τη σύνδεση των επιμέρους τμημάτων της πόλης.²

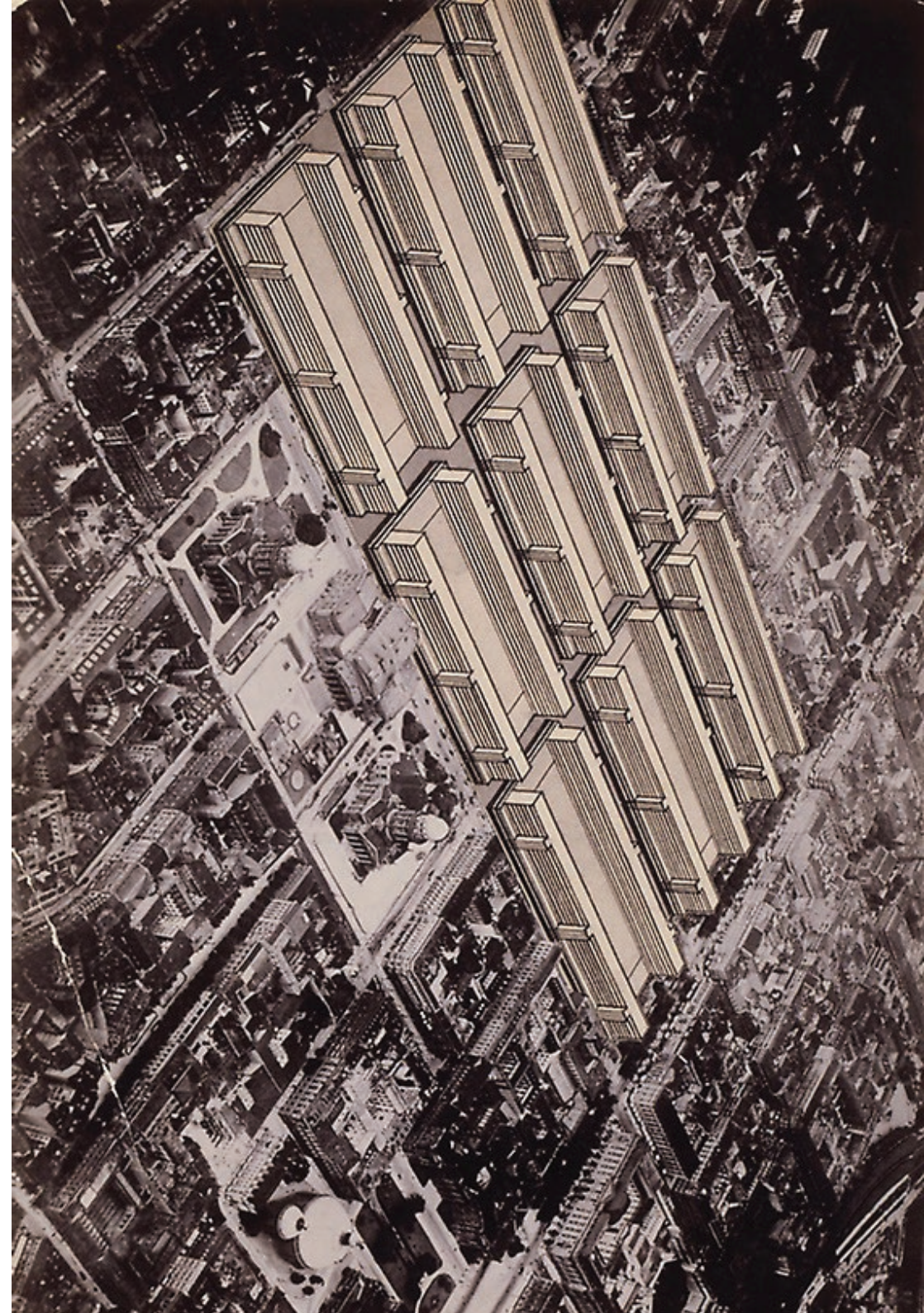

Εικ.43. C.I.A.M. at Athens...

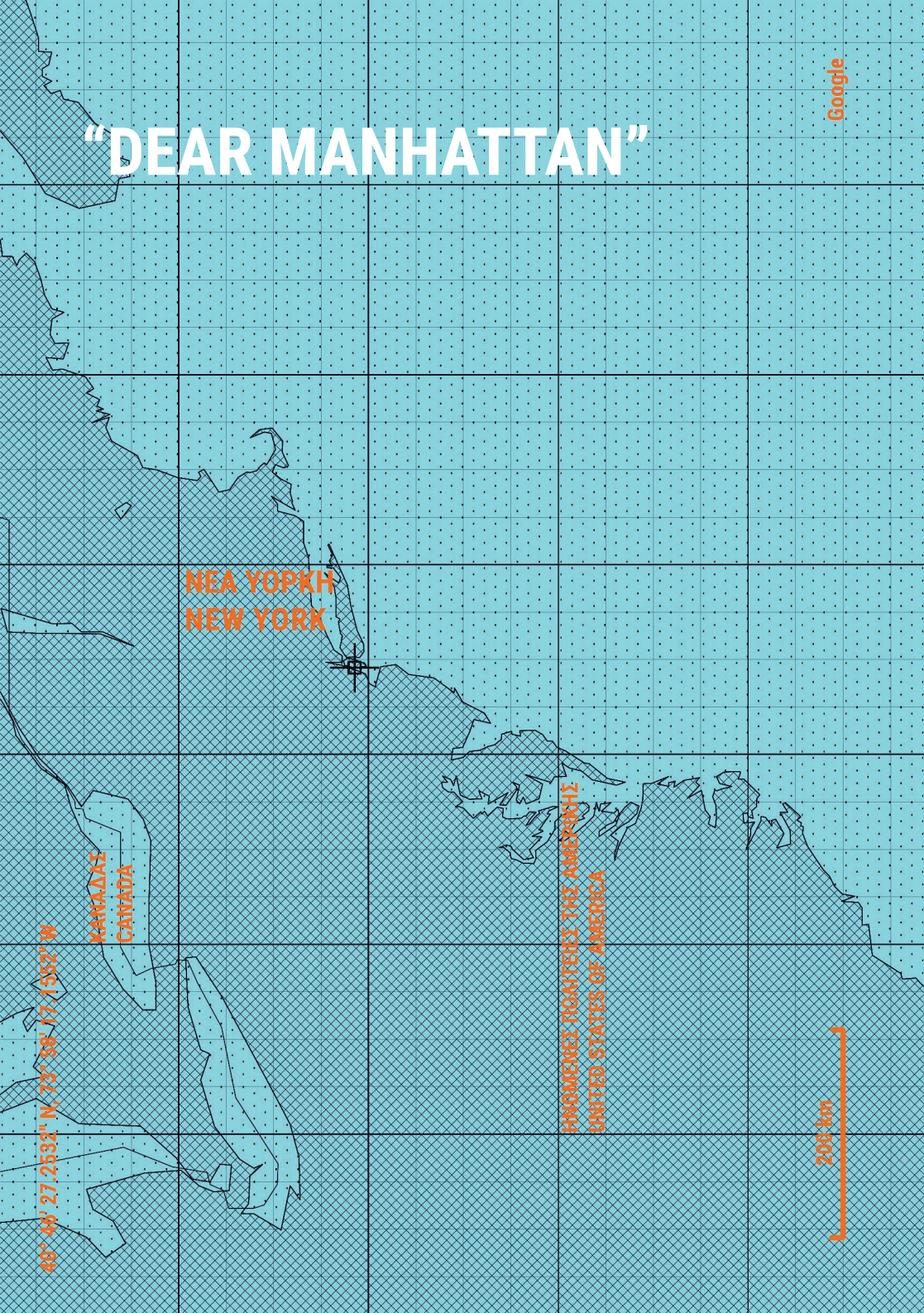
Οι ιδέες αυτές θα βρουν τμηματική εφαρμογή στην ανοικοδόμηση των κατεστραμμένων από το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο αλλά αρκετά γρήγορα θα αμφισβητηθούν σθεναρά από το μετα-μοντέρνο κίνημα για το οποίο ο μοντέρνος πολεοδομικός σχεδιασμός θα αποτελέσει την κορωνίδα της μεταξυ τους ρήξης. Για την ακρίβεια όμως, στην αντίπερα όχθη του Ατλαντικού, ταυτόχρονα με το C.I.A.M. πραγματοποιούνται λιγότερο επίσημες συνάντησης ενός κύκλου αρχιτεκτόνων με φαινομενικά μοντέρνες καταβολές αλλά με τρομακτικά διαφορετική αντίληψη στο ζήτημα της πόλης. Οι νεοϋορκέζοι αρχιτέκτονες ασπάζονται το χάος της μητροπολιτικής ζωής που το μοντέρνο κίνημα προσπαθεί ντετερμινιστικά να οργανώσει και το Μανχάταν είναι το πειστήριο τους.³

Απέναντι : Εικ.44. Το Μοντέρνο Βερολίνο, Κολάζ, Ludwig Karl Hilberseimer, 1927-8

1. Le Corbusier, Η Χάρτα των Αθηνών, Γιώργος Σημαιοφορίδης -επιμέλεια-, Σταύρος Κουρεμένος -μετάφραση -Υφιλον/Βιβλία, 2003-, Σημείωμα Εκδότη
2. Emre Altürk, Metropolis as the object of Architecture, Εργασία -Middle East Technical University, 2004-, 37
3. Rem Koolhaas, Delirious New Yor -The Monacelli Press, 1994-, 127

"DEAR MANHATTAN"

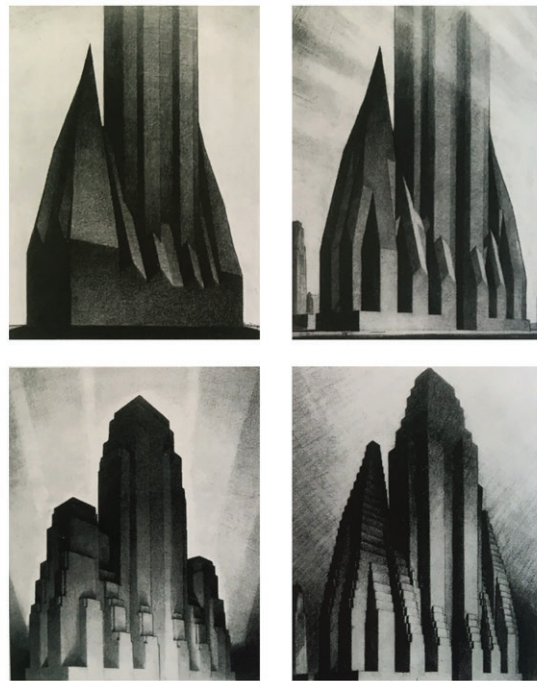
"I believe within myself that the ideas I bring here and that I present under the phrase the Radiant City will find in this country their natural ground..."¹

Το 1811 οι Simeon deWitt, Gouverneur Morris και John Rutherford μετά από ανάθεση δημοσιεύουν την πρόταση τους για τον καταμερισμό της γης του Μανχάταν. Σύμφωνα με τον Koolhaas πρόκειται για την πιο τολμηρή πράξη πρόβλεψης στην ιστορία του δυτικού πολιτισμού. Αυτό γιατί υποτάσσουν ολοκληρωτικά την ανάπτυξη μίας, ως τότε, μικρής πόλης, στην κανονικότητα ενός κανάβου που καταλαμβάνει όλη την επιφάνεια του νησιού. "Η αποθέωση του κανάβου". Δημιουργείται έτσι μία "πόλη φάντασμα" καθώς η θέση των κτιρίων στο δισδιάστατο επίπεδο καθορίζεται πολύ πριν αυτά κατασκευαστούν. 12 λεωφόροι και 155 κάθετοι σε αυτές δρόμοι ορίζουν ένα σύνολο από 13 επί 156 οικοδομικά τετράγωνα. Αφαιρώντας από αυτά τα "τοπογραφικά ατυχήματα" μένει ο πυρήνας της εμπορικής Αμερικής, το Μανχάταν.

Η διαδικασία αυτή υπόθεσης μιας μη υπάρχουσας πόλης, τονώνεται από τη συμβολή του "Zoning Law" του 1916 και του έργου του αρχιτέκτονα Hugh Ferriss. Ο πρώτος υποτάσσει εν τέλει και την κατακόρυφη ανάπτυξη των κτιρίων σε έναν νοητό "φάκελο-υποδοχέα". Το τρισδιάστατο περίγραμμα αυτού διασφαλίζει τις κατάλληλες συνθήκες ηλιασμού και αερισμού των δρόμων και των γειτονικών κτιρίων. Ο δεύτερος απογοητευμένος από την ανειλικρίνεια της αρχιτεκτονικής των ουρανοξυστών αισθητικοποιεί το "φάκελο" του 1916 και ανάγει την αφαιρετικότητα του όγκου και του συνολικού αποτελέσματος σε αναγκαίο υποκατάστατο. Ο ρόλος του αρχιτέκτονα στην πρωτεύουσα της παραγωγής και της "νέας τάξης πραγμάτων" μοιάζει τυπικός.²

Εικ.45. Το Μανχάταν δημιουργείται...

Εικ.46. Form follows Law, Πίνακες, Hugh Ferriss

Εικ.47. The Ferrissian Void, Πίνακας, Hugh Ferriss

Με τα παραπάνω ως δεδομένα, πραγματοποιείται η πρώτη επίσκεψη του Le Corbusier στο "Νέο Κόσμο". Οι ιδέες περί μιας Σύγχρονης Πόλης έχουν ήδη αναπτυχθεί, προταθεί και αποτύχει στην Ευρώπη. Εδώ όμως τα πράγματα είναι διαφορετικά. Η Ευρωπαϊκή "προγονολατρεία" απουσιάζει και το κέντρο της πόλης έχει ήδη αφεθεί στη σαγήνη των ουρανο-ξυστών. Ο Le Corbusier είναι αισιόδοξος ότι η ουτοπική πόλη του θα βρει τόπο. Για να συμβεί αυτό βέβαια, πρέπει πρώτα να αποδείξει στην αρμόδια κοινή γνώμη τα προβλήματα που δημιουργούν την ανάγκη της αντιπρότασης του. Θα επικαλεστεί την απάνθρωπη ζωή στο ισόγειο επίπεδο, την καταστροφή του δρόμου, την έλλειψη αρχιτεκτονικής μέριμνας και κάλλους των κτιρίων και την "εξαφάνιση" της θάλασσας και του ορίζοντα³. Εν μέρει θα έχει δίκιο.

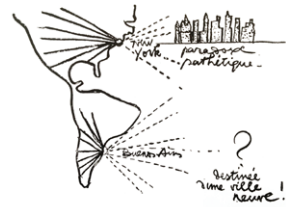
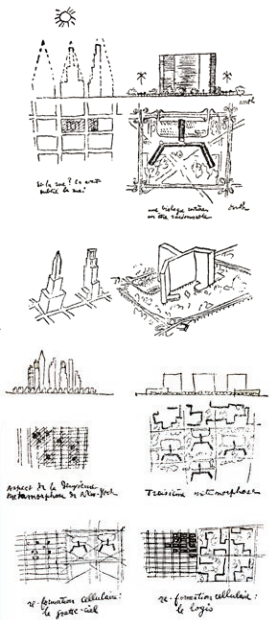
Η αλήθεια βέβαια είναι ότι το Μανχάταν και η Ville Radieuse είναι δύο ετεροζυγωτικά δίδυμα. Έχουν προφανώς ανόμοιο κτιριακό σώμα. Η αιτία γέννησης όμως είναι η ίδια. Και οι δύο πόλεις, φανταστικές ή υπαρκτές, εγκιβωτίζουν την κοινωνία της παραγωγής και της νεωτερικότητας. Στην πρώτη περίπτωση η πόλη δημιουργείται από μία σειρά τυχαιών γεγονότων τα οποία μηδενός εξαιρουμένου υποτάσσονται στους νόμους της αγοράς. Μέγιστος δυνατός κτιριακός όγκος με σκοπό την οικονομική εκμετάλλευση του. Λοβοτομή στη σχέση όψης και κάτοψης που επιτρέπει την πολυπρογραμματικότητα του εσωτερικού. Η παραπάνω επαγωγική διαδικασία δημιουργεί την επονομαζόμενη από τον Koolhaas "Culture of Congestion". Αυτή επιτρέπει στον κάτοικο να ασπάζεται τον πανικό και την καθημερινή πληθώρα ερεθισμάτων ως τρόπο ζωής⁴. Στη δεύτερη περίπτωση η πόλη σχεδιάζεται λεπτομερώς με σκοπό να αποφευχθεί το τελευταίο κομμάτι της ζωής στο Μανχάταν. Προτείνεται λοιπόν μια "Decongested Congestion" η οποία "γεμίζεται" με μεγάλες εκτάσεις πρασίνου. Η επαφή με τη φύση γίνεται το υποκατάστατο -της Κουλτούρας Πύκνωσης του Koolhaas- "φάρμακο" του νεωτερικού ανθρώπου.

Ο Le Corbusier επηρεάζεται από το Μανχάταν παρόλο το μίσος που τρέφει για τον αυθαίρετο τρόπο με τον οποίο δομήθηκε. Άλλωστε, περιγράφει την πόλη των 3 Εκατομμυρίων μέσω μιας διαρκούς σύγκρισης με το Μανχάταν. Αντιλαμβάνεται ταυτόχρονα τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί η ακραία ιδιώτευση της καπιταλιστικής κοινωνίας, και την αδυναμία των αρχών, αλλά και των ίδιων των αρχιτεκτόνων, να σταθούν αντίρροπα στη δύναμη της αγοράς⁵. Ωντας ισχυρογνώμων και ρομαντικός, συνεχίζει να πιστεύει ότι υπάρχει ανθρωπιστική πτυχή στην κοινωνία της παραγωγής και μέσα από άρθρα προτείνει για αυτήν και το Μανχάταν ένα νέο "δοχείο".

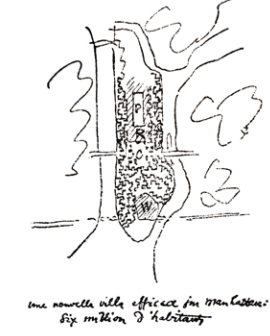
Προτείνει τον επανασχεδιασμό του κανάβου γιατί ο υπάρχων είναι "καλός. . . για την εποχή του αλόγου"⁶. Την κατεδάφιση των ουρανοξυστών επειδή αυτοί "είναι πολύ μικροί"⁷ και την αντικατάστασή τους με μεγαλύτερους που ο ίδιος έχει σχεδιάσει. Λίγο πολύ προτείνει την αντικατάσταση του Μανχάταν με τη Ville Radieuse -μία παραλλαγή της με τρισκελεις ουρανο-ξύστες-.

LE CORBUSIER SCANS GOTHAM'S TOWERS

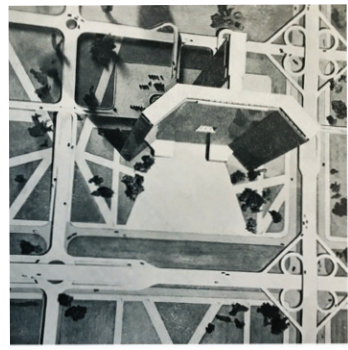
The French Architect, on a Tour, Finds the City Violently Alive, a Wilderness of Experiment Toward a New Order

Εικ. 49. Η "Σύγχρονη Πόλη" ταξιδεύει...

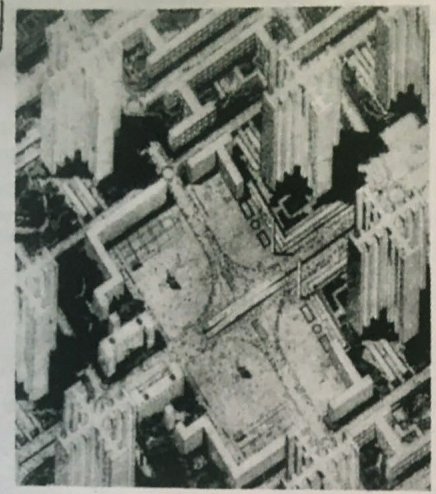

Εικ. 48. Το Μοντέρνο Μανχάταν, Σκίτσα, Le Corbusier

Εικ. 50. Ο "σωστός" ουρανο-ξύστης, Μακέτα, Le Corbusier

Απάντι: Εικ. 51. New York Times Magazine, Νοέμβριος 1935

The City of the Future as Le Corbusier Envisions It.

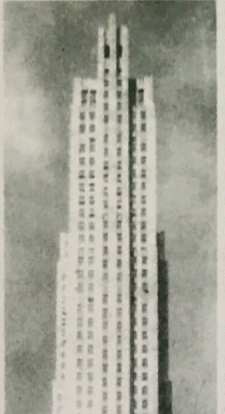
By H. I. BROCA
THE citizen of the French Republic who is known as Le Corbusier and his given name is Charles-Edouard is just now paying his first visit to America and has had his first eyeful of the man-made miracle which is New York. In circles where disputing about art is a major sport, Le Corbusier is identified as the founder and public exponent of the mood in architecture which has been labeled the International Style and which certain stiff conservatives insist does not look like architecture at all.

The basic principle of this style is to regard the architect's function as primarily one of household efficiency engineering. His job is to furnish human creatures with a convenient "machine for living in." As stated, the principle applies specifically to the family dwelling. But it applies also to the multiple arrangement of buildings which takes care of the composite employments and the complex human activities of a city where great numbers of people must live and most of them attend to business. Since the modern dwelling and the modern city have each new demands to meet, since each has at command a service of machinery and materials which no dwelling and no city has ever had before, Le Corbusier and his school begin by discarding traditions which would perpetuate formulas of building evolved from conditions of life that have ceased to exist.

...
The rough idea is that the machine age, with its vast concentrations of population and its prodigious accumulation of mechanical devices for quantity production and for mass movement of goods and men, has created problems which the older architecture is incompetent to solve. The new architecture must face these problems squarely and find a solution on a sound mechanical basis, let the chips of academic estheticism fall where they may.

New York City, for example, is planted thick with skyscrapers—filing cases of millions of human beings at work or stowed away for the night. The streets of New York are jammed with automobiles, vehicles engaged in distributing the quantity-production output or moving these millions of people about, back and forth between home and business, and generally where they want to go, creating in the process no end of traffic tangles and even seriously endangering in life and limb those who still have to get about on their own feet.

Le Corbusier has built in France and other European countries machines for living in—machines also for doing business in. Whether these machines are, in fact, more efficient than the houses other architects build is a question which will not be argued here. But it is true that, at three years short of 50, he is more famous as the articulate

New York Times Studios.

Too Small?—Yes, Says Le Corbusier; Too Narrow for Free, Efficient Circulation.

...
The voice of the new architecture than as the executive of its projects. He represents a vision of the future rather than a proved practice of the present.

...
MODERN architecture—that is, machine-made architecture—was born, as even its most ardent European advocates admit, in this country. The Europeans who have taken it up have made it much more "modern" than we have dared or cared to make it. Nevertheless, New York—the part of it, at least, which enjoys high visibility—is the creation on the greatest scale that the world

...
knows of the new architecture which is our own. That architecture pierces the sky with pinnacles that lift the level of our rocky little island (which in a state of nature could not boast a really respectable hill) into rivalry with the lesser mountains.

Le Corbusier, from the deck of the giant liner Normandie, looked up the harbor and saw (as he says) afar off a dream city hanging in the blue sky above the horizon of the water—a vision of enchantment. He went below for déjeuner and came up again with the solid substance of the vision right on top of him. He was

appalled by the brutality of the great masses—the "sauvagerie"—the wild barbarity of the stupendous, disorderly accumulation of towers, tramping the living city under their heavy feet, like a herd of mastodons.

As the ship moved up the river and he got the city broadside on, as the clutter of bunched towers of the stronghold of finance thinned out and other towers began to stand out separate, gleaming in the sunlight in the open space above their lower neighbors, his dispendency abated. Hope revived for the future which the first bright vision had seemed to embody. That vision might not, after all, be a mirage.

...
LATER, while touring the city in the company of the writer, he stood at the base of the steep sheer cliff of Raymond Hood's slat in Rockefeller Center and said that it was good, then began ruefully to rub the crick out of the back of his neck that was the result of trying to look up to the very top of anything so tall and uncompromisingly perpendicular.

He found the smaller buildings on the Fifth Avenue front—dedicated to France and the British Empire—of scale, both with the upreared mass and the human beings walking about the central plaza. That plaza itself, all bare (as it is apt to be when the tourist season is on the wane), struck him as decidedly dull—in spite of Prometheus and his fountain.

Then he was shot in an elevator (at the rate of 1,200 feet a minute) to the very top of the big slat—the deck under which lurks the Rainbow Room—and looked out upon the map of the city, by that time half veiled in a soft gray mist, which cut off the horizons far short of the two extremes of our narrow island but revealed the bounding ribbons of water on either side.

North, south, east and west, the

...
skyscrapers nevertheless stood out boldly. Now and again the sun thrust through the thin clouds and bathed their faces in a brief glory of high light or gilded the fancy tops which some of them have borrowed from all the styles—unimportant to M. Le Corbusier—that came before the steel skeleton revolutionized large-scale building. It was excellent theatre—spectacular drama.

...
BUT the modern architect was not particularly impressed. He was looking for architecture, not theatre, and shy, besides, of succumbing to drama so melodramatic. Moreover, he was looking for architecture in his own sense of the word—in this case, the city that is a machine for living in—not merely frightfully expensive scenery built to knock the beholder's eye out.

"They are too small," he said, looking straight at the Empire State Building, tallest in all the world of filing cases for men and standing on one of the biggest pieces of ground devoted to that purpose in the city.

Somebody pointed out a building with "modern" horizontal lines, belting continuous windows about it, down by the Hudson, and a building with "modern" vertical lines, stacking up windows in parallel slits, over toward the East River.

"I am not interested," said Le Corbusier, "in that sort of thing—both sets of lines are all right as expressing the idea of horizontal and vertical circulation respectively. But what counts is the actual existence in the building of the two kinds of circulation and their efficient coordination. That is the combination which creates adequate machines for business for swarms of people—human beings—if it is joined, of course, with free circulation among the buildings."

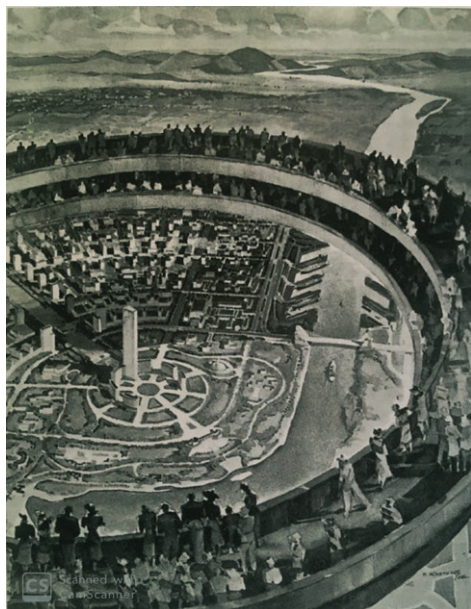
The skyscrapers that thrust up

Le Corbusier Looks—Critically

Εικ.52. "Η Έμμονη Ιδέα", Card Postal από την επίσκεψη Le Corbusier στη Νέα Υόρκη

Εικ.53. Democracy : City of the Machine Age

Το μέγεθος της πρότασης του μοιάζει τρομακτικό. Το παράδοξο όμως είναι ότι για τα δεδομένα του Αμερικανικού κατασκευαστικού κλάδου αλλά και των πολιτικών φορέων δε μοιάζει ουτοπικό. Μάλιστα το όνειρο του Le Corbusier για την κατασκευή της Ακτινοβολούσας Πόλης θα έρθει ακόμα πιο κοντά στην πραγματικότητα στη New York Fair του 1939. Σε σχέδιο που θα εκτεθεί σε κεντρικό κτίριο της θα περιγραφεί η "Democracity : City of the Machine Age". Αυτή θα έχει ενσωματώσει τα βασικά χαρακτηριστικά της κορμπιζιανής πόλης. Ένα γιγάντιο ουρανο-ξύστη 100 ορόφων τοποθετημένο σε μεγάλη έκταση πρασίνου αντί για το γνώριμο κανάβο του Μανχάταν. Γύρω από αυτόν κηπουπόλεις-δορυφόροι που συνδέονται με το κέντρο με ένα σύγχρονο οδικό δίκτυο. Οι αρχές του πολεοδομικού σχεδιασμού του Le Corbusier είχαν αρχίσει να ριζώνουν στην αμερικανική κοινή γνώμη. Ο ίδιος, πίσω στο Παρίσι, θα δεχτεί ταπεινά τα εύσημα ⁸.

Ο Koolhaas θα τον παρομοιάσει με τον Κολόμβο. Και οι δύο ευρωπαίοι, επέβαλαν στους "βαρβάρους" τη δυτική διανόηση. Ο Κολόμβος ονομάζοντας τους Ινδιάνους και ανακαλύπτοντας την πατρίδα τους. Ο Le Corbusier ανακαλύπτοντας την Σύγχρονη Πόλη και "σφάζοντας" τους γηγενείς⁹. Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος ξεκινά λίγο αργότερα, βάζοντας τέλος στα σχέδια του Le Corbusier.

1. Rem Koolhaas, Delirious New Yor -The Monacelli Press, 1994-, 266
2. Koolhaas, 107,112
3. Le Corbusier, What is the Problem of America ?
4. Koolhaas, 125
5. Le Corbusier, What is the Problem of America ?
6. Koolhaas, 269
7. Le Corbusier, What is the Problem of America ?
8. Koolhaas, 277
9. Koolhaas, 266

WORLD EXPO 1970

"As an apotheosis, Expo 70' is also the beginning of a decline : it is the most intensive realization of Metabolist ideas and a thrilling flourish of globalization, before the darker side of global interdependence reveals itself in the oil crisis three years later and the Japanese economy contracts for the first time since 1945, suspending utopia indefinitely..."¹

Η έκθεση του 1970 θα επιτρέψει στη νέα γενιά Ιαπώνων αρχιτεκτόνων, τους Μεταβολιστές, να αναδείξουν το έργο αλλά ταυτόχρονα και τις απόψεις τους περί της μελλοντικής πόλης σε παγκόσμιο επίπεδο. Το masterplanning θα το αναλάβει ο Kenzo Tange ο οποίος θα αναθέσει στους ανά καιρούς συνεργάτες του στο Tange Lab επιμέρους εργασίες και το σχεδιασμό περιπτερών. Ένα δάσος από μπαμπού 15 χιλιόμετρα έξω από την πόλη της Osaka θα δώσει τη θέση του στις προσωρινές κατασκευές της έκθεσης. Οι διαδικασίες κατασκευής θα ξεκινήσουν με φρενήρεις ρυθμούς και σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα η έκθεση θα είναι έτοιμη να υποδεχτεί τους χιλιάδες επισκέπτες από όλον τον κόσμο.

Μία ιδέα του Uzo Nishiyama αρχικά συνυπεύθυνου του master planning θα γίνει η καρδιά της έκθεσης. Πρόκειται για την "Festival Plaza". Μία πλατεία η οποία θα στεγαστεί από μια δικτυωματική μεγακατασκευή που θα υποδεχτεί στο εσωτερικό της τα σημαντικότερα περίπτερα. Η δομή της φαίνεται να είναι επηρεασμένη από το σεμινάριο που έκανε σε ιαπωνικό έδαφος λίγα χρόνια νωρίτερα ο Konrad Wachsmann. Η στέγη διακόπτεται σημειακά από τον "Πύργο του Ηλίου" - "Tower of the Sun"- του Taro Okamoto. Η χειρονομία αυτή αναδεικνύει την αντιστικτική συνάμα αρμονική σχέση μεταξύ των δύο ιαπωνικών ρευμάτων : το επεξεργασμένο και φίνο Yagoi του Tange μαζί με το πρωτόγονο και αυθεντικό Jomon του Okamoto. Το αποτέλεσμα θα είναι εντυπωσιακό.

Εικ. 54. The Festival Plaza, Tange Lab, 1970

Αρχιτέκτονες από την παγκόσμια avant-garde συνεργάζονται με τους ιάπωνες συναδέλφους τους “τραβώντας” τις γραμμές προς έναν νέο και σύγχρονο πολεοδομικό σχεδιασμό. Στόχος η πορεία προς περισσότερο ανθρώπινες πόλεις οι οποίες ενστερνίζονται και ανταποκρίνονται στο διαρκώς μεταβαλλόμενο χαρακτήρα της ζωής και χαρακτηρίζονται από μια bottom-up σχεδιαστική διαδικασία – κυρίως οι “δυτικές” προτάσεις.

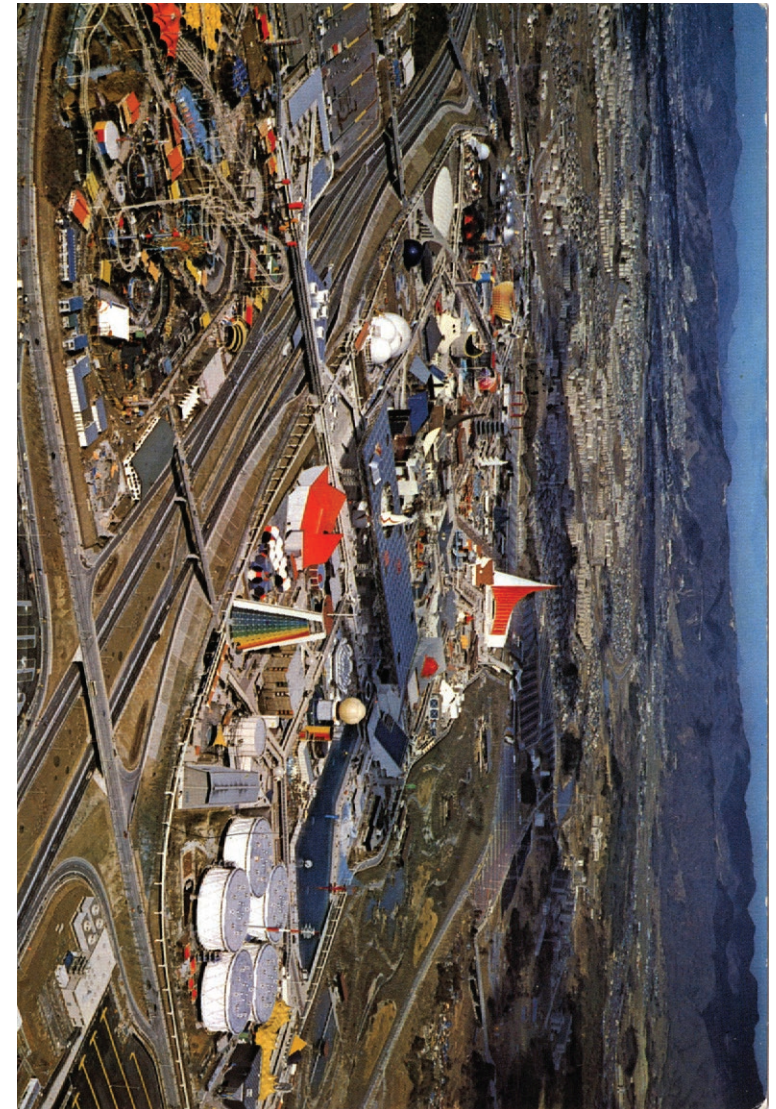
Σχεδιάζουν:

ARATA ISOZAKI, FUMIHIKO MAKI, KENJI EKUAN, KISHO KUROKAWA, KIYONORI KIKUTAKE, KIYOSHI AWAZU, KOJI KAMIYA, NOBORU KAWAZOE

ALEXEI GUTNOV, ARCHIGRAM, CHRISTOPHER ALEXANDER, GIANCARLO DE CARLO, HANS HOLLEIN, MOSHE SAFDIE, YONA FRIEDMAN²

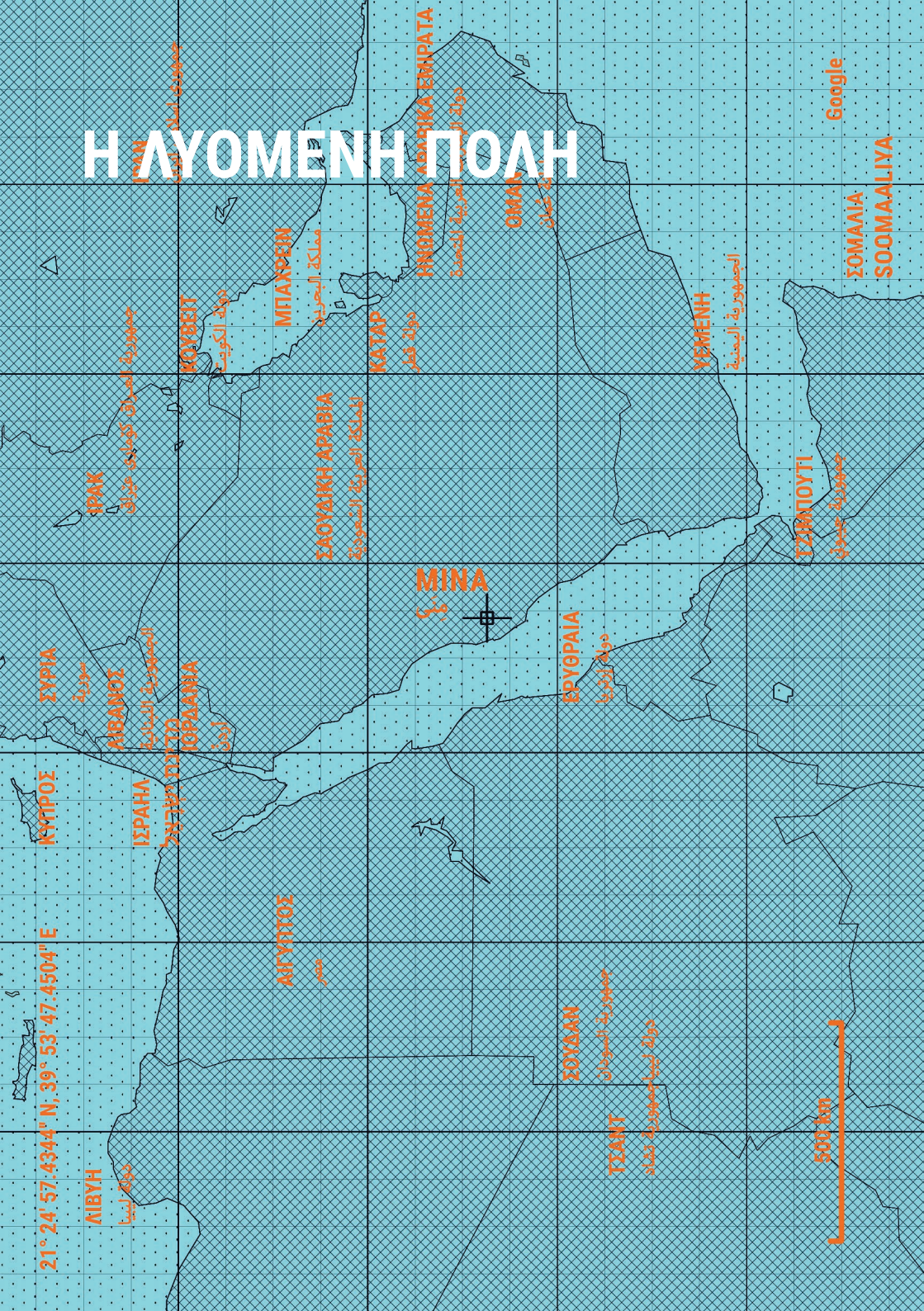
Εικ.55. Μία ιαπωνικά παγκόσμια έκθεση...

Εικ.56. Γενική Άποψη Έκθεσης, Αεροφωτογραφία, 1970

1. Rem Koolhaas and Hans Ulrich Obrist, Project Japan Metabolism Talks... -Taschen, 2011-, 507
2. Koolhaas, 518

Η ΛΥΟΜΕΝΗ ΠΟΛΗ

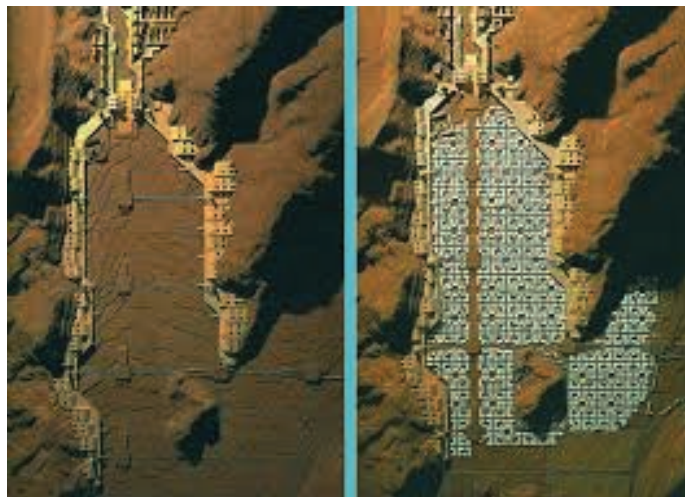
Το 1973 αποτελεί σημείο κλειδί στην ιστορία της Ιαπωνικής οικονομίας. Ο λόγος, η κρίση του πετρελαίου. Η οικονομική ύφεση στο ιαπωνικό έδαφος θα οδηγήσει τον Kenzo Tange στην αναζήτηση νέων χρηματοδοτών σχεδόν αποκλειστικά εκτός Ιαπωνίας -άλλωστε είναι πλέον ένας παγκόσμιας κλάσας αρχιτέκτονας-. Σημαντικότερος υποστηρικτής του στην αποδημητική του αυτή περιπέτεια θα γίνει ο Σαουδάραβας βασιλιάς Faisal. Θα ενθουσιαστεί με τη δουλεία αλλά και την προσωπικότητα του Ιάπωνα αρχιτέκτονα και θα γίνει σταθερός εργοδότης του. Μία από τις τελευταίες και ίσως η σημαντικότερη ανάθεση προς το Tange είναι ο σχεδιασμός μιας "προσωρινής" πόλης η οποία θα στεγάζει την περίοδο του Hajj¹. 2 εκατομμύρια προσκυνητές στη Μίνα, περιοχή δίπλα στον ιερό για τους μουσουλμάνους τόπο της Μέκκα.

Πρόκειται για μία γιγάντια περιοχή πεδιάδας ανάμεσα σε 2 λόφους. Η πεδιάδα μάλιστα θεωρείται -ή μάλλον θεωρούταν εάν κρίνουμε από τη σημερινή εικόνα- ιερή και έτσι οποιαδήποτε μόνιμη επέμβαση δε θα ήταν αποδεκτή. Το παραπάνω μοιάζει τραγελαφικό αν σκεφτεί κανείς τις χρόνιες αναζητήσεις των Ιαπώνων αρχιτεκτόνων για μία tabula rasa, μια κενή γη πάνω στην οποία οι αρχιτέκτονες θα μπορούσαν να "επιβάλλουν" το σχεδιασμό κατά το δοκούν. Ο Tange την είχε βρει και δε μπορούσε να την "ακουμπήσει". Λύση θα δώσει η ήδη δοκιμασμένη προοπτική του τεχνητού εδάφους. Δύο γιγάντιες γραμμικές πλατφόρμες θα "προσκολληθούν" στους εκατέρωθεν της πεδιάδας λόφους και θα αποτελέσουν ζωτικό πυρήνα της εννεαήμερης ζωής των προσκυνητών. Θα υποδεχτούν όλες τις υποδομές εκείνης που θεωρούνται αναγκαίες όπως δεξαμενές νερού και αερίου, γεννήτριες και τα σημεία συγκέντρωσης απορριμμάτων και αποχετεύσεων, αλλά θα αποτελέσουν και χώρους οπτικής εκτόνωσης και κοινωνικής πύκνωσης για μία πόλη με "ανατολική" πυκνότητα. Τις υπόλοιπες 356 μέρες του χρόνου θα λειτουργούν ως αποθήκες περιμένοντας το επόμενο ετήσιο προσκύνημα.

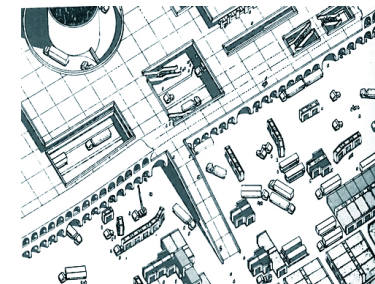
Οι δύο αυτές πλατφόρμες αποτελούν τη μοναδική μόνιμη επέμβαση στον τόπο. Το κτιριακό σώμα που θα στεγάζει 2 εκατομμύρια -σύμφωνα με τα σύγχρονα νούμερα 3+- ανθρώπους θα είναι αποκλειστικά λυόμενο. Μια λυόμενη πόλη! Ο Tange παρόλο που ποτέ δεν ασπάστηκε το Μεταβολισμό και απλώς το σκηνοθετούσε φάνηκε απόλυτα προετοιμασμένος. Σε συνεργασία με τον μεταβολιστή συνεργάτη του Kenji Ekuan -βιομηχανικό σχεδιαστή- δημιουργεί ένα τυπολόγιο από μετακινούμενες κατασκευές και το συνδέει με τον τρόπο μετακίνησης και εγκατάστασής τους. Αυτές ξεκινούν από την κλίμακα ενός κάδου σκουπιδιών και τελειώνουν στην κλίμακα μιας ομαδικής "σκηνης" διανυκτέρευσης. Στη συνέχεια τις διατάσσει στο χώρο βάσει τετραγωνικού κανάβου αφήνοντας κενή μια μεγάλο πλάτους διαδρομή να διατρέχει την επέμβαση. Δημιουργούνται έτσι τετραγωνικοί θύλακες κατοικίας στους οποίους αναλογούν συγκεκριμένες συμπληρωματικές στην κατοικία χρήσεις όπως τουαλέτες, κάδοι σκουπιδιών, οχήματα ψυγεία και παροχής νερού και ντουζιέρες. Ο κανάβος οργάνωσης δίνει στον αρχιτέκτονα τα σημεία και τις χαράξεις εκείνες που χρειάζονται για το υπόγειο και υπέργειο υποδομικό σύστημα -αποχέτευσης, ηλεκτρισμού, παροχής νερού- καθώς και για την οργάνωση των κινήσεων. Ξεκινώντας από την κλίμακα του

αντικειμένου και με εξαιρετική λεπτότητα χειρισμών, η αρχιτεκτονική ομάδα καταλήγει στην κλίμακα του master planning καλύπτοντας όλο το φάσμα του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού.²

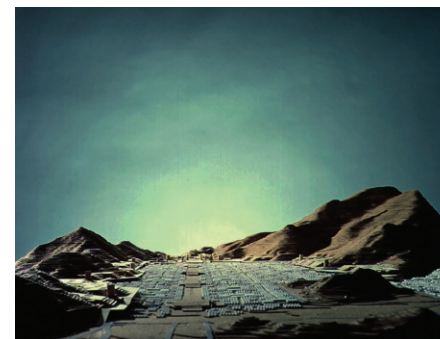
Η μετακινούμενη αυτή πόλη ενσαρκώνει πλήρως τις ιδέες των μαθητών του Kenzo Tange στην Ιαπωνία και του κινήματος του Μεταβολισμού που αυτοί είχαν θεμελιώσει. 2 από τα βασικά σημεία της ρητορικής του πραγματώνονται στη Μίνα. Το πρώτο έχει εφαρμοστεί ξανά και είναι το τεχνητό έδαφος και η ανάπτυξη της δημόσιας ζωής που αυτό προσφέρει. Το δεύτερο έχει επίσης εφαρμοστεί αλλά εδώ αποκτά γιγαντιαίες διαστάσεις. Πρόκειται για τις "Κάψουλες". Αυτές αποτελούν τη στοιχειώδη μονάδα ζωής της σύγχρονης πόλης και της ρευστής μορφής της σύμφωνα με τους Μεταβολιστές. Παραλλαγές τους είχαν σχεδιαστεί από τους Archigram, τον Kisho Kurokawa στο Nakagin Capsule Tower, τον Kiyonori Kikutake στο Sky-House αλλά και το συνεργάτη του Tange στη Μίνα, Kenji Ekuan. Αποτελούσαν τη σύγχρονη απάντηση στα ζητήματα τυποποίησης και μαζικής παραγωγής της αρχιτεκτονικής. Από το τυποποιημένο κτίριο Dom-ino του Le Corbusier στην τυποποίηση της ελάχιστης μονάδας κατοικίας. Τα ηθικά ερωτήματα περί ελάχιστης κατοικίας είναι πολλά αλλά όπως και να έχει η "Κάψουλα" ήταν η απάντηση. Με αυτό ως δεδομένο, ο Kenzo Tange αποδεικνύει ότι οι ικανότητες του να διαχειρίζεται διαφορετικές κλίμακες του επιτρέπουν να φτιάξει μία πόλη από τέτοιες. Και μάλιστα αυτή η πόλη να μαζεύεται στη γωνία της όταν δεν είναι αναγκαία.

Εικ.57. Οι 2 καταστάσεις της πρότασης, Μακέτα, Kenzo Tange, Kenji Ekuan, 1974

Εικ.58. "Τεχνητή Γη", Αξονομετρικό, Kenzo Tange, Kenji Ekuan, 1974

Εικ.59. "Η Λύομενη Πόλη" στημένη, Μακέτα, Kenzo Tange, Kenji Ekuan, 1974

Εικ.60. Κάψουλα, Kenji Ekuan

Ο βασιλιάς ενθουσιάζεται με την πρόταση και επισπεύδει κατά το δυνατόν τις διαδικασίες που θα διαφήμιζαν το όνομα του και θα πραγματοποιούσαν το μεταβολιστικό όνειρο περί μιας “κινούμενης” πόλης. Άλλωστε η δημιουργία ενός τουριστικού πόλου έλξης, ακόμα και για ιερούς-θρησκευτικούς σκοπούς, συνδέεται με οικονομική ανάπτυξη της περιοχής και συνεπάγεται τα ανάλογα εύσημα στο “δημιουργό” της. Οι χορηγοί, όπως παραδείγματος χάρη η Isuzu που “προσφέρθηκε” να κατασκευάσει όλο τον κατάλογο των τυπολογιών του Tange και του Ekuan, έτρεξαν να στηρίξουν το “θείο” αυτό έργο. Τα σχέδια του Faisal διακόπτονται βέβαια από τη δολοφονία του το 1975 και τα σχέδια του Tange μένουν στα χαρτιά -και αυτά είναι λίγα. Σύμφωνα με τον Ekuan, η μη πραγματοποίηση του συγκεκριμένου εγχειρήματος στεναχώρησε τον Tange περισσότερο από κάθε άλλη.

Παρόλα αυτά, η λυόμενη πόλη θα πραγματοποιούταν με ή χωρίς τον αρχιτέκτονα. Πράγμα που συνέβη. Η δολοφονία Faisal απλά μετατόπισε το έργο σε άλλα χέρια, εμφανώς λιγότερο ικανά. Ο σχεδιασμός του έργου είναι ελλιπής και παρασύρεται από τον κλάδο της κατασκευής. Αποτέλεσμα η απουσία οργανωτικού σχεδίου και η χειμαρρώδης και άτσαλη τοποθέτηση χιλιάδων σκηνών. Ο προσωρινός τους χαρακτήρας μετά από λίγα χρόνια χάνεται εξαιτίας μιας πυρκαγιάς που επιβεβαιώνει την απουσία των απαραίτητων συνθηκών σχεδιασμού και μελέτης του έργου. Μόνιμες σκηνές τοποθετούνται και περιμένουν κάθε χρόνο την εννεαήμερη χρήση τους.

Απέναντι : *Εικ.61. Τάξη - Χάος, 0 - 1*

1. “Το Hajj είναι το ετήσιο Ισλαμικό προσκύνημα στην Μέκκα. Θεωρείται το υποχρεωτικό θρησκευτικό καθήκον των Μουσουλμάνων, και πρέπει να εκτελεστεί τουλάχιστον μια φορά κατά τη διάρκεια της ζωής τους, από όλους όσους είναι σωματικά και οικονομικά ικανοί να κάνουν το ταξίδι, και μπορούν να συντηρήσουν την οικογένεια τους κατά την απουσία τους. Είναι ένας από τους πέντε στύλους του Ισλάμ. Η συγκέντρωση του πλήθους κατά τη διάρκεια του Hajj θεωρείται η μεγαλύτερη ετήσια συγκέντρωση ανθρώπων στον κόσμο.”, Wikipedia, τελευταία τροποποίηση 19:01, 25 Νοεμβρίου 2019
2. Rem Koolhaas and Hans Ulrich Obrist, Project Japan Metabolism Talks... -Taschen, 2011-, 612

Εικ.62. Το πιο πολυπληθές γεγονός στον πλανήτη...

Εικ.63. ...δεν είναι σχεδιασμένο

Ο ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΑΣ ΓΡΑΦΕΙ

What is a Movement? A form of conspiracy? A shoal of fish changing direction in a single flash? A form of trapeze act? An unstable human pyramid? Or simply a crisis that erupts between geniuses to make it unthinkable to go on in the old way?¹

Εικ.64. Μαζική παραγωγή γνώσης...

Ο αρχιτέκτονας-συγγραφέας αποτελεί μία πτυχή του επαγγέλματος που υποτίθεται ότι εισήχθη από το μετά-μοντέρνο κίνημα. Ο Le Corbusier βέβαια πολύ πριν ο αρχιτέκτονας ανακαλύψει τη σχολαστική γραφή ως μέσο επικοινωνίας των ιδεών και των πρακτικών του παρήγαγε μαζικά ολόκληρους τόμους. Πέραν όμως από τη μαζικότητα του, το σύνολο των γραπτών του ελβετού αρχιτέκτονα είχε ένα πολύ σημαντικότερο σκοπό από το όποιο κέρδος. Τα βιβλία του ταξίδευαν σε όλον τον κόσμο –εάν εξαιρεθούν οι “ανθρωποφάγες” φυλές– και μετέδιδαν τη μοντέρνα αρχιτεκτονική ως κάτι το λαμπρό και το αληθές. Εμπειρείχαν στατιστικές μελέτες και άλλα επιστημονικά πειστήρια για την ορθότητα των περιεχόντων θεωριών πάνω στην αρχιτεκτονική και την πόλη.

Το χαρακτήρα αυτό του αρχιτέκτονα-προφήτη που διαδίδει τη γνώση του προς “θεραπεία των αματιών” θα ενστερνιστεί χρόνια αργότερα και ο Rem Koolhaas. Εμμονικός με τον Le Corbusier, θα εμπλακεί μαζί του σε άπειρες “συζητήσεις μπάνιου”, τις οποίες θα κερδίσει, και θα γράψει τόμους για να το ανακοινώσει στον κόσμο. Χρησιμοποιώντας, παραδόξως, παρόμοια μέσα πειθούς θα προσπαθήσει να εξολοθρεύσει κάθε ψήγμα εναπομείνουσας μοντέρνας ιδεολογίας και πρακτικής.

Εικ.65. Ένα κέρμα δύο όψεις...

TABULA RASA REVISITED

48° 51' 23.8068" N, 2° 21' 7.9992" E

DANIA
DANMARK

M. BREITANIA
G. BRITANNIA

OLIVANIA
NEDERLAND

TEUTONIA
DEUTSCHLAND

BEATIA
BELGIE

BELOSISIA
BELGIEN

FRANZIA
FRANCE

PARISI
PARIS

HELVETIA
SWITZERLAND

ITALIA
ITALIA

IBERIA
ESPAÑA

500 km

Google

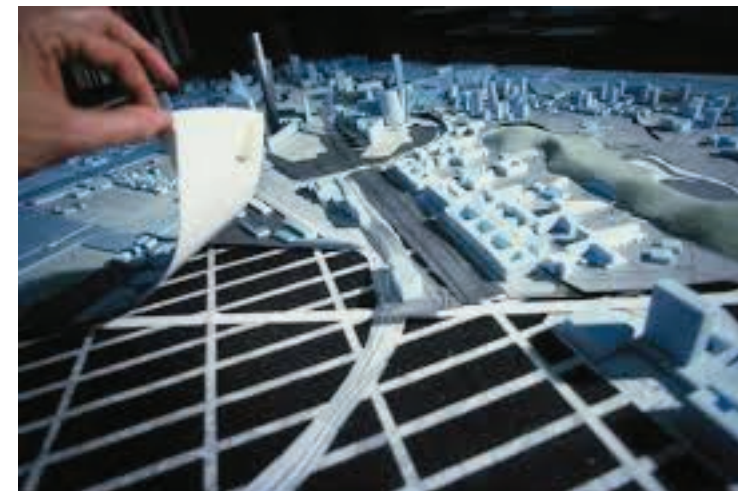

Το 1929, ο Le Corbusier μετά από πρόσκληση του Leonard Rosenthal συμμετέχει σε διαγωνισμό για το σχεδιασμό της περιοχής κοντά στην Porte Maillot – που αργότερα θα γίνει La Defense -. Η πρόταση του διακατέχεται από το πνεύμα που είχε ο ίδιος θεμελιώσει στα σχέδια του για την πόλη των 3 εκατομμυρίων. Πύργοι γραφείων τονίζουν την είσοδο και τον άξονα. Pilotis και υπερυψωμένα πλατό για τους πεζούς. Ευθείες-“ανθρώπινες” χαράξεις δρόμων. Τίποτα δε θα πραγματοποιηθεί. 25 περίπου χρόνια αργότερα το γενικό σχέδιο της περιοχής θα επανεξετάσει τις αρετές της μοντέρνας πολεοδομίας και την tabula rasa λογική της και εν μέρει θα την εφαρμόσει¹. Το περιεχόμενο –και όχι η μορφή– της κοινωνίας της παραγωγής που φανταζόταν ο Le Corbusier θα αρχίσει να κατασκευάζεται. Δε θα αργήσει βέβαια να “μολυνθεί” -αυτόν τον όρο θα χρησιμοποιούσε τουλάχιστον ο ίδιος– από τις νέες ιδέες περί ανοιχτών συστημάτων του Friedman, των Archigram, των Superstudio και άλλων που ρητόρευαν πάνω στις πόλεις. Η κατάσταση που θα βρει ο Koolhaas και οι συνεργάτες του στο διαγωνισμό του 1991 δε θα είναι διαφορετική από τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές πόλεις. Περιοχές εκτός κέντρου αναπτύσσονται μερικώς για να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες του. Μια περιοχή γραφείων λοιπόν, και πίσω-πέρα από το ωφέλιμό της για την αγορά σώμα, το χάος.

Οι Γάλλοι “αγνοοθέτες” ζητούν από τους διαγωνιζόμενους την αναμόρφωση της περιοχής “La Defense” και την επέκτασή της μέχρι να ξανασυναντήσει τον Σηκουάνα. Η αναμόρφωση αυτή θα πρέπει να αναδεικνύει και να υποτάσσεται στον άξονα που ξεκινά από το Λούβρο, περνά από την Αψίδα του Θριάμβου και φτάνει στη La Defense. Ο Koolhaas, στην ασημένια του Βίβλο κοροϊδεύει για την εμμονή τους στην χάραξη. Προσωρινά συμμορφώνεται. Πως θα μπορέσει να “τακτοποιήσει” όμως το αστικό χάος που κρύβεται πίσω από τη γραφειοπολη; Μια δικιά του εμμονή θα βγει στην επιφάνεια :

“Μα η ιδέα ενός νέου ξεκινήματος –να ξεκινήσει κανείς από το τίποτα, tabula rasa– ήταν και είναι ταμπού από τη βάρβαρη προσπάθεια του Le Corbusier με το Plan Voisin να απομακρύνει τα πάντα άμεσα. Η σκληρότητα, το σοκ, η εμφανής παραφροσύνη –αλλά ταυτόχρονα η απίθανη ποιητική έκφραση– του εγχειρήματος εκκλίσσε τη συζήτηση περί νέου ξεκινήματος για τις επόμενες γενιές.”²

Ένας άγραφος πίνακας ή tabula rasa λοιπόν! Με μία ποιοτική διαφορά. Ο Koolhaas θα προσπαθήσει να καταπνίξει το σοκ και τη σκληρότητα της “νέας αρχής” προσθέτοντας πειθώ στην πρόταση της ομάδας του. Ένας κριτικά σκεπτόμενος λευκός καμβάς. Όπως οι Άκρες της Λωρίδας από την έξοδο του Λονδίνου³. Θα δημιουργήσει έναν κανόνα. Ο κανόνας έτσι, θα διαδραματίσει το ρόλο του κακού αστυνομικού που θα επιλέξει τι γκρεμίζεται, και η αρχιτεκτονική ομάδα το ρόλο του καλού αστυνομικού που παρουσιάζει τι

Εικ. 67. Το χέρι του Θεού...

Πίσω Δεξιά : Εικ. 66. Ένας διαφορετικός “άγραφος πίνακας”, La Defense, Διάγραμμα Επέμβασης, Σχέδιο, Rem Koolhaas, 1991

διατηρείται και γιατί. Ο κανόνας, απλός!

“Όποιο κτίριο έχει ηλικία μεγαλύτερη των 25 ετών θεωρείται ασήμαντο και έτσι γκρεμίζεται!”⁴

Με ορισμένες εξαιρέσεις βέβαια,, τις οποίες θα ορίσει η ομάδα εργασίας. Έτσι, δίνεται η δυνατότητα στον Koolhaas και την ομάδα του να αντιμετωπίσουν το κτισμένο χάος ως μία σχέση κενού-πλήρους, –προς γκρέμισμα-προς διατήρηση αλλιώς– κάτι που είχαν ήδη κάνει με επιτυχία 4 χρόνια νωρίτερα στο διαγωνισμό για τη Ville Nouvelle Melun-Senart. Μόνη διαφορά, το αστικό, ή μάλλον προ-αστικό τοπίο. Τα παρακάτω κτίρια-κτιριακά συγκροτήματα –και ένα πάρκο– κρίνονται εν τέλει κρίσιμα και διατηρούνται :

1. GRANDE ARCHE DE LA DEFENSE - μνημείο
2. CNIT MALL – εμπορικό κέντρο
3. PUTEAUX CEMETERY - νεκροταφείο
4. AILLAUD TOWERS - κατοικίες
5. PARC ANDRE MALRAUX - πάρκο
6. THEATRE NANTERRE-AMANDIERS - θέατρο
7. DANCE SCHOOL OPERA DE PARIS – σχολή χορού
8. PREFECTURE OF HAUTS-DE-SEINE – διοικητικό κτίριο
9. CIMETIERE DU CENTRE NANTERRE - νεκροταφείο
10. HOTEL DE VILLE DE NANTERRE - δημαρχείο
11. PARIS NANTERRE UNIVERSITY - πανεπιστήμιο
12. MAISON D'ARRET - φυλακή⁵

Παρατηρώντας τα, συνειδητοποιεί κανείς ότι ο κανόνας αποτελεί μια πρόφαση. Στην πραγματικότητα η αρχιτεκτονική ομάδα κρίνει όλα τα κτίρια της περιοχής με 2 κριτήρια. Κέλυφος και Πρόγραμμα. Με το πρώτο εκπληρώνει τις δηλώσεις της πέρι σύγχρονων κτιρίων τα οποία κτίστηκαν με σκοπό να διαρκέσουν στο χρόνο. Σε αυτά ανήκουν το Grande Arche¹, το εμπορικό κέντρο CNIT² και το συγκρότημα κατοικιών-Aillaud Towers⁴. Όλοι οι υπόλοιποι χώροι διατηρούνται λόγω του δημόσιου προγράμματος τους. Ένα πανεπιστήμιο πυρήνας του Μάη του 68¹¹, μια φυλακή¹², διοικητικοί χώροι^{8,10} και χώροι πολιτισμού^{6,7}, ένα πάρκο⁵ και 2 νεκροταφεία^{3,9}. Το αν εξυπηρετούν την πρόταση ή το αν επικοινωνούν καλά με τον άξονα έχουν μικρή σημασία για τον Koolhaas. Αυτοί οι χώροι αποτελούν τοπόσημα και είναι συνυφασμένοι με τη δημόσια ζωή της περιοχής. Οι αρχιτέκτονες δε δέχονται να τους της στερίσουν. Θα μπορούσε κανείς να σχολιάσει ότι η διατήρηση προγραμματικά σημαντικών χώρων για την πόλη εμπίπτει σε αυτό που ο Le Corbusier αποκαλεί “ο τρόπος του φορτωμένου γαϊδάρου”. Στην επιλογή δηλαδή του δρόμου με τα λιγότερα δυνατά εμπόδια⁶. Στην περίπτωση αυτή κάτι τέτοιο είναι μακριά από την πραγματικότητα –τουλάχιστον σύμφωνα με τον ερευνητή.

Εικ.68. La Defense, Μακέτα, Rem Koolhaas, 1991

Επόμενο βήμα, ο σχεδιασμός. Η αναζήτηση της οργανωτικής εκείνης δύναμης που θα διασφαλίσει την εν-τάξει ανάπτυξη του La Defense. Η ομάδα δυσκολεύεται από το πλήθος των επιλογών διαχείρισης ενός κενού πεδίου. Η απάντηση του κανάβου ως η νίκη της νόησης έναντι της πραγματικότητας ή πιο σωστά η επιβολή της μοιάζει μονόδρομος. Ο κανάβος για τον αρχιτέκτονα συνδυάζει την οργάνωση και την ελευθερία. Η οργάνωση επιβάλλεται στις 2 διαστάσεις ενώ η τρίτη παραμένει ελεύθερη.

Με στοιχειώδη μονάδα σχεδιασμού το οικοδομικό τετράγωνο οι αρχιτέκτονες αναζητούν τα μεγέθη εκείνα που εξυπηρετούν την περίπτωση. Η Βαρκελώνη, το Μανχάταν και η Ville Radieuse περνάνε από το μικροσκόπιο. Το Μανχάταν κερδίζει επιβεβαιώνοντας την εμμονή που προαναφέρθηκε. Οποιοσδήποτε κανάβος θα λειτουργούσε... Ο νεοϋορκέζικος επιλέγεται συμβολικά! Εφαρμόζεται σε όλη την κενή πλέον περιοχή και κουτουλάει άτσαλα με τα παράγωγα όρια της. Όπως ακριβώς ο κανάβος του Plan Voisin με το υπόλοιπο

Παρίσι. Ο Koolhaas το γνωρίζει και προτείνει οι επίμαχες περιοχές να αποτελούν μία ενδιάμεση μεταβατική κατάσταση. Σαν ένα αντικραδασμικό μαξιλάρι μεταξύ των δύο συστημάτων. Βέβαια η επίλυση αυτών των περιοχών είτε θα αφορούσε κάποια επόμενη φάση του διαγωνισμού – η οποία και δε θα έρθει – είτε θα κατέληγε στα χέρια όσων εφάρμοζαν το σχέδιο. Ο ορθοκανονικός κάναβος τέλος, τυχαία, σύμφωνα με την ομάδα, συμπίπτει με τον πολυπόθητο για του Γάλλους άξονα. Το πρόβλημα λύθηκε!

Οι αντιφάσεις στη ρητορική και την πρακτική ορισμένες φορές του Koolhaas τρέφουν την άποψη του για την αρχιτεκτονική. Η χαοτική κατάσταση την οποία βιώνει ο αρχιτέκτονας ο οποίος αναλαμβάνει να λύσει προβλήματα, για τα οποία ειδικότεροι από αυτών δεν τα καταφέρνουν, αγιάζει τα μέσα και διαφημίζει το αποτέλεσμα. Για τον ίδιο αυτή η διαδικασία επιτρέπει την ακραία γενικότητα της Generic City ταυτόχρονα με την ειδικότητα των ποιοτικών χαρακτηριστικών της εκάστοτε περιοχής. Του δίνει το δικαίωμα να επιβληθεί στην πραγματικότητα της πόλης μέσω του κανάβου αλλά και την υποχρέωση να υποταχθεί σε αυτήν όταν πρόκειται για τα πάρκα της ή του πολιτιστικούς της χώρους. Να σχεδιάζει μία περιοχή που εν τέλει θα εκμεταλλευτεί η αγορά αλλά πρώτα να απολαμβάνει την καταστροφή – σχεδόν όλων – των κτιρίων της...

Εικ.69. La Defense, Μακέτα, Rem Koolhaas, 1991

1. Nick Roberts ,La Défense: From Axial Hierarchy to Field Condition -Woodbury University, 2011-
2. Rem Koolhaas and Bruce Mau, S,M,L,XL -The Monacelli Press, 1995-, 1103
3. Koolhaas and Mau, 11
4. Koolhaas and Mau, 1105
5. Google Maps
6. Le Corbusier, The City of To-morrow and its Planning -Dover Publications, 1987-, republication of the work originally published by Payson & Clarke Ltd, 1929, 5

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ : ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ

Η παραπάνω διάλεξη δεν παραδέχεται ότι οι 9 επεμβάσεις που αφηγείται πραγματώνουν στα μέρη ή στο σύνολό τους το “θεμιτό” μέλλον της πόλης. Ο Tafuri αμφισβητεί την ύπαρξη ατόμου-υποκειμένου που δρα στο όνομα της κοινωνίας¹. Το αφήγημα του αρχιτέκτονα-προφήτη, του αρχιτέκτονα που αφουγκράζεται με καλύτερο τρόπο τις ανάγκες του ανθρώπου και έτσι μπορεί να σχεδιάσει τον υποδοχέα τους είναι εσφαλμένο. Η κοινωνία προέχει της ουτοπίας και εάν συμβαίνει το ανάποδο ένα από τα δύο μέρη –ουτοπία και κοινωνία– ψεύδεται για την ταυτότητά του. Ο Δοξιάδης αναφέροντας τον Sigmund Freud έχει ήδη δώσει την απάντηση.

“[...] the physical structure cannot alone change our life, but as Freud said “Anatomy is destiny”. If we build the proper city we will not, for example change the political system overnight. If there is a dictatorship or corrupt government it will remain. Gradually, however, people living in the proper city will become more humane, they will have higher quality and more choices and this will help them to fight for freedom, honesty and everything else the developed and civilized people need. Anatomy is indeed destiny. Let us ameliorate the anatomy of our city and our destiny will be much better one.”²

Οποιαδήποτε ουτοπία ή εντοπία στοχεύει στο να επηρεάσει τους φορείς εκείνους που έχουν τη δύναμη να πραγματοποιήσουν μία ουσιαστική αλλαγή. Πολιτικούς φορείς, επιχειρηματίες, γραφειοκρατία και τα λοιπά καταλυτικά γρανάζια του σύγχρονου καπιταλιστικού συστήματος. Η εποχή που η πόλη ήταν έργο των κατοίκων της έχει περάσει προ πολλού. Οι εντοπικές επεμβάσεις όμως, έρχονται στη μέγιστη δυνατή συνομιλία με την πραγματικότητα, προσπαθώντας να την αλλάξουν, κάτι που τις κάνει αν όχι πραγματοποιήσιμες, τουλάχιστον πιο πιστικές. Οι αρχιτέκτονες εμπλέκονται στο ετεροτοπικό παιχνίδι του καθρέφτη³. Ο ου-τόπος του καθρέφτη συμβολίζει τις παραδοχές για μία κοινωνία που αποδέχεται την εντοπική επέμβαση. Ο ετερο-τόπος του από την άλλη, συμβολίζει τη διαφορετική εικόνα άκρως ρεαλιστικών καταστάσεων.

Πέραν όμως από την πορεία προς ένα θεμιτό μέλλον, οι 9 εντοπίες επιτρέπουν τη διείσδυση στα άδυτα της ιδεολογίας, της αρχιτεκτονικής θεωρίας αλλά και πρακτικής 3 αρχιτεκτόνων που ο καθένας με τον τρόπο του όρισαν τις σύγχρονες θεωρίες για την πόλη. Μέσα από τη διαφορετικότητα άλλα και την ομοιότητα τους αναδεικνύουν τον κριτικό τρόπο με τον οποίο εξελίσσεται η αρχιτεκτονική.

Δεν μπορούν να αντιμετωπιστούν ξεχωριστά όμως. Χωρίς τις λογομαχίες που οι δύο τους έχουν στη φαντασία του πρώτου. Το νόημα της συμβολής του Koolhaas, για παράδειγμα, δε θα ήταν το ίδιο χωρίς την ύπαρξη του Le Corbusier. Ο δεύτερος θα επηρεάσει τον Tange ο οποίος θα υιοθετήσει το

μοντέρνο κτιριακό σώμα αλλά και το σύστημα διαχωρισμού των κινήσεων του. Αναμφισβήτητο ο Le Corbusier θα ανοίξει τη συζήτηση για τη σύγχρονη πόλη όπως την ξέρουμε. Και αν αυτή αλλάζει παράλληλα, ή εξαιτίας της κοινωνίας, τότε, η κοινωνία της νεωτερικότητας επέτρεψε στο Le Corbusier να ανοίξει και εν ζωή να μονοπωλήσει τη συζήτηση για την πόλη. Ύστερα βέβαια η κοινωνία που την αντικατέστησε επέτρεψε στον Koolhaas να τον αφορίζει εμμονικά.

Ο Le Corbusier, θαρραλέα θα αντιμετωπίσει την πόλη προσπαθώντας να την οργανώσει με “ανθρώπινους” κανόνες. Η εμμονή του με αυτήν θα τον κάνει να ταξιδέψει, να γράψει και να διαδώσει κατά το δυνατόν την “κουβέντα που οι δύο τους έχουν στον ενδιαφερόμενο κόσμο.

Ο Tange μέλος της μεταίχμιακής γενιάς μεταξύ της ρήξης μοντέρνου μεταμοντέρνου θα διαφωνήσει με την μοντέρνα πολεοδομία. Θα βασιστεί όμως εμφανώς σε αυτήν αναδεικνύοντας τις αρετές της και απομακρύνοντας τα κακώς κείμενά της. Θα “συζητήσει” με το Le Corbusier και το πολεοδομικό μανιφέστο του C.I.A.M. αλλά θα προχωρήσει μπροστά. Θα σχεδιάσει τις νεοεμπνευσμένες πόλεις του σε μεγάλο μέρος του πλανήτη συναγωνιζόμενος τον Κωνσταντίνο Δοξιάδη.

Ο Koolhaas θα εμπνευστεί από τον “ανατολικό” τρόπο του Tange και των ομοιδεατών του. Αλλά θα το πάει ένα βήμα παραπέρα. Θα κόψει κάθε δίοδο συμπάθειας προς την μοντέρνα κληρονομιά. Θα υποστηρίξει σθεναρά το νέο ξεκίνημα, το οποίο, όπως οι προηγούμενοι δύο, θα χαρεί να το διαδώσει μέσω του έντυπου -κυρίως- αλλά και του κτιστού έργου του.

Ο Νίτσε γράφει και ο Ζαρατούστρα αφηγείται την ιστορία των 3 μεταμορφώσεων⁴.

Η καμήλα, το λιοντάρι και το παιδί. Η καμήλα σηκώνει τα βάρη της δουλειάς που θα καταλήξει στην πρόοδο. Εάν κρίνει κανείς την πρακτική πάνω στην πόλη ο Kenzo Tange θα ήταν σίγουρα η καμήλα.

Το λιοντάρι προσπαθεί να νικήσει το δράκο. Το δράκο του “οφείλεις” λέγοντας “θέλω”. Εάν ο δράκος είναι η πόλη, η οποία είναι ανώτερη, οποιουδήποτε πιστεύει ότι είναι αντάξιος να την αντιμετωπίσει μοναχός, τότε λιοντάρι θα ήταν ο Le Corbusier.

Το παιδί μοιάζει αχρείαστο μπροστά στα θηρία. Εκπροσωπεί μία αφέλεια, μια λησμονιά. Σηματοδοτεί μια καινούργια αρχή η οποία εν τέλει είναι αναγκαία. Είναι σίγουρα ο Koolhaas.

1. Manfredo Tafuri, Architecture and Utopia Design and Capitalist Development -The MIT Press, 1979-, 46

2. Κωνσταντίνος Δοξιάδης, Building Entopia -Athens Publishing Center, 1975-, Preface X

3. Michel Foucault, Of Other Spaces : Utopias and Heterotopias -1967-, translated by Jay Miskowiec

4. Friedrich Nietzsche, Τάδε έφη Ζαρατούστρα -Πανόπτικον, 2012-, “Για τις τρεις μεταμορφώσεις”

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Altürk Emre, Metropolis as the object of Architecture, -Middle East Technical University, 2004-

Bock Ingrid, Six Canonical Projects by Rem Koolhaas -Berlin :Jovis Publishers, 2015-

Boesiger Willy, Corbusier Le 1910-1965 -Birkhäuser Architecture, 1999-

Corbusier Le, The City of To-morrow and its Planning -Dover Publications, 1987-, republication of the work originally published by Payson & Clarke Ltd, 1929

Corbusier Le, Η Χάρτα των Αθηνών, Γιώργος Σηματοφορίδης -επιμέλεια-, Σταύρος Κουρεμένος -μετάφραση -Υφιλον/Βιβλία, 2003-

Corbusier Le, What is the Problem of America ?, Άρθρο

Corbusier Le, The City of To-morrow and its Planning -Dover Publications, 1987-, republication of the work originally published by Payson & Clarke Ltd, 1929

Ellin Nun, Postmodern Urbanism : Revised Edition -Princeton Architectural Press, New York, 1999-

Foucault Michel, Of Other Spaces : Utopias and Heterotopias -1967-

Jencks Charles, Le Corbusier & The Continual Revolution In Architecture -The Monacelli Press, 2000-

Tafuri Manfredo, Architecture and Utopia Design and Capitalist Development -The MIT Press, 1979-

Koolhaas Rem and Mau Bruce, S,M,L,XL -The Monacelli Press, 1995-

Koolhaas Rem, Delirious New York -The Monacelli Press, 1994-

Koolhaas Rem and Ulrich Obrist Hans, Project Japan Metabolism Talks... -Taschen, 2011-

Kultermann Udo, Tange Kenzo 1946-1969 : Architecture and Urban Design -Praeger Publishers, 1970-

Nietzsche Friedrich, Τάδε έφη Ζαρατούστρα -Πανόπτικον, 2012-

Nijhuis Steffen, JauslinDaniel, Frank van der Hoeven, Flowscapes : Designing infrastructure as landscape, -TU Delft, 2015-

Roberts Nick, LaDéfense: From Axial Hierarchy to Field Condition -Woodbury University, 2011-

Δοξιάδης Κωνσταντίνος, Building Entopia -Athens Publishing Center, 1975-

ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

1Κωνσταντίνος Δοξιάδης, Building Entopia -Athens Publishing Center, 1975-2Charles Jencks, Le Corbusier & The Continual Revolution In Architecture -The Monacelli Press, 2000-3<https://www.archdaily.com/619567/rebuilding-simcity-10-things-cities-sky-lines-says-about-modern-urbanism/552c5989e58ece2cfd00010b-a-model-of-le-corbus>4Le Corbusier, The City of To-morrow and its Planning -Dover Publications, 1987-, republication of the work originally published by Payson & Clarke Ltd, 19295Le Corbusier, The City of To-morrow and its Planning -Dover Publications, 1987-, republication of the work originally published by Payson & Clarke Ltd, 19296<https://99percentinvisible.org/article/ville-radieuse-le-corbusiers-functional-plan-utopian-radiant-city/>7Le Corbusier, The City of To-morrow and its Planning -Dover Publications, 1987-, republication of the work originally published by Payson & Clarke Ltd, 19298Le Corbusier, The City of To-morrow and its Planning -Dover Publications, 1987-, republication of the work originally published by Payson & Clarke Ltd, 19299Le Corbusier, The City of To-morrow and its Planning -Dover Publications, 1987-, republication of the work originally published by Payson & Clarke Ltd, 192910Le Corbusier, The City of To-morrow and its Planning -Dover Publications, 1987-, republication of the work originally published by Payson & Clarke Ltd, 192911<https://www.clemensgritl.com/vi01>12Willy Boesiger, Le Corbusier 1910-1965 -Birkhäuser Architecture, 1999-13Willy Boesiger, Le Corbusier 1910-1965 -Birkhäuser Architecture, 1999-15Willy Boesiger, Le Corbusier 1910-1965 -Birkhäuser Architecture, 1999-16Rem Koolhaas and Hans Ulrich Obrist, Project Japan Metabolism Talks... -Taschen, 2011-17Rem Koolhaas and Hans Ulrich Obrist, Project Japan Metabolism Talks... -Taschen, 2011-18Rem Koolhaas and Hans Ulrich Obrist, Project Japan Metabolism Talks... -Taschen, 2011-19https://www.google.com/search?q=tokyo+bay+1960&sxsrf=ACYBGNR_X2keZDmTWBvV_gJyPJNiCWGjQw:1580986943099&tbm=isch&source=iu&ictx=1&fir=2KyVmT4QZO8WyM%253A%252CsPTWjWIMSlp-PLM%252C_&vet=1&usq=Al4_-kQTrTbIJaBJahcMSpGtOyGV_HwLA&sa=X&ved=2ahUKewjK8Iyp47znAhUJsKQKHQf2Cq8Q9QEwAnoECAoQCA#imgrc=2KyVmT4QZO8WyM20Udo Kultermann, Kenzo Tange 1946-1969 : Architecture and Urban Design -Praeger Publishers, 1970-21Udo Kultermann, Kenzo Tange 1946-1969 : Architecture and Urban Design -Praeger Publishers, 1970-22<https://fac.arch.hku.hk/asian-cities-research/1960-a-plan-for-tokyo-influenced-by-other-linear-urban-plans/>23<https://gr.pinterest.com/pin/524950900308942075/?lp=true>24<https://failedarchitecture.com/masterplan-for-the-city-of-skopje-macedonia/>25<https://gr.pinterest.com/pin/485896247286316478/?lp=true>26https://schloss-post.com/debalkanize-skopje/01_skopje-1963-kenzo-tange-winning-competition-entry-1965_fb-klein/27<https://memorialhouseofmotherteresa.com/en/>28 https://el.m.wikipedia.org/wiki/%CE%91%CF%81%CF%87%CE%B5%CE%AF%CE%BF%Po%C5%A1ta_vo_Skopje_Macedonia.jpg29<https://www.calvertjournal.com/articles/show/10614/map-modernist-skope-architecture-blue-crow-tourism>30Rem Koolhaas and Bruce Mau, S,M,L,XL -The Monacelli Press, 1995-31Rem Koolhaas and Bruce Mau, S,M,L,XL -The Mona-

celli Press, 1995-32https://www.reddit.com/r/Cyberpunk/comments/60rao6/hong_kong_fog/33<https://www.moma.org/collection/works/104692>34<http://socks-studio.com/2011/03/19/exodus-or-the-voluntary-prisoners-of-architecture/>35<http://socks-studio.com/2011/03/19/exodus-or-the-voluntary-prisoners-of-architecture/>36<http://socks-studio.com/2011/03/19/exodus-or-the-voluntary-prisoners-of-architecture/>37<http://socks-studio.com/2011/03/19/exodus-or-the-voluntary-prisoners-of-architecture/>38Rem Koolhaas and Bruce Mau, S,M,L,XL -The Monacelli Press, 1995-31Rem Koolhaas and Bruce Mau, S,M,L,XL -The Monacelli Press, 1995-39Rem Koolhaas and Bruce Mau, S,M,L,XL -The Monacelli Press, 1995-31Rem Koolhaas and Bruce Mau, S,M,L,XL -The Monacelli Press, 1995-40Rem Koolhaas and Bruce Mau, S,M,L,XL -The Monacelli Press, 1995-41<https://oma.eu/projects/yokohama-masterplan>42<https://www.pinterest.es/pin/529524868666304300/>43<https://www.ciam6.co.uk/project/making-the-functional-city/>44<https://www.artic.edu/artworks/141491/berlin-development-project-friedrichstadt-district-office-and-commercial-buildings-berlin-germany-perspective-view>45Rem Koolhaas, Delirious New Yor -The Monacelli Press, 1994-46Rem Koolhaas, Delirious New Yor -The Monacelli Press, 1994-47Rem Koolhaas, Delirious New Yor -The Monacelli Press, 1994-48Le Corbusier, What is the Problem of America ?49Le Corbusier, What is the Problem of America ?50Le Corbusier, What is the Problem of America ?51Le Corbusier, What is the Problem of America ?52Rem Koolhaas, Delirious New Yor -The Monacelli Press, 1994-53Rem Koolhaas, Delirious New Yor -The Monacelli Press, 1994-54Rem Koolhaas and Hans Ulrich Obrist, Project Japan Metabolism Talks... -Taschen, 2011-55Rem Koolhaas and Hans Ulrich Obrist, Project Japan Metabolism Talks... -Taschen, 2011-56<http://www.oldtokyo.com/expo-70-osaka-1970/>57<https://gr.pinterest.com/pin/150096600054181358/?lp=true>58<https://iimichigan.wordpress.com/2012/08/06/metabolizing-mecca/>59<https://ymarurrego.wordpress.com/2018/01/29/la-ciudad-campamento-para-peregrinos/>60Rem Koolhaas and Hans Ulrich Obrist, Project Japan Metabolism Talks... -Taschen, 2011-61<http://kerrycollison.blogspot.com/2015/09/this-is-tent-city-in-mina-for-pilgrims.html>62<http://kerrycollison.blogspot.com/2015/09/this-is-tent-city-in-mina-for-pilgrims.html>63<http://kerrycollison.blogspot.com/2015/09/this-is-tent-city-in-mina-for-pilgrims.html>66<https://oma.eu/projects/mission-grand-axe-la-defense>67<https://oma.eu/projects/mission-grand-axe-la-defense>68<https://oma.eu/projects/mission-grand-axe-la-defense>69<https://oma.eu/projects/mission-grand-axe-la-defense>

